
Quran through Quran & tradition
قرآن از دیدگاه قرآن و عترت
به اهتمام: دکتر محمد بیستونی

قائمیه اصفهان
مرکز تحقیقات رایانه‌ای
www.Ghaemiyeh.com

مشخصات قرآن و تاريخ وحي و تنظيم و تفسيراز ديدگاه قرآن و حديث

مشخصات کتاب

سرشناسه : امين، سيدمهدي، ۱۳۱۶-، گردآورنده
عنوان و نام پديدآور : مشخصات قرآن و تاريخ وحي و تنظيم و تفسير از ديدگاه قرآن و حديث (تفسير موضوعي الميزان)/ به اهتمام سيدمهدي امين؛ با نظارت محمد بيستوني.
مشخصات نشر : قم: بيان جوان ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهري : ۴۴۸ ص. ۱۱×۵/۱۶ س‌م.
فروست : تفسير علامه [ج.] ۲۹.
شابك : 978-600-228-122-7
وضعيت فهرست نويسي : فيپا
يادداشت : كتابنامه به‌صورت زيرنويس.
عنوان ديگر : تفسير موضوعي الميزان.
موضوع : تفاسير شيعه -- قرن ۱۴
موضوع : قرآن-- بررسي و شناخت
شناسه افزوده : بيستوني محمد، ۱۳۳۷-، ناظر
شناسه افزوده : طباطبائي محمدحسين ۱۲۸۱ - ۱۳۶۰ . الميزان في تفسيرالقرآن
شناسه افزوده : تفسير علامه [ج.] ۲۹.
رده بندي كنگره : BP۹۸ /الف۸۳ت۷ ۲۹ ج ۱۳۹۰
رده بندي ديويي : ۲۹۷/۱۷۹
شماره كتابشناسي ملي : ۲۷۱۶۲۳۶

موضـوع صفحـه
تأييديه آيةاللّه محمد يزدي رئيس شورايعالي مديريت حوزه علميه ••• 5
تأييديه آيةاللّه مرتضـي مقتدائـي مديريـت حـوزه علميـه قـم ••• 6
تأييديه آيةاللّه سيدعلي اصغر دستغيـب نماينـده خبرگان رهبري ••• 7
مقـدمـه نـاشـر ••• 8
مقـدمـه مـؤلـف ••• 12
فصل اول
وحي و اقسام آن ••• 17
تعريف وحي و جنبه‌هاي مختلف آن ••• 17
(516)
1 ـ تعـريـف وحـي ••• 17
2 ـ آثـار و نتـايـج وحـي ••• 18
3 ـ محتـواي وحـي ••• 19
فهـرسـت مطـالـب
موضـوع صفحـه
4 ـ وحـي و انـزال كتـاب و ميـزان ••• 21
اقـسـام وحـي ••• 22
وحـي، و علـم بـه معـارف تفصيلـي ••• 27
آيـا همـه سخنـان پيامبـر وحـي اسـت؟ ••• 30
مفهوم رسول، نبي، و محدث ••• 32
(517)
محـدثيـن مشهـور در تـاريـخ اديـان ••• 35
وحي بدون واسطه در معراج رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله ••• 37
مفهـوم عبـارات به كار رفتـه در آيات معارج ••• 39
ديـدار بـا چـشـم دل يـا ادراك شـهـودي ••• 42
عـروج تا سـدرة المنتهـي ••• 45
فهـرسـت مطـالـب
موضـوع صفحـه
سِـدرة المنتهي كجاست؟ ••• 46
جنـت المـأوي كجـاست؟ ••• 47
او هرچه ديد، درست ديد! ••• 48
(518)
فصل دوم

جبرئيـل، فرشته وحـي، و آورنـده روح ••• 51
روح امـانـت‌دار ••• 51
مفهـوم قلـب در قـرآن ••• 53
جبرئيـل، و نـزول قـرآن به قلب پيامبر ••• 53
فـرشتگـان وحـي ••• 55
چگونگي دريافت وحي رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله ••• 58
فهـرسـت مطـالـب
موضـوع صفحـه
چگـونه پيـامبر جبرئيل را مي‌شناخت؟ ••• 60

همراهي روح با رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله و ائمه ••• 61
افـق مبين، و مشاهدات رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله ••• 62
مشخصـات ششگـانه جبـرئيل ••• 64
جبرئيل، و سلامت مسيـر وحي ••• 65
عـدم تـعـجـيـل‌در اخـذ وحـي ••• 68
فصل سوم
شـب قـدر و نـزول قـرآن ••• 71
شبـي كه قـرآن نـازل شـد! ••• 71
ليلـة القـدر چه شبـي بـود؟ ••• 73
فهـرسـت مطـالـب

موضـوع صفحـه
مفـهـوم قـدر چيسـت؟ ••• 74
تـكـرار شـب قـدر در هـر سـال ••• 76
دلـيـل فـضـيـلـت شـب قـدر ••• 79
نـزول روح و مـلائكه در شب قدر ••• 80
امـر چيسـت؟ ••• 81
مـفـهـوم سـلامـت در شـب قـدر ••• 83
مـبـارك بـودن شـب قـدر ••• 84
تعيين شب قدر ••• 85
قـرآن و زمـان نـزول آن ••• 88

نـزولي آنـي و تـدريجـي قـرآن ••• 93
فهـرسـت مطـالـب
موضـوع صفحـه
چرا قـرآن يكجـا نـازل نشـد؟ ••• 97

نحـوه تلقي قرآن و قرائت آن ••• 102
نـزول قـرآن، و صبـر بـر حكـم پروردگار ••• 105
فصل چهارم
اوليــن روزهــاي نـــزول قرآن ••• 109
اوليـــن ســـــوره قـــرآن ••• 109
نمـــاز قبـــل از بعثـــت ••• 114
(522)
اي جـامـه بـه خــود پـيـچـيـده، بـرخيـز! ••• 116
قـرآن، قـولـــي سـنـگـيــن! ••• 118
فلسفــه نمـاز شـــب پيامبر ••• 120
فهــرسـت مطـالـب
موضـوع صفحـه
اولين سـورهها و اولين فـرازهـاي قـرآن ••• 122
روايــات اوليــن مـراحـل نــزول قــرآن ••• 126
1 ـ روايـــــت عــايشـــــه ••• 126
2 ـ روايــت ابـــن شهـــاب ••• 131
3 ـ روايـــت ابـــن شـــداد ••• 132
(523)
4 ـ تحليل، و اشكال روايات ••• 134
پيــامبــر امّــي، و نــزول قــرآن ••• 137
نحـوه قـرائت قرآن براي رسول اللّه صلياللهعليهوآله ••• 138
چگـونـگي و مـوقعيـت تذكر دادن پيامبر ••• 142
فهــرسـت مطـالـب
موضـوع صفحـه
فصل پنجـم
تــاريـخ جمـــــع آوري قـــــرآن ••• 145
دفعـــات جمـــع آوري قـــرآن ••• 145
(524)
پــايـــداري و حـــفـظ اوصـــاف قـــرآن ••• 148
آموزش، و ثبت قرآن در عهد رسولاللّه صلياللهعليهوآله ••• 153
مستندات مربـوط به جمـع آوري قرآن در عهد رسول اللّه صلياللهعليهوآله ••• 155
جمعآوري قرآن در زمان ابوبكر ••• 158
مستنـدات تاريــخ نــويســان ••• 160
1 ـ روايـت صحيح بخاري ••• 160
2 ـ روايـــــت ابـــــيداود ••• 162

موضـوع صفحـه
3 ـ روايت ديگــر ابـي‌داود ••• 163
(525)
4 ـ روايت مذكــور در اتقان ••• 163
5 ـ روايـــت المصـاحــف ••• 164
6 ـ روايـــت ابي‌بــن كعـب ••• 164
جمع آوري قـرآن در زمـان عثمان ••• 165
جريــان مصحف ابــن مسعــود ••• 165
مستندات مربوط به جمع‌آوري قرآن در زمان عثمان ••• 167
دفـاع تاريخـي اباذر از آيات وحي ••• 173
تـرتيـــب ســوره‌هــاي قـــرآن ••• 174
نظـر رسـول اللّه دربــاره تـرتيــب سـوره‌هـــا ••• 176

موضـوع صفحـه
فصل ششم
مشخصات مطـالــب قــرآن ••• 181
تـقسيمـــات قـــــرآن ••• 181
1 ـ سوره‌هاي قرآن ••• 182
2 ـ آيه‌هــاي قـرآن ••• 183
يك آيه - يك قطعه از كلام خدا ••• 184
عـــدد ســـوره‌هـــاي قــرآن ••• 185
عــدد آيـــه‌هـــاي قـــــرآن ••• 186
رديف نزول سـوره‌هـاي قرآن ••• 189

هـدف مشخص هر سوره قرآن ••• 196

موضـوع صفحـه
آيــات قــرآن و دلالـــت آن‌هـــا ••• 198
دليـل آيـه آيــه بــودن قـــــرآن ••• 200
مفهـوم حـروف مقطّعــه در قرآن ••• 202
رد نظــرات مفـسريــن دربــاره حـروف مــقـطـعـه ••• 208
حـروف مـقطـعـه، بـه عنوان رابـط مطالـب سوره‌هـا ••• 210
حروف مقطعه، به عنوان كد يا رمز بين خدا و رسولش ••• 212
رمــز ســوگنـــدهـــاي قـــرآن ••• 213

بيان مثل و استفاده از آن در قرآن ••• 217
سوره استثنائي فاتحةالكتاب ••• 220
بسم اللّه الرحمن الرحيم ••• 222
فهرست مطالب
موضوع صفحه
فصل هفتم
امتيازات قرآن ••• 225
قرآن، يك ذكر جهاني ••• 225
ذكري جاودان ••• 226
ذكر نازل شده از خدا ••• 228

قرآن، تبيان كل شيء ••• 230
احسن الحديث! ••• 233
1 ـ احسن حديث ••• 234
2 ـ كتاب متشابه ••• 234
3 ـ مثاني ••• 235
فهرست مطالب
موضوع صفحه
تأثير روحاني صوت قرآن در انسان ••• 235
قرآن، شفا و رحمت براي مؤمنين ••• 239
قرآن، نور نازل شده از خدا ••• 243

جايگاه قرآن در امّ الكتاب ••• 244
ام الكتاب و لوح محفوظ ••• 246
قرآن كريم در كتاب مكنون ••• 248
مفهوم لمس كردن قرآن ••• 250
پاكان مطهّر چه كساني هستند؟ ••• 250
زبان قرآن ••• 252
قرآن عربي، و جهاني ••• 255
فهرست مطالب
موضوع صفحه
عدم تأثير زبان در هدايت و شفا بودن قرآن ••• 259

قرآن، فرقان بين حق و باطل ••• 261
قرآن، قول الفصل ••• 263

حـق همــراه قـرآن ••• 266
آيات حقانيت‌قرآن در آفاق و انفس ••• 267
حقـانيت قرآن، يك ضرورت عقلي ••• 269
بــاطــل در قــرآن راه نــدارد! ••• 271
قرآن بدون انحراف ••• 273
قرآن، قولي سنگين ••• 276
قرآن شعـر نيست! ••• 280

موضـوع صفحـه
ظــاهــر و بـاطــن قـــرآن ••• 284
فصل هشتم
اعجاز قرآن ••• 285
تأئيـد خدا بر معجزه بودن قرآن ••• 285
قرآن از چه لحـاظ معجزه است؟ ••• 288
علم و معرفت، دليـل اعجاز قرآن ••• 291
زندگـي پيامبر، دليل اعجاز قرآن ••• 294
ســايــر دلايـل اعـجــاز قـرآن ••• 296
1 ـ اخبار غيبي از گذشتگان ••• 296

2 ـ خبــر از حوادث آينـده ••• 298

3 ـ بيــان حقـايــق علمــي ••• 300
4 ـ خبر حوادث آينده اسلام ••• 301
5 ـ عدم‌اختلاف در معارف و نظم‌يكسان قرآن ••• 302
6 ـ عدم اختـلاف در بيــان اصول و معــارف ••• 303
7 ـ اعجــاز در بلاغـت قرآن ••• 304
فصل نهم
اخبـــار غيبـــي در قـــــرآن ••• 309

پيش‌بينــي تاريخــي شكســت و پيــروزي روم ••• 309
پيش‌بيني تحولات اجتماعـي - سياسـي مسلميـن ••• 311
اخبــار غيبـــي قــرآن از تحـــولات اجتمـاعـــي ••• 317

طبقه‌بندي بيانات غيبي پيامبر خاتم صلي‌الله‌عليه‌وآله ••• 319
1 ـ وضع حكومت‌ها در زمان‌هاي پيش‌بيني شده ••• 321
2 ـ وضع‌جامعه و اخلاق‌اجتماعي و خانواده در زمان‌هاي پيش‌بيني شده ••• 322
3 ـ وضع دين و ديندار‌ان در زمان پيش‌بيني شده ••• 324
4 ـ وقوع حوادث طبيعي، و ظهورعلائم آخرالزمان ••• 326
(535)
فصل دهم
تفسير قرآن، و تاريخ آن ••• 327
تاريخ تفسير قرآن و تحولات آن ••• 327
1 ـ معناي تفسير ••• 328
2 ـ تاريخ آغاز تفسير ••• 328
فهرست مطالب
موضوع صفحه
3 ـ طبقه اول مفسرين ••• 329
4 ـ طبقه دوم مفسرين ••• 330
5 ـ روايات، و اسرائيليات ••• 330
(536)
6 ـ بحث‌هاي كلامي ••• 331
7 ـ فلسفه يونان، و مباحث عقلي ••• 331
8 ـ مكاتب صوفيه ••• 332
9 ـ جمود فكري ••• 332
10 ـ اختلاف مذاهب ••• 333
11 ـ اختلاف تفاسير ••• 333
فهرست مطالب
موضوع صفحه
نقد و بررسي خطاهاي مفسرين مذاهب مختلف ••• 334
(537)
1 ـ نقد خطاي محدثين ••• 334
2 ـ نقد خطاي متكلمين ••• 337
3 ـ نقد خطاي فلاسفه ••• 339
تفسير قرآن در عصر حاضر ••• 344
1 ـ پيروان اصالت ماده، و قرآن ••• 345
2 ـ تحميل تئوري‌هاي علمي بر قرآن ••• 347
عدم اختلاف در معناي ظاهري آيات ••• 348
اختلاف در مصاديق كلمات ••• 349

اصـول واقـعـي تـفسـيـر ••• 352

دو نوع طرز تـفـسـيـر ••• 354
طرز تفسير رسول اللّـــه صلي‌الله‌عليه‌وآله و اهـــل بيـــت عليه‌السلام ••• 354
روش تفسير عـلامـه‌طبـاطبـائـــي در الميـــزان ••• 357
معارف قرآن در الميزان ••• 358
كليد اصلي تفسير اخباري، دو قاعده در معارف قرآني ••• 362
قـــاعـــــــده اول ••• 363
قـــاعـــــــده دوم ••• 364
شـــأن نـــزول آيـــات و قـــابـلـيـت انـطـبـاق آن ••• 365

فصل يازدهم
تأويـــل قرآن، و محكمات و متشابهات ••• 367
مباحث تاريخي در محكمات و متشابهات و تأويل ••• 367
ماهيـت آيـات محكـم و متشـابـه ••• 368
1 ـ محكـم ••• 369
2 ـ متشـابـــه ••• 370
دليل وجود آيات متشابه در قرآن ••• 374

مفهـــوم تـأويـــل قـــــرآن ••• 378
تـأويل حـوادث در داسـتـان خضر و موسي عليه‌السلام ••• 379
ظاهـر حـــوادث در داسـتـان موسي و خضر عليه‌السلام ••• 380

تـأويـل حـــوادث از زبـان خـضـــر عليه‌السلام ••• 381
آيـا علـــم بـه تـأويـــل مختـص خـداست؟ ••• 384
تجويز علـم به تأويـل به غير خداي‌تعالي ••• 386
مفاسد طلب تأويل متشابهات و پيروي آن‌ها ••• 388
فصل دوازدهم

نفي تحريف و اختلاف در قرآن ••• 391

عـدم‌اختـــلاف در قــرآن ••• 391
شمول همـه جـانبـه قـرآن ••• 393
جـاودانگي و ثبــات قـرآن ••• 395
عـدم تحريـف در قـرآن بـه نقـــل روايــات ••• 396
فهــرسـت مطـالـب
موضـوع صفحـه
طرفــداران تحريـــف قــرآن، و رد نظـــرات آن‌ها ••• 400
جـابـجـائـي و عـدم ثبت ••• 400
اختلاف بيـن مـصحف‌ها ••• 401
(542)
نظـرات علامه‌طباطبائي در رد نظريه تحريف قرآن ••• 403
1 ـ فساد ناشي از تمسك به اخبار براي اثبات تحريف قرآن ••• 403
2 ـ فساد ناشي از مخالفــت اخبار با قـــرآن ••• 404
3 ـ فســاد ناشــي از نفـــوذ اســرائيليــات ••• 405
4 ـ فساد ناشي از سوره‌ها و آيه‌هاي ساختگي ••• 406
موضــوع قرآن علي عليه‌السلام ••• 407
فســاد ناشي از قبــول نظريه رد قـــرآن علـــي ••• 408
فهــرسـت مطـالـب
موضـوع صفحـه
قرآن و تأييد صـاحبان مصحف ••• 409
(543)
تـحــريــف يــا فــرامــوشـي ••• 410
فصل سيزدهم
ناســخ و منســوخ در قـــــرآن ••• 413
نسـخ يا تمـام شـدن عمـر حكـمي از احكام ••• 413
آيـــــــت چيســـــــــت؟ ••• 415
نســخ جهـــــات آيـــــت ••• 417
توضيح علي عليه‌السلام از آيات ناسخ و منسوخ ••• 418
ناسخ و منسوخ، و قَضا و بَداء ••• 421

اِلي سَيِّدِنا وَ نَبِيِّنا مُحَمَّدٍ
رَسُـولِ اللّـهِ وَ خاتَـمِ النَّبِيّينَ وَ اِلي مَوْلانا
وَ مَوْلَي الْمُوَحِّدينَ عَلِيٍّ اَميرِ الْمُؤْمِنينَ وَ اِلي بِضْعَةِ
الْمُصْطَفي وَ بَهْجَةِ قَلْبِهِ سَيِّدَةِ نِساءِ الْعالَمينَ وَ اِلي سَيِّدَيْ
شَبابِ اَهْلِ الْجَنَّةِ، السِبْطَيْنِ، الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ وَ اِلَي الأَئِمَّةِ التِّسْعَةِ
الْمَعْصُومينَ الْمُكَرَّمينَ مِنْ وُلْدِ الْحُسَيْنِ لاسِيَّما بَقِيَّـــةِاللّهِ فِيالأَرَضينَ وَ وارِثِ عُلُومِ
الأَنْبِياءِ وَ الْمُرْسَلينَ، الْمُعَدِّ لِقَطْعِ دابِرِالظَّلَمَةِ وَ الْمُدَّخِرِ لِاِحْياءِ الْفَرائِضِ وَ مَعالِمِ الدّينِ ،
الْحُجَّةِبْنِالْحَسَنِ صاحِبِ الْعَصْرِ وَ الزَّمانِ عَجَّلَ اللّهُ تَعالي فَرَجَهُ الشَّريفَ فَيا مُعِزَّ
الأَوْلِياءِوَيامُذِلَ الأَعْداءِاَيُّهَاالسَّبَبُ الْمُتَّصِلُ بَيْنَ الأَرْضِ وَالسَّماءِقَدْمَسَّنا
وَ اَهْلَنَا الضُّـــرَّ في غَيْبَتِـــكَ وَ فِراقِـــكَ وَ جِئْنـا بِبِضاعَـةٍ
مُزْجاةٍ مِنْ وِلائِكَ وَ مَحَبَّتِكَ فَاَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ مِنْ مَنِّكَ وَ
فَضْلِكَ وَ تَصَدَّقْ عَلَيْنا بِنَظْرَةِ رَحْمَةٍ مِنْكَ
اِنّا نَريكَ مِنَ الْمُحْسِنينَ
(4)

متن تأئيديه حضرت آيةاللّه محمد يزدي

رييس دبيرخانه مجلس خبرگان رهبري و رييس شورايعالي مديريت حوزه علميه
بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحيم
قرآن كريم اين بزرگ‌ترين هديه آسماني و عالي‌ترين چراغ هدايت كه خداوند عالم به وسيله آخرين پيامبرش براي بشريت فروفرستاده است؛ همواره انسان‌ها را دستگيري و راهنمايي نموده و مي‌نمايد. اين انسان‌ها هستند كه به هر مقدار بيشتر با اين نور و رحمت ارتباط برقرار كنند بيشتر بهره مي‌گيرند. ارتباط انسان‌ها با قرآن كريم با خواندن، انديشيدن، فهميدن، شناختن اهداف آن شكل مي‌گيرد. تلاوت، تفكر، دريافت و عمل انسان‌ها به دستورالعمل‌هاي آن، سطوح مختلف دارد. كارهايي كه براي تسهيل و روان و آسان كردن اين ارتباط انجام مي‌گيرد هركدام به نوبه خود ارزشمند است. كارهاي گوناگوني كه دانشمند محترم جناب آقاي دكتر بيستوني براي نسل جوان در جهت اين خدمت بزرگ و امكان ارتباط بهتر نسل‌جوان با قرآن انجام‌داده‌اند؛ همگي قابل تقدير و تشكر و احترام است. به علاقه‌مندان بخصوص جوانان توصيه مي‌كنم كه از اين آثار بهره‌مند شوند.
توفيقات بيش از پيش ايشان را از خداوند متعال خواهانم.
محمد يزدي
رييس دبيرخانه مجلس خبرگان رهبري 1/2/1388
(5)

متن تائيديه حضرت آيةاللّه مرتضي مقتدايي

بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحيم
توفيق نصيب گرديد از مؤسسه قــرآني تفسير جوان بازديد داشته باشم و مواجه شدم با يك باغستان گسترده پرگل و متنوع كه به‌طور يقين از معجزات قرآن است كه اين ابتكارات و روش‌هاي نو و جالب را به ذهن يك نفر كه بايد مورد عنايت ويژه قرار گرفته باشد القاء نمايد تا بتواند در سطح گسترده كودكان و جوانان و نوجوانان و غيرهم را با قرآن‌مجيد مأنوس به‌طوري‌كه مفاهيم بلند و باارزش قرآن در وجود آنها نقش بسته و روش آنها را الهي و قرآني نمايد و آن برادر بزرگوار جناب آقاي دكتر محمد بيستوني است كه اين توفيق نصيب ايشان گرديده و ذخيره عظيم و باقيات الصالحات جاري براي آخرت ايشان هست. به اميد اين كه همه اقدامات با خلوص قرين و مورد توجه ويژه حضرت بقيت‌اللّه‌الاعظم ارواحنافداه باشد.
مرتضي مقتدايي
به تاريخ يوم شنبه پنجم ماه مبارك رمضان‌المبارك 1427
(6)

متن‌تأييديه حضرت آيةاللّه‌سيدعلي‌اصغردستغيب نماينده محترم‌خبرگان‌رهبري‌دراستان‌فارس

بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحيم
«وَ نَزَّلْنا عَلَيْكَ الْكِتابَ تِبْياناً لِكُلِّ شَيْءٍ» (89 / نحل)
تفسير الميزان گنجينه گرانبهائي است كه به مقتضاي اين كريمه قرآني حاوي جميع موضوعات و عناوين مطرح در زندگي انسان‌ها مي‌باشد. تنظيم موضوعي اين مجموعه نفيس اولاً موجب آن است كه هركس عنوان و موضوع مدّنظر خويش را به سادگي پيدا كند و ثانيا زمينه مناسبي در راستاي تحقيقات موضوعي براي پژوهشگران و انديشمندان جوان حوزه و دانشگاه خواهد بود.
اين توفيق نيز در ادامه برنامه‌هاي مؤسسه قرآني تفسير جوان در تنظيم و نشر آثار قرآني مفسّرين بزرگ و نامي در طول تاريخ اسلام، نصيب برادر ارزشمندم جناب آقاي دكتر محمد بيستوني و گروهي از همكاران قرآن‌پژوه ايشان گرديده است. اميدوارم همچنــان از توفيقــات و تأييــدات الهي برخــوردار باشنـد.
سيدعلي اصغر دستغيب
28/9/86
(7)

براساس پژوهشي كه در مؤسسه قرآني تفسير جوان انجام شده، از صدر اسلام تاكنون حدود 000/10 نوع تفسير قرآن كريم منتشر گرديده است كه بيش از 90% آنها به دليل پرحجم بودن صفحات، عدم اعرابگذاري كامل آيات و روايات و كلمات عربي، نثر و نگارش تخصصي و پيچيده، قطع بزرگ كتاب و... صرفا براي «متخصصين و علاقمندان حرفه‌اي» كاربرد داشته و افراد عادي جامعه به ويژه «جوانان عزيز» آنچنان كه شـايسته است نمي‌تـوانند از اين قبيل تفاسير به راحتي استفاده كنند.
مؤسسه قرآني تفسير جوان 15 سال براي ساده‌سازي و ارائه تفسير موضوعي و كاربردي در كنار تفسيرترتيبي تلاش‌هاي گسترده‌اي را آغاز نموده است كه چاپ و انتشار تفسير جوان (خلاصه 30 جلدي تفسير نمونه، قطع جيبي) و تفسير نوجوان (30 جلدي، قطع جيبي
(8)
كوچك) و بيش از يكصد تفسير موضوعي ديگر نظير باستان‌شناسي قرآن كريم، رنگ‌شناسي، شيطان‌شناسي، هنرهاي دستي، ملكه گمشده و شيطاني همراه، موسيقي، تفاسيـر گرافيكي و... بخشـي از خروجي‌هـاي منتشـر شده در هميـن راستـا مي‌باشـد.
كتابي كه ما و شما اكنون در محـضر نـوراني آن هستيـم حـاصـل تـلاش 30 سـاله «استادارجمند جناب آقاي‌سيدمهدي‌امين» مي‌باشد.ايشان تمامي مجلدات تفسيرالميزان را به دقـت مطـالعه كـرده و پس از فيش برداري، مطالب را «بدون هيچ گونه دخل و تصرف در متن تفسير» در هفتاد عنوان موضوعي تفكيك و براي نخستين بار «مجموعه 70 جلدي تفسير موضوعي الميزان» را تـدويـن نمـوده كـه هـم به صورت تك موضوعي و هم به شكل دوره‌اي براي جـوانـان عزيز قـابـل استفاده كاربردي‌است.
«تفسير الميزان» به گفته شهيد آية اللّه مطهري (ره) «بهترين تفسيري است كه در ميان
مقدمه ناشر (9)
شيعه و سني از صدر اسلام تا امروز نوشته شده است». «الميزان» يكي از بزرگ‌ترين آثار علمي علامه طباطبائي (ره)، و از مهم‌ترين تفاسير جهان اسلام و به حق در نوع خود كم‌نظير و مايه مباهات و افتخار شيعه است. پس از تفسير تبيان شيخ طوسي (م 460 ه) و مجمع‌البيان شيخ طبرسي (م 548 ه) بزرگ‌ترين و جامع‌ترين تفسير شيعي و از نظر قوّت علمي و مطلوبيت روش تفسيري، بي‌نظير است. ويژگي مهم اين تفسير به‌كارگيري

تفسير قرآن به قرآن و روش عقلـي و اسـتـدلالي اسـت. ايـن روش در كـار مفسّـر تنها در كنار هم‌گذاشتن آيات براي درك معناي واژه خلاصه نمي‌شود، بلكه موضوعات مشابه و مشتـرك در سوره‌هاي مختلف را كنار يكديگر قرار مي‌دهد، تحليل و مقايسه مي‌كند و براي درك پيام آيه به شيوه تدبّري و اجتهادي تـوسل مي‌جويد.
يكي از ابعاد چشمگير الميزان، جامعه‌گرايي تفسير است. بي‌گمان اين خصيصه از

انديشه و گرايش‌هاي اجتماعي علامه طباطبائي (ره) برخاسته است و لذا به مباحثي چون حكومت، آزادي، عدالت اجتماعي، نظم اجتماعي، مشكلات امّت اسلامي، علل عقب ماندگي مسلمانان، حقوق زن و پاسخ به شبهات ماركسيسم و ده‌ها موضوع روز، روي آورده و به‌طورعميـق مورد بحث و بررسي قرارداده است.
شيوه مرحوم علاّمه به‌اين شرح است كه در آغاز، چندآيه از يك‌سوره را مي‌آورد و آيه، آيه، نكات لُغوي و بياني‌آن‌را شرح مي‌دهد و پس از آن، تحت عنوان بيان آيات كه شامل مباحث موضوعي است به تشريح آن مي‌پردازد.
ولـي متـأسفـانه قـدر و ارزش اين تفسير در ميان نسل جوان ناشناخته مانده است و بنده در جلسات فـراوانـي كه با دانشجـويان يا دانش‌آموزان داشته‌ام همواره نياز فراوان آنها را به اين تفسير دريـافتـه‌ام و به همين دليل نسبت به همكاري با جنـاب آقـاي

سيدمهدي اميـن اقـدام نمـــــوده‌ام.
اميـدوارم ايـــن قبيـل تـلاش‌هـاي قـرآنـي مـا و شمـا بـراي روزي ذخيـره شـود كـه بـه جـز اعمـال و نيـات خـالصانه، هيـچ چيـز ديگـري كـارسـاز نخواهد بود.
دكتر محمد بيستوني
رئيس مؤسسه قرآني تفسير جوان
تهران ـ تابستان 1388

اِنَّــهُ لَقُـــرْآنٌ كَــريــمٌ
فـــي كِتـــابٍ مَكْنُـــونٍ
لا يَمَسُّـــهُ اِلاَّ الْمُطَهَّـــرُونَ
اين قـرآنـي اســت كــريــم
در كتـــابـــي مكنـــون
كه جز دست پــاكــان و فهـم خاصان بدان نرسد!
(77 ـ 79/ واقعه)
اين كتاب به منزله يك «كتاب مرجع» يافرهنگ معارف قرآن است كه از «تفسير الميزان» انتخـاب و
(13)
تلخيــص، و بر حسب موضوع طبقه‌بندي شده است.
در تقسيم‌بندي به عمل آمده از موضوعات قرآن كريم قريب 70 عنوان مستقل به دست آمد. هر يك از اين موضوعات اصلي، عنوان مستقلي براي تهيه يك كتاب در نظر گرفته شد. هر كتاب در داخل خود به چندين فصل يا عنوان فرعي تقسيم گرديد. هر فصل نيز به سرفصل‌هايي تقسيم شد. در اين سرفصل‌ها آيات و مفاهيم قرآني از متن تفسيـر الميــزان انتخــاب و پس از تلخيص، به روال منطقي، طبقه‌بندي و درج گرديد، به طوري كه خواننده جوان و محقق ما با مطالعه اين مطالب كوتاه وارد جهان شگفت‌انگيز آيات و معارف قرآن عظيم گردد. در پايان كار، مجموع اين معارف به قريب 5 هزار عنوان يا سرفصل بالغ گرديد.
از لحــاظ زمــاني: كار انتخاب مطالب و فيش‌برداري و تلخيص و نگارش، از
(14) مشخصات قرآن
اواخــر ســال 1357 شــروع و حــدود 30 ســال دوام داشتــه، و با توفيق الهي در ليالي مبــاركه قدر سال 1385پايان پذيرفتــه و آمــاده چــاپ و نشــر گـرديـده است.
هــدف از تهيه اين مجموعــه و نوع طبقه‌بندي مطالب در آن، تسهيل مراجعه به شرح و تفسير آيات و معارف قرآن شريف، از جانب علاقمندان علوم قرآني، مخصوصا محققين جوان است كه بتوانند اطلاعات خود را از طريق بيان مفسري بزرگ چون علامه فقيد آية اللّه طباطبايي دريافت كنند، و براي هر سؤال پاسخي مشخص و روشــن داشتــه باشنــد.
سال‌هاي طولاني، مطالب متعدد و متنوع درباره مفاهيم قرآن شريف مي‌آموختيم اما وقتي در مقابل يك سؤال درباره معارف و شرايع دين‌مان

قرار مي‌گرفتيم، يك جواب مدون و مشخص نداشتيم بلكه به اندازه مطالب متعدد و متنوعي كه شنيده بوديم بايد
مقدمه مؤلف (15)
جواب مي‌داديم. زماني كه تفسير الميزان علامه طباطبايي، قدس‌اللّه سرّه الشريف، ترجمه شد و در دسترس جامعه مسلمان ايراني قرار گرفت، اين مشكل حل شد و جوابي را كه لازم بود مي‌توانستيم از متن خود قرآن، با تفسير روشن و قابل اعتمادِ فردي كه به اسرار مكنون دست يافته بود، بدهيم. اما آنچه مشكل مي‌نمود گشتن و پيدا كردن آن جواب از لابلاي چهل (يا بيست) جلد ترجمه فارسي اين تفسير گرانمايه بود. لذا اين ضرورت احساس شد كه مطالب به صورت موضوعي طبقه‌بندي و خلاصه شود و در قالب يك دائرةالمعارف در دسترس همه دين‌دوستان قرارگيرد. اين همان انگيزه‌اي بود كه موجب تهيه اين مجلدات گرديد.
بديهي است اين مجلدات شامل تمامي جزئيات سوره‌ها و آيات الهي قرآن نمي‌شود، بلكه سعي شده مطالبي انتخاب شود كه در تفسير آيات و مفاهيم قرآني، علامه بزرگوار
(16) مشخصات قرآن
به شرح و بسط و تفهيم مطلب پرداخته است.
اصول اين مطالب باتوضيح و تفصيل در «تفسير الميزان» موجود است كه خواننده مي‌تواند براي پي‌گيري آن‌ها به خود الميزان مراجعه نمايد. براي اين منظور مستند هر مطلب با ذكر شماره مجلد و شماره صفحه مربوطه و آيه مورد استناد در هر مطلب قيد گرديده است.
ذكراين‌نكته لازم‌است كه چون‌ترجمه‌تفسيرالميزان به‌صورت دومجموعه 20 جلدي و 40جلدي منتشرشده بهتراست درصورت نيازبه‌مراجعه به‌ترجمه الميزان، بر اساس ترتيب عددي آيات قرآن به سراغ جلد موردنظر خود، صرف‌نظراز تعداد مجلدات برويد.
و مقدر بود كه كار نشر چنين مجموعه آسماني در مؤسسه‌اي انجام گيرد كه با هدف نشر معارف قرآن شريف، به صورت تفسير، مختص نسل جوان،
مقدمه مؤلف (17)
تأسيس شده باشد، و استاد مسلّم، جناب آقاي دكتر محمد بيستوني، اصلاح و تنقيح و نظارت همه‌جانبه بر اين مجموعه قرآني شريف را به عهده گيرد.
مؤسسه قرآني تفسير جوان با ابتكار و سليقه نوين، و به منظور تسهيل در رساندن پيام آسماني قرآن مجيد به نسل جوان، مطالب قرآني را به صورت كتاب‌هايي در قطع جيبي منتشر مي‌كند. اين ابتكار در نشر همين مجلدات نيز به كار رفته، تا مطالعه آن در هر شرايط

زمــانــي و مكــاني، براي جــوانان مشتاق فرهنگ الهي قرآن شريف، ساده و آسان گردد...
و ما همه بندگاني هستيم هر يك حامل وظيفه تعيين شده از جانب دوست، و آنچه انجــام شــده و مي‌شـود، همه از جانب اوست !
و صلوات خدا بر محمّد مصطفي صلي‌الله‌عليه‌وآله و خاندان جليلش باد كه نخستين حاملان اين
(18) مشخصات قرآن
وظيفه الهي بودند، و بر علامه فقيد آيةاللّه طباطبايي و اجداد او، و بر همه وظيفه‌داران اين مجموعه شريف و آباء و اجدادشان باد، كه مسلمان شايسته‌اي بودند و ما را نيز در مسيــر شنــاخت اسـلام واقعي پرورش دادنـد!
ليله قدر سال 1385
سيد مهدي حبيبي امين
مقدمه مؤلف (19)

فصل اول :وحي و اقسام آن

تعريف وحي، و جنبه‌هاي مختلف آن

«كَذلِـكَ يُوحي اِلَيْـكَ وَ اِلَـي الَّذيـنَ مِنْ قَبْلِكَ...!» (3 و 8 و 13 و 17 / شوري)
خـداي سبحـان در سـوره شـوري محـور اصلـي را بيـان وحـي و تعريـف حقيقـت آن، و اشـاره بـه هـدف از آن، و نتـايجـي كـه دارد، قـرار داده اسـت.
(20)

1 ـ تعريف وحي

خداي سبحان تعريف مطلق وحي را تشبيه كرده به وحيي كه به آن در سوره مزبور اشاره فرموده است. يعني مي‌فرمايد:
ـ وحــي به‌طــور كلــي مثــل وحــي همیــن ســوره اســت!
و اضافه فرموده كه نظير وحي اين سوره به همه شما امت‌هاي بشري وحي مي‌شد. وحي يك سنت الهي است كه همواره در نسل‌هاي بشر جريان داشته است، و آن يك مطلب‌نوظهور و بي‌سابقه‌نيست:
- «وحيي كه ما به خصوص شما انبياء يكي پس از ديگري مي‌فرستيم، يك سنت جاريه و
تعريف وحي، و جنبه‌هاي مختلف آن (21)
ديرينه است. مثل‌همين وحيي‌كه در گرفتن اين سوره داري مي‌بيني!»

2 ـ آثار و نتايج وحـي

در آيــات بعدي ســوره، مسئله وحــي را معرفــي مي‌كنــد نه از نظر خود آن بلكه از نظـر نتـايجـي كـه متـرتب بـر آن است. در آن‌جا مـي‌فرمايـد:
- غرض از وحي انذار مردم است، مخصوصا انذاري كه مربوط به روز قيامت است، روزي كه همه مردم در آن جمع مي‌شوند، و فريقي به سوي بهشت، و فريقي ديگر به سوي آتش مي‌روند!
چون اگر مرم به چنين روزي تهديد و انذار نشوند، دعوت ديني به نتيجه نمي‌رسد، و تبليغ ديني سودي نمي‌بخشد! آن‌گاه اين نكته را بيان مي‌فرمايد كه:
(22) مشخصات قرآن
- دو فريق شدن مردم چيزي است كه مشيت الهي بدان تعلق گرفته است، و به همين منظور دين را براي مردم تشريع فرمود، و از راه وحي مردم را از روز جمع انذار نمود، چون او وليّ مردم است، و همان خدائي است كه مردم را بعد از مردن زنده مي‌كند و بين آنان در آن‌چه اختلاف مي‌كردند، حكم مي‌فرمايد: - «و نيز اين چنين به سويت وحي كرديم قرآني عربي را، تا مردم مكه «اُمُ‌الْقُري» و پيرامون آن را انذار كني و ... .» (7 / شوري)

3 ـ محتواي وحي

در قسمت سوم از آيات سوره شوري، خداي‌تعالي وحي را از نظر مفاد و محتوي تعريف مي‌كنـد، و محتـواي وحي عبارت است از ديـن الهـي واحـدي كه بـايد تمامي
تعريف وحي، و جنبه‌هاي مختلف آن (23)
ابناء بشر به آن يك دين بگروند، و آن را سنت و روش زندگي خود و راه به سوي سعادت خويش بگيرنــد! البته در اين فصــل به مناسبت ايــن را نيز بيــان مي‌كنــد كه:
- شريعت محمدي جامع‌ترين شرايعي است كه از ناحيه خدا نازل شده است، و نيز اختلافهائي كه در اين دين واحد پيدا شده، از ناحيه وحي آسماني نيست، بلكه از ناحيه ستمكاري و ياغي‌گري‌هائي است كه، عده‌اي با علم بدانچه مي‌كنند، در ديــن خــدا بـه راه انــداخـتـنـد:
- «برايتان از دين همان را تشريع كرد، كه نوح را بدان توصيه نمود، و آن‌چه ما به تو وحي كرديــم، و به ابراهيــم و موسي و عيســي توصيه نموديــم، اين بود كــه: - ديـن را به پا داريد!
- و در آن تفرقه راه مينداز‌يد...!»
در اين آيه بين حضرت نوح و رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله مقابله افتاده است، و ظاهر اين مقابله
(24) مشخصات قرآن
مي‌رساند كه مراد به آن به رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله وحي شده، معارف و احكامي است كه مخصوص شريعت اوست! در مورد شريعت اسلام فرمود: «وحي كرديم!» ولي در مــورد شريعت نوح و ابراهيــم عليهم‌السلام فرمود: «وصيت كرديــم!» و اين به دليل آن است كه شريعت نوح و ابراهيم چند حكم بيشتر نبود، و تنها به مسائلــي كه خيلي مورد اهميت بوده سفـارش شده است، ولــي درباره شريعــت اسلام همه چيز را شامل است.

- «خدا همان كس است كه كتـاب را بحـق و نيـز ميـزان را نـازل كـرد...!» (17 / شوري)
مراد به كتاب وحيي است كه مشتمل بر شريعت و دين باشد، شريعت و ديني
تعريف وحي، و جنبه‌هاي مختلف آن (25)
كـه در مـجتـمـع بشري حـاكـم بـاشـد.
منظور از كتاب در قرآن كريم، شريعت و دين است، و معناي انزال آن بحق، اين است كه اين كتاب حق محض است، و آميخته با اختلافهاي شيطاني و نفساني نيست. كلمه ميزان به معناي هر مقياسي است كه اشياء با آن سنجيده مي‌شوند، و مراد به آن همـان دينـي است كه كتـاب مشتمـل بر آن است، و از اين جهـت ديـن را ميـزان ناميده كه عقايد و اعمال به وسيله آن سنجش مي‌شود و در نتيجه روز قيامت هم بر طبق آن سنجش محاسبه و جزاء داده مي‌شود! پس ميزان عبارت است از ديــن بـا اصــول و فروع آن! (1)
1- الميزان ج: 35، ص: 15 و 28 و 45 و 63.
(26) مشخصات قرآن

«وَ ما كانَ لِبَشَرٍ اَنْيُكَلِّمَهُ اللّهُ اِلاّ وَحْيا اَوْ مِنْ وَراءِ حِجابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولاً...!»
(51 / شوري)
در ايــن آيــه، خــداي سبحــان وحــي را در ســه قســـم مشخــص مــي‌كنــد، و مي‌فرمايــد: - سخن گفتــن خدا با بندگانــش به يكــي از ســه طـريــق زيــر اســت:
1 ـ بــه وسيلـــه وحـــي،
اقسام وحي (27)
2 ـ از پس پرده و حجاب،
3 ـ به‌وسيله ارسال رسول،
كه به اذن خود هرچه بخواهد به آن رسول وحي مي‌كند.
آن‌گاه مي‌فرمايد كه پيام‌هاي خود را به اين سه طريق بر رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله وحي مي‌كند، و آن‌چه از ناحيه خداي‌تعالي به آن جناب وحي شده، قبل از وحي، در نفس آن جناب سابقه نداشته است! يعني آن جناب به هيچ يك از معارفي كه به وي وحي شد، قبلاً آگاهي نداشته است.
و اين وحي است كه نوري است الهي، و خداي‌تعالي هر يك از بندگان خود را بخواهد به اين هدايت اختصاص مي‌دهد، و او را مورد وحي خود قرار مي‌دهد، و به دنبالش هر يك از بندگان را كه بخواهد به وسيله پيامبرش و به اذن خـودش هـدايــت مــي‌فـرمـايـد.
(28) مشخصات قرآن
اطلاق عبارت «كلام خدا» بر قرآن كريم، كه فعل خاصي از خداست، اطلاق حقيقي يا مجازي است. اين اطلاق به هر جور كه باشد در قرآن كريم آمده است. وحيي هم كه انبياء عليهم‌السلام از خداي‌تعالي مي‌گيرند، از مصاديق كلام است.
«وحي» و دو قسم بعد از آن، «تكلم از وراء حجاب» و «ارسال رسول»، هر سه از مصاديق تكلم خداست، البته مصداق اعم از حقيقي و مجازي.
پس هر سه نوع تكلمي كه در آيه فوق ذكر شده، نوعي از تكلم با بشر است.
نكته ديگري كه در اين آيه هست، اين است كه اين سه قسم را با كلمه «يا» به يكديگر عطف كرده، و ظاهر اين كلمه آن است كه سه قسم نامبرده با هم فرق دارند، و بايد هم همين‌طور باشد، چون مي‌بينيم دو قسم اخير را مقيد به قيدي كرده - يكي را مقيد به حجاب و ديگري را مقيد به ارسال رسول - ولي اولي را به هيچ قيدي مقيد نكرده است، و

اقسام وحي (29)
ظاهر اين مقابله آن است كه مراد به قسم اول تكليم خفي باشد، تكليمي كه هيچ واسطه‌اي بين خدا و طرف مقابلش نباشد، در حالي كه در دو نوع بعدي تكليم با واسطه انجام شده است. چيزي كه هست، در يكي واسطه رسول است، كه وحي را از مبدأ وحي مي‌گيرد، و به پيامبر مي‌رساند، و در ديگري آن واسطه حجاب است، كه خودش رساننده وحي نيست، ولي وحي از ماوراء آن صورت مي‌گيرد.
قسم سوم، كه عبارت است از وحي به وسيله رسول، كه همان فرشته وحي باشد، پيام خدا نخست به او داده مي‌شود، و او هرچه را خداي سبحان اذن داده باشد، به پيامبر وحي مي‌كند.
قسم دوم از وحي كه وحي از ماوراء حجاب است، وحي با واسطه است، و واسطه‌اش همان حجاب است. چيزي كه هست، اين واسطه مانند واسطه در قسم سوم،
(30) مشخصات قرآن
خــودش وحي نمي‌كند، تنها وحي از وراء آن آغاز مي‌شود، و آغاز شدنش را از كلمه «مِنْ - از» كه براي ابتدا است، استفاده مي‌كنيم.
كلمه «وَراء» در اين‌جا به معني «پشت» نيست، بلكه به معني بيرون هر چيزي و آن فضايي است كه محيط به آن چيز است. و اين قسم تكلم، كه تكلم از ماوراء حجاب باشد، مانند تكلـم خداي‌تعالي با مـوسي در كـوه طور است:
- «همين كه نزديك آن درخت آمد، از كرانه وادي ايمن، كه در بقعه مبارك واقع اسـت، از درخت ندا شد... .» (30 / قصص)
و نيز از همين قسـم است وحي‌هايي كه در عـالم رؤيا به انبيـاء عليهم‌السلام مي‌شده است.
و قسم اول از تكلم، تكلمي است كه خداي‌تعالي با پيامبر گرامي اسلام، و بدون واسطه جبرئيل مي‌كرد، كه در آن نه رسول ملكي يعني «جبرئيل» واسطه بود، و نه هيچ‌گونه حجابي كه فرض شود.
اقسام وحي (31)
و چون وحي در تمامي اين اقسام مختلف نسبتي به خداي‌تعالي دارد لذا مي‌توان وحي را به طور مطلق به خداي‌تعالي نسبت داد، و مستند به او كرد.
ساده‌تر بگوييم، مي‌توان در هر سه قسم از وحي گفت: خدا چنين وحي كرده است بدون قيدي كه معين كند منظور كدام يك از اقسام وحي است، و به همين عنايت است كه تمامــي اقسام وحـي در كلام خداي‌تعالي به خدا مستند شده است:
- «ما به‌سوي تو وحي‌كرديم، همچنان‌كه به نوح و انبياء بعداز

اووحي‌كرديم!»(162/نساء)
- «قبل از تو نفرستاديــم مگر مردانـي كه، به ايشان نيز وحي مي‌كرديم!» (43 / نحل) (1)
1- الـميـــــزان ج: 35، ص: 118.
(32) مشخصات قرآن

«وَ كَذلِكَ اَوْحَيْنا اِلَيْكَ رُوحا مِنْ اَمْرِنا... .» (52 / شوري)
ظاهر آيات‌اين‌سوره و روايات بسيارتأكيدمي‌كنند كه رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله همان‌طور كه با وساطت‌جبرئيل‌وحي‌الهي‌رامي‌گرفت،هم‌چنين‌گاهي‌هم در خواب‌آن‌رادريافت مي‌كرد. و گاهي نيز بدون واسطه آن‌را تلقي مي‌فرمود. با اشاره به اين امر در آيه فوق مي‌فرمايد:
- «و همين‌طور ما روحي‌از امر خود را به سويت وحي كرديم، وگرنه تو نه مي‌دانستي كتاب چيست و نه مي‌دانستي ايمان چيست؟ و لكن ما بوديم كه آن را نوري كرديم، تا به وسيله آن هركه‌از بندگان‌را خواستيم، هدايت كنيم! و تو به يقين، به سوي صراط مستقيم هدايت مي‌كني!»
وحي، و علم به معارف تفصيلي (33)
آيه شريفه در مقام بيان اين معناست كه آن‌چه رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله دارد، و مردم را هم به سويش مي‌خواند، همه از ناحيه خداي سبحان است، نه از ناحيه خودش، و آن‌چه خدا به وي موهبت فرموده، به وسيله نبوت، و سپس وحي بوده است، بنابراين مراد به اين‌كه مي‌فرمايد: - تو خودت درايت و فهم حقايق كتاب را نداشتي! اين است كه معارف جزئي عقايد و شرايع عملي‌اش را كه در كتاب آمده، خودت قبلاً نمي‌دانستي! درست هم هست، براي اين‌كه خداي‌تعالي بعد از نبوت و وحي علم به اين جزئيات را به او داد. و مراد به اين‌كه فرمود:
ـ و تو نه مي‌دانستي ايمان چيست؟
اين است كه تو واجد ايمان و التزام تفصيلي به يك يك معارف حقه و اعمال صالح نبودي، و اگر بپرسي‌چرا ايمان را به‌اعمال صالح تفسير كرديم، مي‌گوييم در قرآن كريم،
(34) مشخصات قرآن
اين‌استعمال آمده است، آن‌جاكه مي‌فرمايد:
- «ما كانَ اللّهُ لِيُضيعَ ايمانَكُمْ - خدا چنين نبوده‌كه عمل‌شما را ضايع‌كند!» (143/بقره)
پس معناي آيه اين مي‌شود كه:
- تو قبل از وحي روح، علمي به كتاب و معارف و شرايعي كه در آن است، نداشتي، و متصف به اين ايمان، كه بعد از وحي، دارا شدي، نبودي، و ايمان و التزام به يك يك عقايد و اعمال ديني را نداشتي!

آيه مورد بحث منافات ندارد با اين‌كه آن جناب قبل از بعثت هم ايمان به خدا داشته باشد، و اعمالش همه صالح باشند، چون آن‌چه در اين آيه نفي شده، علم به تفاصيل و جزئيات معارفي است كه در كتاب آمده، و التزام اعتقادي و عملي به آن معارف است، و معلوم است كه نفي علم و التزام تفصيلي ملازم با نفي التزام اجمالي به ايمان خدا و خضوع در برابر حق نيست!

وحي، و علم به معارف تفصيلي (35)

پس حـال رسـول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله قبـل از بعثت بـا حال آن جنـاب در بعد از بعثت فرق داشته است، و آيه شريفه مي‌فرمايد، آن‌چه بعد از نبوت دارا شد، خداي‌تعالي از طريق وحــي به او داد، و خـودش در آن نقشـي نداشته است! (1)

«وَ ما يَنْطِقُ عَنِ‌الْهَوي اِنْ‌هُوَ اِلاّ وَحْيٌ يُوحي...!»
1- الـميـــــــــزان ج: 35، ص: 122.
(36) مشخصات قرآن
«پيامبر از روي هوا سخن نمي‌گويد، و آن‌چه مي‌گويد جز وحي نازل شده به او نيســـت!» (3 / نجم)
هر چند عبارت «آن‌چه مي‌گويد،» مطلق است، و هواي نفس از مطلق سخنان پيامبر نفي شده، (حتي در سخنان روزمره‌اي كه در داخل خانه‌اش دارد،) و لكن از آن‌جايي كه در اين آيات خطاب «همنشين شما،» به مشركين است، مشركين كه دعوت او را و قرآني را كه برايشان مي‌خواند دروغ و خيال و افتراء بر خدا مي‌پنداشتند، لذا به خاطر اين قرينـه مقامي مي‌توان گفت:
- منظور اين است كه آن جناب در آن‌چه كه شما مشركين را به سوي آن مي‌خواند، و آن‌چه كه از قرآن برايتان تلاوت مي‌كند، سخنانش ناشي از هواي نفس نيست، و
آيا همه سخنان پيامبر وحي است؟ (37)
به رأي خود چيزي نمي‌گويد، بلكه هر چه در اين باب مي‌گويد، وحيي است كه خداي‌تعالي به او مي‌كند.(1)

«وَ اِذْ قالَتِ الْمَلائِكَةُ يا مَرْيَمُ...!» (42 / آل عمران)
حضرت صادق عليه‌السلام درباره تفاوت «رسول» با «نبي» و «مُحَدَّث يا مُحَدَّثَه»
1- الـميـــزان ج: 37، ص: 54.
(38) مشخصات قرآن
چنين فرموده است:
1 ـ رسول:
«رسول» ملك را با چشم مي‌بيند، كه رسالت الهي را به سوي او مي‌آورد، و به او مي‌گويد: خدا چنين و چنان تو را امر مي‌كند؛ و بسا كه با رسالت رسول «نبوت» هـم هـمـراه بـاشـد.
2 ـ نـبـي:
مفهوم رسول، نبي، و محدث (39)
«نبي» با چشم ملك را نمي‌بيند، بلكه وحي به قلبش نازل مي‌شود، پس چون شخص بيهوش شده در خواب آن‌ها را درك مي‌كند... و خدا چنان آن را آشكار مي‌نمايد كه بدان علم حاصل مي‌كند، لكن خود ملك را نمي‌بيند.
توضيح: آن قسم از وحي كه عبارت از سخن گفتن خداوند سبحان با بنده‌اش باشد، ذاتا موجب علــم يقيني اســت و احتياج به دليل ندارد.
اما موضوع «خواب نبي» يعني خوابي كه شخص نبي در آن وحي الهي را درك مي‌كند غير از رؤيايي است كه براي افراد عادي انسان در خواب‌هاي شبانه روز پيش مي‌آيد. خواب نبي را بيشتر شبيه به حالت بيهوشي معرفي كرده‌اند. پس آن حالتي است كه در آن حواس شخص نبي سكونت پيدا مي‌كند، و چنان‌كه ما در بيداري چيزهايي مشاهده مي‌كنيم، او هم در آن حالت مطالبي را مشاهده و درك مي‌كند. خداوند متعال
(40) مشخصات قرآن
هم طوري او را به جانب حق و صواب ارشاد مي‌كند كه به طور يقين مي‌فهمد آن‌چه به او وحـي شـده از جـانب خـداونـد سبحـان بـوده، و از تصـرفات شيطـانـي نيـست!
تشخيص القائات ملكي: بايد گفت، كيفيت پيدا كردن علم به اين‌كه آن‌چه پيامبر شنيده كلام ملـك است نه وسوسـه شيطـان، با تـأييد الهي و ارشاد و راهنمايي اوست.
وسوسه شيطاني اگر موضوع باطلي باشد، كه در همان صورت باطلش به انسان مؤمن القاء شود، مؤمن آن را حديث ملائكه محسوب نخواهد كرد! هر حديث و خاطره‌اي كه به انسان القاء شد و همراهش طمأنينه و وقار

بود، خود دليل است بر رحماني بودن آن، بالعكس اگــر اضطراب و تزلزلــي همراه داشــت، دليل شيطانـي بودنـش مي‌شود.
هم‌چنين همراه داشتن عجله و جزع يا سبكي و خفت نيز دليل شيطاني بودن آن است!
مفهوم رسول، نبي، و محدث (41)
3 ـ مُحَدَّث يا مُحَدَّثَه:
«محدث» كسي است كه صوت ملك را بشنود، لكن صاحب صوت را مشاهده نكند و حاضر نبيند. (نقل از زراره در كتاب بصاير)
اما «محدث يا محدثه» صوت ملك را مي‌شنود، و لكن شنيدن قلبي نه حسي! شنيدن صداي ملك مخصوص به خود «محدث يا محدثه» است، و يك امر قلبي است، و ديگران در آن شركتي ندارند. ملاك اصلي «مُحَدَّث» بودن آن است كه صوت ملك را بشنود، و ديدن خود ملك لازم نيست، ولي اگر به كسي اتفاق افتد كه در حين شنيدن صوت، ملك را هم مشاهده نمايد، مانعي نيست، مانند مريم «س» كه در حين شنيدن صداي ملك، خود ملك را نيز مي‌ديد - فَتَمَثَّلَ لَها بَشَرا سَوِيّا - (17 / مريم) (كه
(42) مشخصات قرآن
در واقع، صورت متمثل‌شده ملك‌را مي‌بيند، نه حقيقت ملك را!)

غير از آن‌چه كه در مورد محدثه بودن حضرت مريم «س» قبلاً بيان شد، در روايات اسـلامـي چـنـيـن آمـده اسـت:
حضرت صادق عليه‌السلام فرمود:
- «علي» عليه‌السلام محــدث بود، - «سلمـان» هم محدث بود... .
حضرت امام محمد باقر عليه‌السلام فرمود:
- ... علي عليه‌السلام محدث بود... مثل او مثل «صاحب سليمان» و «صاحب موسي» عليه‌السلام
محدثين مشهور در تاريخ اديان (43)
است، و مثل او مثل «ذوالقرنين» است... .
فـرمــود: از علـي عليه‌السلام پـرسـيـدنـد:
- آيا ذوالقرنيـن پيغمبر بود؟ فرمود:
- نـه، بلكه بنــده‌اي بود كه خـدا را دوست مـي‌داشت، خدا هم او را دوست مي‌داشت!
او مــودتــش را براي خــدا خالــص كرد، خــدا هــم او را همان‌طــور پــاداش داد!
آري علــي عليه‌السلام هم مثل ذوالقرنين بود. (نقل از ابي‌بصيــر و حمران‌بن اعين، در كافي)(1)

«وَ النَّجْــمِ اِذا هَــوي مــا ضَــلَّ صاحِبُكُــمْ وَ ما غَــوي...!» (1 تا 18 / نجم)
1- الـميـــزان ج: 6، ص: 51.
(44) مشخصات قرآن
در اين آيات وحيي را كه به رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله شده تصديق و توصيف مي‌نمايد. در اين‌جا روايات بسيار زيادي از ائمه اهل بيت عليهم‌السلام صادر شده است، كه به صراحت فرموده‌اند: مراد از اين آيات اين نيست كه مطلق وحي را بيان و توصيف كند، بلكه مراد بيان يك قسم وحي است، و آن وحي به طور شفاهي و رو در روست كه در شب معارج خداي‌سبحان با رسول‌گرامي خود داشته‌است.
پس اين آيــات مي‌خواهد داستان معراج را بيــان كند، و ظاهر آيات هم خالي از تأييــد اين روايــات نيست، و از كلمات بعضــي از اصحــاب از قبيــل ابن عبــاس و انـس و ابي سعيد خدري و غير ايشان، به طوري كه از ايشــان نقل شده، نيز همين معني استفاده مي‌شود. آيات چنين شروع مي‌شود:

- «سوگند به نجم! آن دم كه در كرانه افق براي غروب مي‌افتد، همنشين شما - پيامبر - از آن طريقي كه او را به هدف و غايت مطلوبش برساند، بيرون نشده، و در اعتقاد و رأيش از آن طريقه خطا نرفته است! و از روي هوا و هوس سخن نمي‌گويد، آن‌چه مي‌گويد به جز وحيي كه به او مي‌شود، نيست، اسراري است كه جبرئيل شديدالقوا به وي آموخته است، كسي كه به خاطر رأي و عقل كاملش بر چنين مقامي مسلط شده است، و در بلندترين افق جاي گرفته است، و در عين بلندي رتبه‌اش به خدا نزديك و نزديك‌تر شده است، او رسول را آن قدر بالا برد كه بيش‌از دو كمان و يا كمتر فاصله‌نماند، در آن‌جابودكه به‌بنده خود وحي كرد، آن‌چه را كه كرد، قلب پيامبر آن‌چه را كه ديده بود، صادق بود...!»
(46) مشخصات قرآن

1 ـ «شَديدُالْقُوي»
مراد به شديد القوي به طوري كه گفته‌اند، جبرئيل است. چون خداي‌تعالي او را در كلام مجيدش به اين صفت ياد كرده و فرموده است: «اين قرآن سخن فرستاده‌اي است كريم، و داراي نيرو، كه نزد خداي ذي‌العرش منزلتي دارد،» (20 / تكوير) بعضي هم گفته‌اند: مراد به آن خود خداي سبحان است.
2 ـ «ذوُمِـــــرَّه»
مفهوم عبارات به كار رفته در آيات معراج (47)
منظور از ذومرة شدت و يا پختگي عقل و رأي است، و يا از ماده مرور گرفته شده است. البته آن‌هايي كه آيه را وصف جبرئيل دانسته‌اند، در نتيجه اين طور معنايش كرده‌اند كه - همان جبرئيلي كه در راه خدا شدت به خرج مي‌دهد، و يا آن جبرئيلي كه عقلي پخته دارد، و يا جبرئيلي كه به نوعي از رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله مرور و عبور مي‌كند، با اين‌كه خودش در هواست.
بعضي هم گفته‌اند: مراد به «ذُومِرَّة» خود رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله است، و اوست كه در مقابل دستورات الهي شديد و سخت است و يا داراي عقل و رأيي محكم است، و يا داراي نوعـي مرور و عبور است كه با داشتن آن مي‌تواند به معراج برود.
(48) مشخصات قرآن
3 ـ «فَاستَــوي»
منظور از فاستوي كه به معناي استقامت و مسلط شدن بر كار است، اين است كه جبرئيل به همين صورت خلق شده، درآمد. هم‌چنان كه در روايات هم آمده، جبرئيل براي رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله به صورت‌هاي مختلفي ظاهر مي‌شد، و تنها دو نوبت به صورت اصلي‌اش خود را به آن جناب نشان داد. ممكن هم هست كه معنايش اين باشد كه جبرئيل با قوت خود مسلط شد بر آن‌چه مأمور انجامش شده بود.
در صورتي كه فاعل جمله را رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله بگيريم معنايش اين مي‌شود كه رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله استقـامت ورزيده و بر انجام مأموريت خود مستقر شد.
مفهوم عبارات به كار رفته در آيات معراج (49)
4 ـ «اُفُـقِ الأَعْلـي»
منظور افق اعلاي آسمان است، بدون اعتبار اين كه طرف شرقي آن باشد كه به گفته بعضي‌ها افق شرقي از افق غربي بلندتر است، كه حرف

صحيحي نيست.
5 ـ «ثُمَّ دَنا فَتَدَلّي»
ثُمَّ دَنا فَتَدَلّي به معناي اين است كه جبرئيل سپس نزديك رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله شد و به دامن وي دست آويخت تا با آن جناب به آسمان‌ها عروج كند. (اين در شرطي است كه ضمير را به جبرئيل برگردانيم،) ولي اگر ضمير را به رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله نسبت دهيم، (50) مشخصات قرآن
معني جمله اين‌مي‌شود كه:
- رسول خدا به خدا نزديك شد، و قرب خود را بازديد كرد!
6 ـ «قابَ قَوْسَين»
عبارت قاب قوسين براي نشان دادن نزديكي رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله به كار رفته است، كه مي‌فرمايد:
- «دوري او به قدر دو قوس، يا به قدر دو ذراع و يا كمتر از آن بود!»
و در اين حالت، خداوند تعالي مي‌فرمايد:
- «خداي تعالي وحي كرد به بنده‌اش، آن‌چه را كه وحي كرد!»
مفهوم عبارات به كار رفته در آيات معراج (51)
7 ـ «ما كَذَبَ الفُؤادُ ما رَاي»
يعني رؤيت فؤاد رسول‌خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله در آن‌چه كه ديد رؤيتي صادقانه بود.

اين تازگي ندارد كه رؤيت را كه در اصل به معناي ديدن چشم است، به فؤاد نسبت داده شود، چون براي انسان يك نوع ادراك شهودي هست كه وراي ادراك‌هايي است كه با يكي از حواس ظاهري و يا باطني خود دارد، ادراكي است كه نه چشم و گوش و ساير حواس ظاهري واسطه‌اند، و نه تخيل و فكر و ساير قواي باطني، مانند اين‌كه مشاهده
(52) مشخصات قرآن
مي‌كنيم كه ما موجودي هستيم كه مي‌بينيم، كه در اين درك عياني و شهودي نه چشم ما واسطه است و نه فكر ما، و هم‌چنين از خود مي‌بينيم كه ما مي‌شنويم، مي‌بوييم، مي‌چشيم، و لمس مي‌كنيم، خيال مي‌كنيم و فكر مي‌كنيم، كه در هيچ يك از اين ادراك‌هاي شهودي ما با اين‌كه رؤيت و شهود است اما نه چشمي در كار است، و نه هيچ حواس ظاهري و باطني ديگر!
آري، ما همان‌طور كه محسوسات يكي از اين حواس ظاهري و باطني را درك مي‌كنيم، اين را هم درك مي‌كنيم كه فلان محسوس را با فلان حس درك مي‌كنيم. و اين درك ديگـر ربطي به آن حس نـدارد، بلكـه كار نفس اسـت، كه در قرآن كريـم از آن به فـؤاد تعبيـر فرموده است.
در آيه شريفه هيچ دلالتي كه نشان دهد متعلق رؤيت خداي سبحان است، و خدا بوده
ديدار با چشم دل يا ادراك شهودي (53)
كه مرئي براي رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله واقع گرديده، نيست، بلكه آن‌چه مرئي آن جناب واقع شده، همان «اُفُقِ اَعْلي» و «دَنا» و «تَدَلّي» بوده، و نيز اين بوده كه آن‌چه به وي وحي مي‌شود، خدا وحي كرده است، و اين‌ها همان‌هايي هستند كه در آيات قبلي آمده بود، كه همـه‌اش از نوع و سنخ آيـات خدايي براي آن جنـاب بوده است! و مؤيـد اين گفتار آيه شريفه:
- «ما زاغَ الْبَصَرُ وَ ما طَغي لَقَدْ رَاي مِنْ اياتِ رَبِّهِ الْكُبْري!» (17 و 18 / نجم) است كه مـي‌فرمايد:
- «آن‌چه ديده بود از آيات كبري پروردگارش بود!»
علاوه بر اين‌كه اگر هم فرض كنيم كه منظور ديدن خود خداي‌تعالي است باز اشكـال نـدارد، زيـرا ديـدن خـدا را به قلـب نسبـت داده اسـت، و ديدن قلـب غير
(54) مشخصات قرآن

از ديدن چشم است، كه تنها مربوط به اجسام است و تعلقش به خـداي‌تعالي محال است!

- «با اين‌كه او را يك‌بار ديده بود، نزد سدره منتهي، كه جنات المأوي آن‌جاست، و هنگامي ديده بود كه آن‌چه بر سدره احاطه‌داشت، آن را پوشانيده بود، چشم او نه به كجي گراييده‌بود، و نه در ديدن‌طغيان كرده بود، تا در نتيجه چيزي را ديده باشد كه حقيقت‌نداشته‌باشد، و چه‌طور ممكن‌است‌چشم او دچار كژبيني و طغيان‌شده‌باشد؟ با اين‌كه آيات چندي از آيات كبراي پروردگارش را ديده بود!» (13 تا 18/نجم)
در اين آيات مي‌خواهد از يك نزول ديگر خبر دهد، غير آن نزولي كه در آيات سابق بود. به نظر برخي از مفسرين، منظور از «نَزْلَةً» نازل شدن جبرئيل بر رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله

خواهد بود، نازل شدنش براي اين‌كه آن جناب را به معراج ببرد، و «رؤيت» در اين آيه را هم تفسير كرده‌اند به رؤيت جبرئيل به صورت اصلي به وسيله آن جناب، و در اين حالت قسمت اول آيات را چنين تفسير مي‌كنند كه: «جبرئيل يك بار ديگر به صورت اصلي‌اش در برابر رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله در آمد تا به معراجش ببرد، و اين جريان كنار سدره‌منتهي واقع شد.» نظر ديگري نيز هست كه آيه را چنين معني مي‌كند:
- «رسول خدا يك بار ديگر نزد سدرة المنتهي نازل شد، و اين وقتي بود كه به معراج مي‌رفت، و در آن نـزله خـدا را ماننـد نـزله اول با قلب خود ديدار كرد!»
مـراد از رؤيـت در اين تفسيـر رؤيـت قلبي اسـت، و مـراد بـه نزلـه اخـري هم نـازل شـدن رسـول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله در معراج بـه كنار سـدرة المنتهي اسـت.

سِدْرَةُ الْمُنْتَهي كجاست؟

منظور از «مُنْتَهي» در اين آيه شايد منتهاي آسمان‌ها باشد، به دليل اين‌كه مي‌فرمايد: جنت المأوي پهلوي آن است. و ما مي‌دانيم كه جنت مأوي در آسمان‌هاست، چـون در آيه: «وَ فِي السَّماءِ رِزْقُكُمْ وَ ما تُوعَدُونَ» (22 / ذاريات) فرموده:
- «هم رزق شما در آسمان‌هاست، و هم آن بهشتـي كه وعده داده شده‌ايد!»
اما اين‌كه اين درخت سدره چه درختي است، در كلام خداي‌تعالي چيزي كه تفسيـرش كرده باشد، نيافتيــم، و مثل اين كه بنــاي خداي‌تعالــي در اين‌جا بر اين است كه به‌طـور مبهم و بـا اشاره سخن گويد.
مؤيد اين معنا جمله: «اِذْ يَغْشَي السِّدْرَةَ ما يَغْشي!» است، كه در آن سخن سِدرة المنتهي كجاست؟ (57)
از مستـوري رفته است.
در روايات هم تفسير شده به درختي كه فوق آسمان هفتم قرار دارد، و اعمال بندگان خدا تا آن‌جا بالا مي‌رود!

جَنَّـتُ الْمَأْوي كجاست؟

آن بهشتي است كه مؤمنين براي هميشه در آن منزل مي‌كنند، چون بهشت ديگري هست موقت و آن‌بهشت برزخ‌است، كه مدتش تا روزقيامت تمام‌مي‌شود و جنت‌مأوي بعدازقيامت است!
- «مؤمنين جنت مأوي دارند، و به پاداش كارهاي نيكي كه مي‌كرده‌اند، در آن‌جا نازل مي‌شوند!» (19 / سجده)
(58) مشخصات قرآن
- «چون قيامت بيايد پس به درستي جنت منزلگاه خواهد بود!» (41 / نازعات) اين جنت به طوري كه آيه 22 سوره ذاريات دلالت مي‌كند، در آسمان واقع است: - «آن زمان كه احاطه مـي‌يابـد بـه سـدره، آن‌چه احـاطـه مي‌يـابد!» (16 / نجم)
در اين آيه هم خداي‌تعالي مطلب را مبهم گذاشته و نفرموده كه چه چيز به سدره احاطه مي‌يابد، چون گفتيم بناي خداي‌تعالي در اين‌جا بر ابهام است.

مجـددا مطلب به رؤيت رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله برمي‌گردد، و مي‌فرمايد:
- «مـا زاغَ الْبَصَـرُ وَ مـا طَغـي! - چشـم کـژ نديـد و طغيـان نکـرد!» (17 / نجم)
او هرچه ديد، درست ديد! (59)
در اين آيه مي‌خواهد بفرمايد: چشم رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله آن‌چه را ديد بر غير صفت حقيقي‌اش نديد، و چيزي را هم که حقيقت ندارد، نديد، بلکه هر چه ديد درست ديد! مراد به اين ديدن هم رؤيت قلبي است، نه رؤيت با ديده سر، چون مي‌دانيم که منظور از اين ديـدن همـان حقيقتـي است که در آيه:
- «وَ لَقَـــدْ رَاهُ نَـزْلَـةً أُخْـري! - يـك بـار ديگـر او را ديـــده بـــود!» (13 / نجم)
منظور است، چون صريحا مي‌فرمايد:
- رؤيت در ايـن نزله که نـزله دومي است، مثل رؤيت در نـزله اولي بـود، و رؤيـت نـزله دومـي بـا فـؤاد بـود، کـه فـرمـود:
- «مـا کَـذَبَ الْفُـؤادُ مـا رَاي - دل تکـذيـب نکـرد آن‌چـــه ديـــد!» (11 / نجــم)
- «سوگند مي‌خورم که او بعضي از آيات پروردگارش را بديد، و با ديدن آن‌ها مشاهده
(60) مشخصات قرآن
پروردگارش برايش تمام شد!» (18 / نجم)
چون‌مشاهده خدا به‌قلب با مشاهده‌آيات‌او دست مي‌دهد، زيرا آيت بدان‌جهت‌که آيت است‌به‌جز صاحب آيت‌را حکايت نمي‌کند، و از خودش هيچ حکايتي‌ندارد، وگرنه‌از جهت خودش اگر حکايت کند، ديگر آيت نيست!
و اما ديــدن ذات متعالي حــق بدون حجاب، يعنـي بدون وساطــت آيت، امــري اســت محـال، زيـــرا فـرمـــوده اســت:
- «وَ لا يُحيطُــونَ بِه عِلْمـا - به هيچ وجه به او احاطه علمي نمي‌يابند!» (110 / طه) (1)
1- الـميـــزان ج: 37، ص: 52.
او هرچه ديد، درست ديد! (61)
(62)

فصل دوم:جبرئيل، فرشته وحي، و آورنده روح

«وَ اِنَّـهُ لَتَنْزيلُ رَبِّ الْعالَمينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأمينُ...!» (192 تا 227 / شعرا)
«اين قرآن، كتابي است، كه از ناحيه پروردگار جهانيان نازل شده است، و آن را روح امانت‌دار، به زبان عربي واضح، بر قلب تو نازل كرده است، تا از بيم‌دهندگان باشي...!»
(63)
«رُوحُ‌الْأمين» جبرئيل عليه‌السلام است كه فرشته وحي مي‌باشد. اگر جبرئيل را «امين» خواند، براي اين بود كه دلالت كند بر اين كه او مورد اعتماد خداي‌تعالي، و امين در رساندن رسالت او به پيامبر اوست، نه چيزي از پيام او را تغيير مي‌دهد، و نه جا به جا و تحريف مي‌كند، نه عمدا و نه سهوا، و نه دچار فراموشي مي‌گردد!
اگر فرمود: «نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأمينُ» براي اين بود كه كلمه «نَزَلَ» را با حرف «باء» متعدي كند تا معناي جمله اين باشد كه قرآن را به همراهي جبرئيل نازل كرده است. قرآن كلامي است تركيب شده از الفاظ و البته آن الفاظ هم داراي معاني حقه‌اي است، و رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله همانگونه كه معاني را از طريق نزول وحي از ناحيه خداي‌تعالي دريافت كرده، الفاظ را هم از جانب خدا دريافت كرده است، نه اين‌كه معاني را خود او در قالب الفـاظ ريختـه است، چـون در سوره قيامت مي‌فرمايد:
(64) مشخصات قرآن
- «چون آن را مي‌خوانيم تو نيز خواندنت تابع خواندن ما باشد، يعني آن طور بخوان!» (18 / قيامــت) و واضــح اســت كـه الفـاظ خوانـدني و تلاوت كـردني است، نه معاني!

مفهوم قلب در قرآن

منظور از «قلب» در كلام خداي‌تعالي هر جا كه به كار رفته آن حقيقتي است از انسان كه ادراك و شعور را بدان نسبت مي‌دهند، نه قلب صنوبري شكل كه در سمت چپ سينه آويزان است، و يكي از اعضاي رئيسه بدن آدمي است. وقتي در سوره احزاب مي‌فرمايد: - «و قلب‌ها به حنجره‌ها مي‌رسد،» (10 / احزاب) معلوم است كه مراد به آن جــان آدمــي است! جبرئيل، و نزول قرآن به قلب پيامبر (65)

وقتي‌مي‌فرمايد: «روح‌الامين آن‌را به قلب تو نازل كرده است،» شايد اشاره به اين باشد كه رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله چگونه وحي و قرآن را تلقي مي‌كرده است، و از آن جناب چيزي كه وحي را از روح مي‌گرفته نفس او بوده، نه مثلاً دست او، يا ساير حواس ظاهري‌اش كه در امـور جزئي به كار بسته مي‌شود.
پس رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله در حيني كه به وي وحي مي‌شد، هم مي‌ديد و هم مي‌شنيد، اما بدون اين‌كه دو حس بينايي و شنوايي‌اش به كار گرفته شود، هم‌چنان كه در روايات آمده كه حالتي شبيه به بيهوشي بر آن جناب دست مي‌داد كه آن را «بَرْحـاءُالْـوَحْي» نـام نهـاده بـودنــد.
(66) مشخصات قرآن
پس آن جناب همان‌طور كه ما شخصي را مي‌بينيم و صدايش را مي‌شنويم فرشته وحي را مي‌ديد و صدايش را مي‌شنيد اما بدون اين‌كه دو حس بينايي و شنوايي جسماني خود را چون ما به كار گيرد.
و اگر رؤيت او و شنيدنش در حال وحي عين ديدن و شنيدن ما مي‌بود بايستي آن‌چه مي‌ديده و مي‌شنيده، ميان او و ساير مردم مشترك باشد، و خلاصه اصحابش هم فرشتــه وحي را ببينند و صدايــش را بشنوند، و حال آن‌كه نقل قطعي اين معنا را تكذيــب كرده و حالــت وحي بسياري از آن جناب ســراغ داده كه در بيــن جمعيت به وي دست داده است، و جمعيتي كه پيرامونـش بوده‌اند هيچ چيزي احساس نمي‌كرده‌اند، نه صــداي پايي و نه شخصـي و نه صداي سخنــي كه به وي القــاء مي‌شــده است.(1)
1- الميزان ج: 30، ص: 200.

«وَ الصّافّاتِ صَفّـا فَالزّاجِراتِ زَجْرا فَالتّالِيـاتِ ذِكْرا...!» (1 تا 11 / صافات)
مراد از «صافّات، زاجِرات، و تالِيات» سه طايفه از ملائكه هستند كه مأمور نازل كردن وحي هستند، و راه اين كار را از مداخله شيطان‌ها ايمن مي‌كنند، و آن را به پيغمبـران و يا خصوص پيـامبر اسلام محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌رسانند. اين احتمالي است كه ما مي‌دهيـم و از آيـه ديگر قـرآن كريم نيـز چنين استفـاده مي‌شـود، آن‌جا كه مي‌فرمايد:
(68) مشخصات قرآن
- «خدا داناي غيب است، و او احدي را بر غيب خويش مسلط نمي‌كند مگر تنها آن كسي را از رسولان كه شايسته اين كار بداند، چون او همراه آن فرشته رسول، و بعد از او جاسوساني مي‌فرستد تا معلوم كنند آيا آن فرشتگان و رسولان رسالت پروردگار خود را ابلاغ كردند يا نه؟ و به آن‌چه مي‌كنند احاطه يابد!» (28 / جن)
بنا به احتمال فوق، معني آيات اول سوره صافات چنين مي‌شود: - «قسم به فرشتگاني كه در سر راه وحي صف بسته‌اند! و قسم به فرشتگاني كه شيطان‌ها را زجر مي‌دهند، تا نتوانند در كار وحي مداخله نمايند! و قسم به فرشتگاني كـه وحـي را بـر پـيـغـمـبــر مـي‌خـوانـنـد!»
البته منظور از پيغمبر نامبرده در آيه فوق و وحي مذكور، مي‌تواند عموم وحي‌هايي باشد كه بر پيغمبران مي‌شده و يا اختصاصا وحيي است كه به پيامبر گرامي اسلام
فرشتگان وحي (69)
مي‌شده، و آن عبارت است از قرآن كريم، زيرا در قرآن كريم كلمه «ذكر» به معني «قرآن» آمده است، و در آيه فوق نيز «تاليات ذكر» را مي‌توان وحي قرآن دانست. مي‌توان گفت: ملائكه صافات و تاليات اعوان جبرئيلند كه در نازل كردن قرآن او را ياري مي‌كنند. خداوند متعال درباره اين فرشتگان مي‌فرمايد:
- «قرآن در صحيفه‌هايي مورد احترام و بلندپايه و پاك، و به‌دست سفيراني بزرگوار و نيك‌سرشت نازل شد!» (11تا16/عبس)
لذا معلوم مي‌شود متصدي آوردن وحي يك نفر نيست. و اين منافاتي ندارد با اين‌كه نـزول وحـي را بـه جبـرئيل نيـز نسبـت مـي‌دهد.(1)
1- الـميـــــــــــزان ج : 33، ص: 193.
(70) مشخصات قرآن

در روايات اسلامي چگونگي دريافت وحي به وسيله رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله را چنين بيان داشته‌اند:
1 ـ حارث بن هشام از رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله پرسيد:
- چگونه وحي بـر تـو نـازل مـي‌شـود؟ فـرمـود:
- احيانا فرشته‌اي نزدم مي‌آيد به صورت سلسله جرس، كه در پيش رويم صدا مي‌كند، و من از صداي او آن‌چه را مي‌خواهد بفهماند، حفظ مي‌كنم.
- اين قسم از وحي از هر قسم ديگري بر من سخت‌تر است، و احيانا فرشته‌اي به صورت مردي نزدم ممثل مي‌شود، و با من حرف مي‌زند، و من سخنانش را حفظ مي‌كنم. عايشه گفته:

- من خود ديده‌ام كه گاهي در روزهاي بسيارسرد، وحي بر آن‌جناب نازل مي‌شد، و چون ازاو جدامي‌شد، با اين‌كه روزسردي بود عرق‌ازپيشاني‌مباركش‌سرازير مي‌گشت.
2 ـ زراره از امام صادق عليه‌السلام پرسيد:
- آن غشـي كـه بـه رسـول خـدا صلي‌الله‌عليه‌وآله هنگـام وحـي دسـت مـي‌داده، چگـونـه بـوده اسـت؟ امـام فـرمـود:
- اين در آن قسم از وحي بوده كه بين آن جناب و خداي‌تعالي هيچ واسطه‌اي نبوده است. و خداي‌تعالي خودش براي آن جناب تجلي مي‌كرده است. سپس امام در حالي كه اظهار خشوع مي‌كرد، فرمود: - اين همان نبوت است! (نقل از كتاب تـوحيد)
3 ـ از ابـي عـبـداللّـه عليه‌السلام روايـت شـده كـه فـرمـود:
- جبرئيل هر وقت بر آن حضرت نازل مي‌شد، مانند يك غلام پيش رويش مي‌نشست، و

هر وقت هـم داخل مي‌شد، اجازه مي‌گرفت. (نقل از كتاب علل)
4 ـ امام صادق عليه‌السلام در پاسخ سؤالي درباره وحي به وسيله جبرئيل و وحي در حـالت بيهـوشـي رسـول‌اللّه عليه‌السلام فرمود:
- هر وقت مستقيمـا و بـدون وسـاطت جبرئيل به آن حضرت وحي مي‌شد، آن حالت به آن جناب دست مـي‌داد، به خاطـر اين‌كه گرفتن وحـي از خـداي‌تعالي سنگين و دشوار بود.
- و هر وقت جبرئيل بين خداي‌تعالي و آن جناب واسطه مي‌شد، آن حالت دست نمي‌داد، و در حال طبيعي مي‌فرمود: «جبرئيل به من چنين گفت،» و يا مي‌فرمود: «جبرئيل است كه چنين مي‌گويد.» (نقل از كتاب امالي)

چگونه پيامبر جبرئيل را مي‌شناخت؟ (73)
5 ـ امام صادق عليه‌السلام فرمود:
- رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله تشخيص نمي‌داد كه اين شخصي كه با او سخن مي‌گويد جبرئيل است و از جانب خداي‌تعالي آمده، مگر به توفيق!
(نقل از كتاب توحيد) 6 x ـ از امام صادق عليه‌السلام سؤال شد كه:
- چه‌طور رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله هنگامي كه پيامي از ناحيه خدا به سويش مي‌آمد، از اين معنا نمي‌ترسيد كه اين پيام از طرف ابليس باشد، و اين شيطان است كه در قلب او مـداخله مي‌كنـد؟ امــام عليه‌السلام فرمــود:
- خداي‌تعالي وقتي بنده‌اي را رسول خود قرار مي‌دهد، سكينت و وقار بر او نازل مي‌كند، و در نتيجه پيام‌آور خدا نزدش مي‌آيد، و رسول او را با چشم خود مي‌بيند، مثل
(74) مشخصات قرآن
اشخـاص ديگري كه بـه چشـم مـي‌بينـد.(نقل از تفسير عياشي)

7 ـ امـام صـادق عليه‌السلام فـرمود:
- روح عبارت است از خلقي كه در خلايق از جبرئيل و ميكائيل هم بزرگتر است، و اين روح همواره با رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله و ائمه بعد از آن جناب هست، و كارش تسديد و تأييــد آن حضــرات است. (نقل از كافي)
8 ـ در نهج‌البلاغـه آمده است:
- و خـداي‌تعـالـي از روزي كـه رسـول‌اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله از شيـر گـرفتـه مي‌شـد، بـزرگترين

فـرشته خود را قرين او ساخت، تا آن جناب را شب و روز به طريق مكارم و به سوي مـحـاسـن اخـلاق عـالـم سـوق دهـد! (1)

«وَ لَقَدْ رَآهُ بِالْأُفُقِ الْمُبينِ... .» (15 / تكوير)
«سوگند مي‌خورم كه رسول اللّه جبرئيل را قبلاً هم ديده بود، جبرئيل آن زمان در افق مبين
1- الـميزان ج: 35، ص: 128.
(76) مشخصات قرآن
و نـاحيـه ظاهر قـرار داشت، و آن همـان افـق اعلي است، افقـي كـه بلندتر از ساير افق‌هاست!»
بلنـدي در افـق مبيـن يـا افـق اعلـي در ايـن آيـات نه بـه معنـاي بلنـدي است كه ما مي‌شناسيـم بلكه به آن معنايـي است كه مناسـب با عالـم ملائكـه باشـد.
بعضي گفته‌اند كه رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله جبرئيل را به صورت اصلي‌اش در آن‌جا كه خورشيد طلوع مي‌كند، كه همان افق اعلي از ناحيه مشرق است، ديده بود. لكن اين حرف درست نيست، به دليل آن‌كه از لفظ آيه دليلي بر آن وجود ندارد. مخصوصا دليلي كه دلالت كند بر اين‌كه جبرئيل را به صورت اصلي‌اش، ديده باشد، حال جبرئيل به هر صورتي كه تمثل كرده باشد. و به نظر مي‌رسد كه اين مفسر نظريه خود را از بعضي روايات گرفته كه مي‌گويد: رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله جبرئيل را در اول بعثت بين زمين و آسمان ديد كه بر تختي نشسته است. اگر اين چنين باشد، ديگر صورت اصلي نبوده است، بلكه
افق مبين، و مشاهدات رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله (77)
او به اين شكل در آمده بود!
«سوگند مي‌خورم به ستارگان، كه در روز پنهان مي‌شوند، و آن‌ها كه سيارند، و در مغرب خود غروب مي‌كنند، و سوگند مي‌خورم به شب، هنگامي كه تاريك مي‌شود، و بـه روز، وقـتـي كـه مي‌دمـد:
- كه قرآن گفتار فرستاده بزرگوار خداست! فرشته ارجمندي كه نزد صاحب عرش مقامي دارد، و فرمانـش براي ساير فرشتگان مطاع است. و اين‌كه رفيق شما (محمد) ديوانه نيست! او جبرئيل را در افـق مبين ديده است! و در مورد غيبـي كه بدو وحي مي‌شود، بخيل نيست! پس با اين حـال به كجا مي‌رويد؟ كه قرآن ذكري است براي عالميـان!» (15 تا 27 / تكوير)

(78) مشخصات قرآن
در قسمتي از اين آيات، جبرئيل را به شش صفت وصف فرمود:
1 ـ او را رَسُول خواند،
2 - او را كَريم خواند، كه مي‌رساند نزد خداي‌تعالي كرامت و احترام دارد، و بـه اعـزاز او عزيز شده اسـت.
3 - او را «ذي قُـوَّة» خـواند، كـه حاكـي از قـوت و قـدرت و شـدت بالغه اوست.
4 - او را نزد خداي صاحب عرش، مَكين خواند، يعني داراي مقام و منزلت است.
5 - اين‌كه «مُطاع»اش خواند، كه دلالت دارد بر اين‌كه جبرئيل در آن‌جا، يعني نزد خدا دستور دهنده‌اي است كه زير دستانش دستورات او را به كار مي‌بندند، و نيز معلوم‌مي‌شود در آن‌جا ملائكه‌اي‌هستند كه جبرئيل به آنان امر مي‌كند، و آن‌ها اطاعتش
مشخصات ششگانه جبرئيل (79)
مي‌كننـد. از همين جا معلـوم مي‌شود كه جبرئيـل در كار خـودش ياورانـي هـم دارد.
6 - اين‌كه او را «اَمين» خواند، يعني جبرئيل خدا را در دستوراتي كه مي‌دهد، و در رساندن وحي و رسالت خيانت و دخل و تصرفي نمي‌كند!

وقتــي خداوند متعال چنيــن تعريفي از جبرئيل مي‌كند، مي‌فهماند كه اين قرآن اوهام ديوانگان و القائات شيطاني نيست، بلكه از طريق وحي و به وسيله چنين فـرشتـه‌اي نـازل شـده است.
خلاصه اين‌كه راه نزول قرآن مسير سالمي بوده است، و حتي احتمال خيانت و
(80) مشخصات قرآن
خطـا هـم در آن وجود نــدارد، زيـرا فـرشته وحي صفـاتي چنيـن دارد.
خداي‌تعالي خواسته بدين طريق تهمت كفار را تكذيب كند كه رسول گرامي او را مجنــون خوانده بودند، و خواستــه ساحت حضرتش را از چنين چيزهايي منزه بدارد.
پس در آيات فوق مي‌فهماند كه رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله از اول عمرش با اين مردم معاشرت داشته و در ميان آنان بوده است، و آن‌ها حضرتش را از هر كس ديگر بهتر مي‌شناختند، و مي‌دانستند كه او داراي كمالي از عقل و رزانتي از رأي و صدقي در قول مي‌باشـد، و كسـي را كـه چنيـن كمـالاتي داشتــه باشـد، به جنـون نسبــت نمي‌دهنــد!
نتيجه اين بيانات اين است كه قرآن كتاب هدايت است، كتابي است كه هر كس بخواهد بر طريق حق استقامت ورزد به وسيله اين كتاب هدايت مي‌شود:
- اِنْ هُـوَ اِلاّ ذِكْـرٌ لِلْعالَمينَ! (27 / تكوير)
جبرئيل، و سلامت مسير وحي (81)
قرآن اهليت آن‌را داردكه براي تمام‌عالم تذكره‌باشد، و اما در مقام‌فعليت‌تنها كساني از آن متذكر مي‌شوند كه خودشان هم بخواهند و بر صراط مستقيم و پايدار باشند، و بر عبوديت حق و طاعت او استوار بمانند:
- لِمَنْ شـاءَ مِنْـكُمْ اَنْ يَتَقَدَّمَ
- وَ مــا تَشــاؤُنَ اِلاّ اَنْ يَشــاءَ اللّــهُ رَبُّ الْعـالَميــنَ (28 و 29 / تكويــر)
در پايان، به اين نكته نيز متذكر مي‌شود كه انسان در مشيت و خواست خود مستقل از مشيت خداي‌تعالي نيست. مشيت انسان‌ها وابسته به مشيت خداي‌تعالي است! به طوري كه از آيه فوق بر مي‌آيد: انسان‌ها استقامت را نمي‌خواهند مگر اين‌كه خداي‌تعالي بخواهد كه ايشان بخواهند، و اگر خداي‌تعالي بخواهد آنان هم مي‌خواهند. پس افعال ارادي انسان مراد خداي‌تعالي نيز هست، يعني خدا هم در آن‌ها اراده دارد، و
(82) مشخصات قرآن
اگــر خــدا اراده كند كه انســان عملي را انجــام دهد، انســان آن عمــل

را مي‌خواهــد و انجــام مي‌دهـد، و وقتــي كه انجــام مي‌دهــد به اراده خــودش انجــام مي‌دهــد! (1)

«لا تُحَرِّكْ بِهِ لِسانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ...!» (16 تا 19 / قيامت)
اين چهار آيه با ارائه ادب الهي، رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله را تكليف مي‌كند به اين‌كه در هنگام گرفتن آن‌چه به وي وحي مي‌شود، رعايت آن ادب را نموده، و قبل از آن‌كه وحي تمام
1- الميزان ج: 40، ص: 86.
عدم تعجيل در اخذ وحي (83)
شود آيات را كه هنوز نخوانده، نخواند، زبان خود را به خواندن آن حركت ندهد!
آيه سوره طه (114) نيز در همين معناست، آن‌جا كه مي‌فرمايد:
- «قبل از آن‌كه وحي بر تو تمام شود، درباره قرآن عجله مكن!»
- اين نهي از عجله به قرآن مؤيد مطلبي است كه در روايات آمده، كه گفته‌اند: نزول يك پارچه قرآن بر قلب نازنين رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله غير نزول تدريجي آن است. سپس ادامه مي‌دهد:
- «اِنَّ عَلَيْنا جَمْعَهُ وَ قُرْآنَهُ!»
- يعني به قرآن عجله مكن، چون جمع كردن آن‌چه به تو وحي مي‌شود، و پيوسته كردن اجزاء آن به يكديگر، و قرائت آن بر تو، به عهده ماست، و هيچ يك از اين‌ها از ما فوت نمي‌شود، تا تو عجله كني و قبل از خواند ما آن را بخواني!
(84) مشخصات قرآن
- «فَاِذا قَرَأْناهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ!»
- وقتي ما قرائت وحي قرآن را تمام كرديم تو آن وقت خواندن ما را پيروي كن و بعداز تمام شدن كار ما تو شروع كن!
- «ثُمَّ اِنَّ عَلَيْنا بَيانَهُ!»
- يعني‌ايضاح‌و توضيح‌آن براي تو به‌عهده ماست و ما همان‌طوركه‌جمع و خواندن وحي را به عهده گرفته‌ايم، بعد از جمع و قرائت آن براي تو، آن را براي تو بيان و توضيح‌هم خواهيم‌كرد! بيان‌وحي مرتبه‌اي‌است‌كه‌بعدازجمع و قرائت قرار دارد.(1)
1- الميزان ج: 39، ص: 322.
عدم تعجيل در اخذ وحي (85)
(86)

فصل سوم :شب قدر و نزول قرآن

«اِنّا اَنْـزَلْنـاهُ في لَيْـلَةِ الْقَـدْرِ...!» (1 تا 5 / قدر)
سوره قدر نزول قرآن را در شب قدر اعلام مي‌كند، و آن شب را تعظيم نموده و از هزار ماه بالاتر مي‌داند، چون در آن شب ملائكه و روح نازل مي‌شوند.
(87)
ظاهر كلمه «اَنْزَلْناهُ» اين است كه مي‌خواهد بفرمايد همه قرآن را در شب قدر نازل كرده است، نه بعضي از آيات آن را. دليل اين امر اين است كه تعبير قرآن به «اِنْزال» است كه ظاهــر در اعتبار يك پارچگي است، نه «تَنْزيل» كه ظاهر در نازل كردن تدريجي است. مـؤيد اين معنـا آيـه ديگـري است كـه مي‌فرمايد:
- «حمآ وَ الْكِتابِ الْمُبينِ اِنّا اَنْزَلْناهُ في لَيْلَةٍ مُبارَكَةٍ...»
- «حم! سوگند به كتاب مبين، ما آن را در شبي مبارك نازل كرديم!» (3 / دخان)
در اين آيه صريحا فرموده كه همه كتاب را در آن شب نازل كرده است، چون ظاهرش اين است كه نخست سوگند به همه كتاب خورده و بعد فرموده است كه ايــن كتـاب را كه بـه حرمتــش سوگند خورديــم، در يك شــب و يكپارچه نازل كرديم.
پس مدلول اين آيه اين مي‌شود كه قرآن كريم دو جور نازل شده است: يكي يك
(88) مشخصات قرآن
پارچه در يك شب معين، و يكي هم به تدريج در طول بيست و سه سال نبوت كه آيه شريفه:
«وَ قُرْانــا فَرَقْنــاهُ لِتَقْــرَاَهُ عَلَي النّاسِ عَلي مُكْثٍ وَ نَزَّلْناهُ تَنْزيلاً!» (106/ اسري) كــه نـزول تدريجـي قـرآن را بيــان مي‌كنـد. و هـم‌چنيــن آيــه زيـر كه مي‌فرمــايــد:
- «آنان‌كه‌كافرشدندگفتند:چراقرآن‌يكپارچه‌براونازل‌نشد؟ بله،يكباره‌نازل نكرديم تا قلب‌تو را ثبات و آرامش‌بخشيم، و بدين‌منظور آيه‌آيه‌اش كرديم!»(32/فرقان)

ليلة القدر چه شبي بود؟

در كلام خداي‌تعالــي آيه‌اي كه بيــان كند ليله نامبرده چه شبي بوده، ديده ليلة القدر چه شبي بود؟ (89)
نمي‌شود، به جـز آيـه 185 سوره بقره كه مي‌فرمايد:
- «شَهْرُ رَمَضانَ الَّذي أُنْزِلَ فيهِ الْقُرْآنُ...!»
يعني قرآن يكپارچه در ماه رمضان نازل شده است، و با انضمام آن به آيه مورد بحث معلوم مي‌شود شب قدر يكي از شب‌هاي ماه رمضان است، و اما اين‌كه كدام يك از شب‌هاي آن است، در قرآن چيزي كه بر آن دلالت كند، نيامده است. در اين مورد تنها از اخبار استفاده مي‌شود.
در ســوره قــدر آن شبــي را كه قــرآن نـازل شـده، شـب قــدر نــاميــده اســت.

ظاهرا مراد به «قدر» تقدير و اندازه‌گيري است، پس شب قدر شب اندازه‌گيري است.
(90) مشخصات قرآن
خداي‌تعالي در آن شب حوادث يك سال را - يعني از آن شب تا شب قدر سال آينده را - تقدير مي‌كند، زندگي و مرگ و رزق و سعادت و شقاوت و چيزهاي ديگر از اين قبيل را مقـدر مي‌سـازد.
آيـه 6 سـوره دخـان هـم كه در وصــف شــب قــدر است، بر اين معنـا دلالـت دارد:
- «فيها يُفْـرَقُ كُـلُّ اَمْرٍ حَكيـمٍ اَمْرا مِنْ‌عِنْدِنا اِنّاكُنّا مُرْسِلينَ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ...!»
- در آن شب هر حادثه‌اي كه بايد واقع شود، خصوصياتش مشخص و محدود مي‌گردد، اين امري است تخلف‌ناپذير! امري است از ناحيه ما! كه اين مائيم فرستنده رحمتي از ناحيـه پروردگـارت!
چون «فَـرْق» به معنـاي جداسازي و مشخص كردن دو چيز از يكديگر است، و
مفهوم قدر چيست؟ (91)
«فرق هر امر حكيم» جز اين معنا ندارد كه آن امر و آن واقعه‌اي كه بايد رخ دهــد را بـا تـقـديـر و انــدازه‌گـيـري مشـخـص سـازنـد.
در كافي از امام محمد باقر عليه‌السلام روايت است كه فرمود:
- منظور از ليله مباركه در آيه فوق، شب قدر است، كه در هر سال در هر ماه رمضانش در دهه آخر آن تكرار مي‌شود. پس قرآن نازل نشده مگر در شب قدر، همچنان كه خداي‌تعالي درباره آن مي‌فرمايد - فيها يُفْـرَقُ كُـلُّ اَمْرٍ حَكيـمٍ - يعني در شب قدر هر سال همه امور آن سال كه بايد تا سال بعد جريان يابد تقدير مي‌شود، چه خيرش و چه شرش، چه اطاعتش و چه معصيتش، و به مولودهايي كه بايد به عرصه وجود قدم بگذارند، و چه اجل‌ها و رزق‌ها، پس هر چه كه در آن شب براي آن سال تقدير شود، و قضائش رانده شود، آن قضا حتمي است، ولي در عين حال مشيت الهي در
(92) مشخصات قرآن
آن دخل و تصرف دارد. (اين‌كه فرمود: «آن قضا حتمي است ولي در عين حال مشيت الهي در آن دخل و تصرف دارد،» معنايش اين است كه از نظر اسباب و شرايط حتمي است، يعنــي هيچ سبب و شرطـي نمي‌تواند تغييـرش دهد مگر اين‌كه خداي‌تعالي بخواهد!) (1)

از آيه فوق استفاده مي‌شود كه شب قدر منحصر در شب نزول قرآن و آن سالي كه قرآن در آن شبش نازل شد، نيست، بلكه با تكرر سنوات، آن شب هم مكرر مي‌شود، پس
1- الـميـزان ج: 35، ص: 219.
تكرار شب قدر در هر سال (93)
در هر ماه رمضان از هر سال قمري شب قدري هست كه در آن شب امور آينده تا شب‌قدر سال بعد اندازه‌گيري و مقدر مي‌شود!
اين فرض امكان دارد كه در يكي از شب‌هاي قدر چهارده قرن گذشته قرآن يكپارچه نازل شده باشد، ولي اين فرض معنا ندارد كه در آن شب حوادث تمامي قرون گذشته و آينده تعيين گردد، علاوه بر اين‌كه كلمه «يفرق» به خاطر اين‌كه فعل مضارع است، استمرار را مي‌رسـاند. در سوره مورد بحث هم كه فرموده:
- «شب قـدر از هـزار مـاه بـهتـر است!» و نيـز فـرمـوده:
- «ملائكه در آن شب نازل مي‌شوند!» مؤيد اين معناست.
پس وجهي براي تفسيرهايي كه بعضي‌ها كرده‌اند، و نظرات خلاف اين را بيان داشته‌اند نمي‌ماند!
(94) مشخصات قرآن
حاصل آيات موردبحث به‌طوري كه ملاحظه گرديد، اين شد كه شب قدر به عينه يكي از شب‌هاي ماه مبارك رمضان‌از هرسال است، و در هرسال در آن شب همه امور احكام مي‌شـود. البته منظور از احكــام از جهت اندازه‌گيري است.
اين ســؤال پيش مي‌آيــد كــه: در اين صورت هيــچ امري از آن صــورت كه در شــب قــدر تقديــر شـده باشد، در جــاي خودش با هيــچ عاملي دگرگــون نمي‌شود؟
پـاسخ اين است كه: نه، هيـچ منافاتي نـدارد كه در شب قـدر مقدر بشود ولي در ظرف تحققش طوري ديگر محقق شود، چون كيفيت موجود شدن مقدر امري است، و دگرگوني در تقدير امر ديگري است. هم‌چنان كه هيچ منافاتي ندارد كه حــوادث در لوح محفوظ معيــن شده باشــد، ولي مشيــت الهي آن را تغيير دهد، هم‌چنان‌كه در قرآن‌كريم آمده است:
تكرار شب قدر در هر سال (95)
- «يَمْحُو اللّهُ ما يَشاءُ وَ يُثْبِتُ وَ عِنْدَهُ ام الْكِتبِ، - خدا هر چه را كه از مقدرات بخواهــد محو مي‌كند، و هر چــه را بخواهد اثبات مي‌كند، و كتاب تغييرناپذير نزد اوست!» (39 / رعد)

علاوه بر اين‌كه استحكام امور به حسب تحققش مراتبي دارد، بعضي از امور شرايط تحققش موجود است، و بعضي‌ها ناقص است، و احتمال دارد، كه در شب قدر بعضي از مراتب احكام تقدير بشود، و بعضي ديگرش به وقت ديگر موكول گردد، اما آن‌چه از روايات بر مي‌آيد با اين وجه سازگار نيست.

(96) مشخصات قرآن
قرآن مجيد براي نشان دادن عظمت شب قدر فرموده: شب قدر از هزار شهر (ماه) بهتر است، و منظور از اين فضيلت (به طوري كه مفسرين تفسير كرده‌اند،) بهتر بودنش از حيث فضيلت عبادت است، و مناسب با غرض قرآن هم همين معناست، چون همه عنايت قرآن در اين است كه مردم را به سوي خدا نزديك، و به وسيله عبـادت زنده كند، و زنـده‌داري آن شب بـا عبادت، بهتر است از عبادت هزار شهر (ماه).

نزول روح و ملائكه در شب قدر

قرآن مي‌فرمايد: «روح» و «ملائكه» در آن شب به امر پروردگارشان به سبب هر امري الهي نازل مي‌شوند. «روح» همان روحي است كه از عالم امر است، و خداي‌تعالي
نزول روح و ملائكه در شب قدر (97)
درباره‌اش فرموده - قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّي! (85 / اسراء) «امر» همان امر الهي است كه در سوره يس فرموده - اِنَّما اَمْرُهُ اِذا اَرادَ شَيْئا اَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ! (82 / يس) و آيه چنين معني مي‌دهد كه:
- «ملائكه و روح در شب قدر به اذن پروردگارشان نازل مي‌شوند، در حالي كه نزولشان را ابتدا مي‌كنند، و هر امر الهي را صادر مي‌نمايند!» و يا به معناي ديگر:
- «ملائكه و روح در آن شب به اذن پروردگارشان نازل مي‌شوند، براي خاطر تدبير امري از امور عالم!»

(98) مشخصات قرآن
«حا، ميم! سوگند به كتاب روشنگر! كه ما آن را در شبي مبارك نازل كرديم، ما همواره انذارگر بوده‌ايم، در آن شب هر امر محكمي را فيصل دهند، امري از جانب ما، كه ما فرستندگان بوده‌ايم، رحمتي از جانب پروردگار! كه او شنوا و داناست!» (1 تا 6 / دخان)
قـرآن مجيـد دربـاره شـب قدر مي‌فرمايد: «فيها يُفْـرَقُ كُـلُّ اَمْرٍ حَكيـمٍ!» (4 / دخان)
«يُفْرَقُ» به معناي جدا كردن چيزي است از چيز ديگر به طوري كه از يكديگر متمايز شوند. «حَكيم» در برابر «يُفْرَقُ» قرار دارد، و «اَمْرٍ حَكيمٍ» عبارت است از امري كه الفاظش از يكديگر متمايز نباشد، و احوال و خصوصياتش متعين نباشد. حال كــه متوجه معناي فوق شديم مي‌گوييم: امور به حسب قضاي الهي داراي دو مرحله‌اند:
1 - مرحله اجمال و ابهام،
امر چيست؟ (99)
2 - مــرحـلـه تـفـصـيـل،
ليلة القدر هم به طوري كه از آيه فوق بر مي‌آيد شبي است كه امور از مرحله احكام و ابهام به مرحله فرق و تفصيل بيرون مي‌آيند، و از جمله امور يكي هم قرآن كريم است، كه در شب قدر از مرحله احكام در آمده و نازل مي‌شود، يعني درخــور فـهـم بـشـر مـي‌گـردد!
و اي بسا كه خداي سبحان پيامبر خود را به جزئيات حوادثي كه به زودي در زمان دعوت او در هنگام نزول هر آيه و يا آيات و يا سوره رخ مي‌دهد، خبر داده، و نيز آگاه كرده كه درباره هر حادثه آيه يا آياتي نازل مي‌شود، و از همين جهت هر پيش آمدي مي‌كرده، رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله منتظر بوده تا آيه و يا آياتي درباره آن نازل شود. پس در حقيقت قرآن يك بار دفعتا و يكپارچه بر او نازل شده، يك بار هم تدريجا و متفرق!
(100) مشخصات قرآن

ـ «سَلامٌ هِيَ حَتّي مَطْلَعِالْفَجْرِ!» (5 / قدر)
در اين آيه «سَلامٌ هِيَ» اشاره است به اين‌كه عنايت الهي تعلق گرفته است به اين‌كه رحمتش شامل همه آن بندگاني شود كه به سوي او روي مي‌آورند، و نيز به اين‌كه در خصوص شب قدر باب نقمـت و عـذاب الهي بسته باشد، بـدين معنـي كه عذابي جديد نفرستد! لازمه اين معنا آن است كه طبعا در آن شب كيد شيطان‌ها هم مؤثـر واقع نمي‌شود! (1)
1- الـميـــــــــزان ج : 40، ص : 322 و ج : 35، ص : 210.

«حـمآ وَ الْكِتـابِ الْمُبيـنِ اِنّا اَنْزَلْنـاهُ في لَيْلَةٍ مُبارَكَـةٍ...!» (2 تا 6 / دخان)
مراد به ليله مباركه‌اي كه قرآن در آن نازل شده، شب قدر است. منظور از مبارك بودن آن شب، اين است كه ظرفيت خير كثيري را داشت، چون بركت به معناي خير كثير است، و قرآن خير كثيري بود كه در آن شب نازل گشت، و رحمت واسعه‌اي بود كه دامنه‌اش همه خلق را فرا گرفت:
- تو چه مي‌داني كه شب قـدر چيست؟ - شب قـدر از هزار شهر (ماه) بهتر است!
(102) مشخصات قرآن
از ظاهـر لفظ آيه چنين برمي‌آيـد كه شب نامبرده يكي از شب‌هايي است كه در روي زميـن مي‌چرخـد، و از ظاهـر جملـه «فيهـا يُفْـرَقُ كُـلُّ اَمْرٍ حَكيـمٍ،» (4 / دخان) با در نظر گرفتن اين‌كـه «يُفْرَقُ» از لحاظ دستوري صيغـهٔ مضارع اسـت و استمرار را مي‌رسانـد، فهميده مي‌شود، كه شب مزبور همواره در روي كره زمين تكرار مي‌شود.
و از ظاهـر عبارت «ماه رمضان كه قرآن در آن نازل شد،» (185 / بقره) چنين برمي‌آيد كه مادام كه شهر رمضان در كره زمين تكرار مي‌شود، آن شب نيز تكرار مي‌شـود، پـس نتيجـه مي‌گيريـم كه شـب مـزبـور همـه سالـه تكـرار مـي‌شـود.
و در هـر سال قمـري، در مـاه رمضان همان سال يك بار شب قدر تكرار مي‌شود.(1)
1- الـميـزان ج: 35، ص: 211.

آن‌چه همه‌روايات مختلف وارده از ائمه اهل‌بيت عليهم‌السلام در آن اتفاق دارند اين است كه:
1 - شب قدر تا روز قيامت باقي است،
2 - هـمـه سـالـه تـكـرار مـي‌شـود،
3 - شبي از شب‌هاي ماه مبارك رمضان است،
4 - يكي از سه شب نوزدهم، بيست و يكـم، و بيست و سـوم ماه رمضان است.
و اما اين‌كه مشخصا شب قدر كدام يك از شب‌هاي ماه رمضان است، از آيات قرآن
(104) مشخصات قرآن
كريم چيزي نمي‌توان استفاده كرد، و لكن در روايات به آن اشاره شده است: در تفسير عياشي از زراره از يكي از دو امام باقر و صادق عليه‌السلام آمده كه فرمود:
- شب بيست و سوم همان شب جهني است، و حديث جهني اين است كه گفت: به رسول خـدا صلي‌الله‌عليه‌وآله عرضه داشتم: منـزل من از مدينـه دور است، دستـورم بده در شـب معينـي داخـل مدينه شوم، فرمـود: شب بيست و سوم داخل شو!
(حديث جهني كه نامش عبداله بن انيس انصاري بود از طرق اهل سنت نيز روايت شـده اسـت. سيـوطـي آن را در درمنثـور از مالك و بيهقـي نقل كـرده است.)
در كافـي به سند خود از زراره روايـت كرده كه گفـت: امام صـادق عليه‌السلام فرمـود:
- در شب نوزدهم تقدير مي‌شود، - در شب بيست و يك ابرام مي‌شود، - و در شـب بـيست و سـوم امضـا مـي‌شـود.
تعيين شب قدر (105)
در بصـائر نقل شده كه امام فرمود:
... چون شب نوزدهم رمضان مي‌شود، ارزاق را تقسيم مي‌كنند، و اجل‌ها را مي‌نويسند، و در آن گذرنامه حاجيان نيز صادر مي‌شود، و خداي‌تعالي توجهي به بندگـان خـود فـرمـوده، و آنان را مي‌آمـرزد، مگر كسانـي را كه مسكـر مي‌نوشنـد!
و چون شب بيست و سوم رمضان مي‌شود، هر امر حكيم در آن تجزيه و تفريق مي‌گردد، و آن‌گاه امضا كرده و به دست او مي‌سپارند! من پرسيدم: به دست كي مي‌سپارند؟ - گفت: به دست صاحبتان! و اگر اين نبود

صاحبتان از اين حوادث آينده خبري نمي‌داشت! (1)
1- الـميـــزان ج: 40، ص: 329 و ج: 35، ص: 218.
(106) مشخصات قرآن

«شَهْرُ رَمَـضـانَ الَّـذي اُنْـزِلَ فيـهِ الْـقُـرْآنُ...!» (185 / بـقره)
«قرآن» اسم كتابي است كه بر نبي اكرم اسلام حضرت محمدبن عبداللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله نازل شده است، و از جهت اين‌كه خوانده‌مي‌شود، به اين نام ناميده شده است.
«اِنّا جَعَلْنـاهُ قُرْآنــا عَرَبِيّــا لَعَلَّكُــمْ تَعْقِلُــونَ» (3 / زخرف)
مـا آن را قرآن (خواندنـي) عربي قرار داديم باشد كه شما فهم كنيد!»
قرآن و زمان نزول آن (107)
ماه «رمضان»، ماه نهم از ماه‌هاي عربي است كه بين شعبان و شوال قرار گرفته، و به دلالت آيه 185 سوره بقره، قرآن در اين ماه نازل شده است.
ولي از طرف ديگر، تاريخ متواتر و هم‌چنين آيه زير بر آن دلالت دارد كه قرآن مجيد در طول بيست و سه سال كه مدت دعوت نبي اكرم اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله بوده، تـدريـجـا نـازل شـده اسـت:
- «و قرآن را به صورت تدريجي و جدا جدا برايت فرستاديم، تا با درنگ بر مردم بخواني، و آن‌را نازل كرديم، نازل كردن كامل!» (106 / اسراء)
از تدبر در آيات قرآني بر مي‌آيد، در آياتي كه دلالت بر نازل شدن قرآن در ماه رمضان يا در شبي از شب‌هاي آن (شب قدر) دارد، تعبير به «اِنْزال» شده است، نه به «تَنْزيل»؛ يعني نازل‌شدن قرآن در ماه‌رمضان «دفعي» بوده است، نه «تدريجي»! دفعي
(108) مشخصات قرآن
بودنش از اين نظر است كه روي هم رفته آيات آن يك چيز فرض شده است، و يا اين‌كه از اين نظر است كه قرآن داراي حقيقتي است غير از آن‌چه ما به فهم عادي مي‌فهميم، و برحسب آن خيال مي‌كنيم كه آياتش جدا جدا و پراكنده و تدريجي است، و به حسب آن حقيقت واحــد بــوده، و نزولش دفعــي و بدون تدريج است. اين واقعيت را آيات شريفه زيــر تأييـــد مي‌كنند، آن‌جــا كــه فرمـود:
- «اين كتابي است‌كه آيات آن استوار گشته، و سپس از طرف خداي حكيم و خبير تفصيل داده شده است!» (1/هود)
اين آيه دلالت دارد بر اين‌كه قرآن قبل از آن‌كه فصل فصل و جدا جدا شود، يك مرتبه احكام را داشته كه در آن مرتبه اجزاء آن از يكديگر جدا نبوده است، و اين تفصيلي كه فعلاً در آيات قرآني مشاهده مي‌شود، بر آن عارض شده است.
قرآن و زمان نزول آن (109)

آيه زير دلالت دارد بر اين‌كه يك كتاب «مُبين» هست كه خواندني و عربي بودن بر آن عارض شده، و اين لباس لفظ و عربيت از آن جهت بر اندام آن حقيقت پوشانده شده كه مردم بتوانند آن را بفهمند و تعقل كنند، ولي اصل آن كتاب در «اُمُّ الْكِتاب» نزد خداي‌تعالي بوده و داراي مقامي بس بلند است، كه دست كوتـاه خـرد و دانش به آن نمي‌رسد:
- «قسم به‌اين «كتاب مبين»! ما آن را قرآني «خواندني» عربي قرار داديم، باشد كه شمــا بفهميد، و آن در «ام الكتاب» نزد ما علي و حكيم است!» (2 تا 4 / زخرف)
در آيات سوره واقعه مي‌خوانيم:
- «محققا قرآني است ارجمند، در كتاب مكنون و نهفته، كه جز پاك شدگان به آن دسترســي نيابند، نازل كردنــي از پروردگار جهانيان است!» (77 تا 80 / واقعه)
(110) مشخصات قرآن
ظاهر اين آيات چنين است كه قرآن يك مرتبه‌اي در «كتاب مكنون» دارد، كه كسي جز بندگاني كه از هر آلودگي پاك شده‌اند، با آن تماس پيدا نمي‌كنند، و تنزيل بعد از آن مرتبه است.
«كتاب مكنون» كه از بيگانگان پوشيده و مستور مي‌باشد، همان است كه در آيه ديگر آن را «اُمُّ الْكِتاب» ناميده و در جاي ديگر آن را «لوح محفوظ» خوانده است. از آن جهت «لوح محفوظ» ناميده شده كه از تغيير و تبديل محفوظ است، و بديهي است قرآني كه تدريجا نازل شده، چون مشتمل بر ناسخ و منسوخ است، از تغيير و تبديل محفـوظ نيست، بلكه همين تدريجي بودن آن يك نحو تغيير است.
پس، «كتاب مبين» كه اصل قرآن و مرجع اين تفصيل مي‌باشد، يك حقيقت است غير از اين امر نـازل شده، و اين بـه منـزله لبـاس آن حـقيقت است.
قرآن و زمان نزول آن (111)
قرآن نسبت به كتاب مبين به منزله لباس است نسبت به اندام، يا حكم مثال و صورت است نـسبت بـه حقيقـت!
پس روشن مي‌شود كه منظور از آياتي كه نزول قرآن را در شب «لَيْلَةُ الْقَدْر» در ماه رمضان ذكر مي‌كنند، اين است كه حقيقت قرآن در ماه رمضان دفعتا واحده بر قلب پيغمبر خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله نازل شده، ولي تفصيل آن در طول مدت پيامبري آن حضرت به تدريج نـازل گـرديده اسـت. (1)

1- الـميــزان ج: 3، ص: 18.
(112) مشخصات قرآن
«اِنّا اَنْزَلْناهُ في لَيْلَةٍ مُبارَكَةٍ... .» (3/دخان)
مراد به نازل شدن قرآن در شبي مبارك، به طوري كه از ظاهر آيه و همچنين از آيه سوره قدر «اِنّا اَنْزَلْناهُ في لَيْلَةِ الْقَـدْرِ،» و از آيه 185 سوره بقره «شَهْـرُ رَمَضـانَ الَّـذي اُنْزِلَ فيهِ الْقُرْآنُ...!» استفاده مي‌شود، تمامي قرآن كريم است! در همه آيات فوق تعبير به انزال شده كه به معني نازل شدن يكباره است. از طرف ديگر آياتي به شرح زير وجود دارد كه مي‌رسـانـد قـرآن به تـدريج نـازل شده است:
- «و قرآني كه ما آن را قسمت قسمت كرديم، تا آن را به تدريج براي مردم بخواني، و به همين منظور به‌تدريج نازلش كرديم!» (106 / اسري)
همچنين آيه 32 سوره فرقان به شرح زير:
نزولي آني و تدريجي قرآن (113)
- «آن‌ها كه كافر شدند گفتند: چرا قرآن يكباره بر او نازل نشد، آري نازل نشد تا ما بدين وسيله، دلت را آرامش بخشيم، و به تدريج برايت بخوانيم!»
ممكن است بگوييم: قرآن كريم در دو نوبت نازل شده است، يكي تمامي آن در يك نوبت، و اين در ماه رمضان و در شب‌قدر كه يكي از شبهاي رمضان است، و بار دوم به تدريج و قسمت‌به‌قسمت در طول بيست‌وسه سال نبوت و دعوت پيامبر گرامي خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله .
و لكن مطلبي‌كه سزاوار نيست در آن ترديد شود اين است كه قرآن كريم كه مركب از سوره‌ها و آيه‌هاست، با اختلافي كه بر حسب موارد شخصي و جزئي نزولش در سياق آن هست، با اين احتمال كه يك دفعه نازل شده باشد، سازگار نيست، براي اين‌كه آياتي كه درباره وقايع شخصي و حوادث جزئي نازل شده است ارتباط كامل با زمان و مكان و اشخاص و احوال خاصي دارد كه درباره آن اشخاص و احوال و در آن زمان و مكان
(114) مشخصات قرآن
نازل شده است، و معلوم است كه چنين آيات صادق و درست در نمي‌آيد، مگر آن‌كه زمان و مكانش برسد، و واقعه‌اي كه درباره‌اش نازل شده، رخ بدهد به طوري كه اگر از آن زمان‌ها و مكان‌ها و وقايع‌خاص صرف‌نظر شود، و فرض شود كه قرآن يكباره نازل شده است، آن وقت قهرا موارد آن آيات حذف مي‌شود، و ديگر بر آن‌ها تطبيق نمي‌كند، پس ممكن نيست احتمال بدهيم كه قرآن كريم به همين هيئت كه هست دو بار نازل شده

است، يك بار دفعتا و يكجا، و بار ديگر به تدريج!
پس اگر بخواهيــم بگوييم دو بار نازل شــده، لازم مي‌شود اين‌كه قائل شويم به فرق بين اين دو دفعه به «اجمال» و «تفصيل»، همان اجمال و تفصيلي كه آيه شريفه ســوره هــود بـدان اشــاره دارد و مي‌فرمايــد:
- «كتابي‌كه آياتش نخست درهم و فشرده‌بود و سپس‌از ناحيه خداي حكيم و خبير
نزولي آني و تدريجي قرآن (115)
قسمت قسمت شده است!» (1 / هود)
هم‌چنيــن در ســوره زخــرف مي‌فرمايــد:
- «ما آن را قرآنــي عربي كرديــم، باشــد كه شما در آن تعقل كنيــد! و اين قبلاً در ام‌الكتــاب نـزد ما بـود، و مقـامـي علـي و حكيـم داشــت!» (3 و 4 / زخرف)
خداي سبحان در آخر آيه مورد بحث ما يعني آيه 3 سوره دخان مي‌فرمايد: «اِنّا كُنّا مُنْذِرينَ،» و با اين عبارت مي‌فهماند كه خداي‌تعالي قبل از اين انذار هم به طور مستمر انذار مي‌كرده است، و اين خود دلالت دارد بر اين كه نزول قرآن از ناحيه خداي‌تعالي چيز نوظهوري نيست، چون قرآن يك انذار است، و انذار سنت هميشگي خداي‌تعالي است، كه لايزال و همــواره در امت‌هــاي گذشته از طريق وحي به انبياء و رسولان جريــان داشته اســت، و دائمــا انبيايي را مبعــوث مي‌كــرده تا بشـر را انذار كنند! (1)
(116) مشخصات قرآن

«وَ قالَ الَّذيــنَ كَفَرُوا لَــوْلا نُزِّلَ عَلَيْـهِ الْقُرانُ جُمْلَةًواحِدَةً...؟» (32 / فرقان)
قرآن كريم اعتراض كفار را بر نحوه نزول قرآن نقل مي‌فرمايد كه مي‌گفتند: اين كتاب آسماني نيست و از ناحيه خداي سبحان نيامده، چون اگر كتاب آسماني و متضمن ديني آسماني بود، كه خدا آن را از مردم خواسته، و رسولي فرستاده بود تا آن را به بشر ابلاغ كند، مي‌بايستي ديني كامل و تام‌الاجزاء مي‌بود، و اصول و فروع و
1- الـميـــزان ج: 35، ص: 212.
چرا قرآن يكجا نازل نشد؟ (117)
سنت‌هايش همه يكجا نازل شده باشد، ولي اين كتاب اين طور نيست و يكجا نازل نشده است، و اجزايش منظم مؤلف نيست، بلكه سخناني است پراكنده، كه در هر واقعه يك قسمت آن را مي‌آورد، و البته قسمتي مي‌آورد كه تا اندازه‌اي با آن واقعه و حادثه ارتباط دارد، و آن وقت جمله‌هاي رديف شده آن را آيات الهي مي‌نامد، و به خدا نسبتش مي‌دهد، و ادعا مي‌كند كه قرآني است از ناحيه خدا بر او نازل شده، و حال آن‌كه اينطور نيست، خودش در هر واقعه‌اي مي‌نشيند و سخني مناسب با آن را مي‌تراشد، و آن گاه به خدا افـترائش مي‌بندد، و اين مـردي خارج از ديـن و گمـراه است؟؟!!
(اين بود تقرير و بيان اعتراض مشركين، آن طور كه مجموع اعتراض و جواب به دست مي‌آيد.) خداي سبحان در پاسخ اعتراض كفار مي‌فرمايد:
- «آن را متفرق نازل كرديــم نه يكجا، تا قلـب تو را به تدريج آرامش دهيم!»
(118) مشخصات قرآن
(32 / فرقان)
اين جواب يك بيان تـام است براي علت نازل شدن تدريجي.
توضيــح اين‌كه به طور كلي تعليــم هر علمي و مخصوصــا علمي كه مربوط به عمل باشــد، از ايــن راه صــورت مي‌گيــرد، كه معلــم مسائــل آن علــم را يكي يكي به شاگرد القــاء كند تا همه فصولــش و ابوابش تمــام شــود.
در چنين صورت است كه بعد از تمام شدن تعليم و تعلم صورتي اجمالي از مسائل در ذهن شاگرد نقش مي‌بندد. البته اين شكل اجمالي است، نه تفصيلي، و در نتيجه در مواقــع احتياج بايد دوباره به مسائلــي كه خوانده مراجعــه نمايد تا به طور مفصل آن را درك كند، چون با صرف تلقــي از

معلم در نفس مستقر نمي‌شود، به طوري كه نفس بر آن معلومــات نشو و نما كــرده و آثار مطلوب از آن مترتــب شود، بلكه محتــاج
چرا قرآن يكجا نازل نشد؟ (119)
اســت به اين‌كـه وقــت احتياج به آن فــرا رسد، و آن معلومــات را عمــلاً پيــاده كنــد.
با اين بيان روشن مي‌شود كه تعليم غير تثبيت فؤاد است. القاء يك نظريه علمي در هنگام احتياج و رسيدن هنگام عمل در دل شاگردي كه مي‌خواهد آن را بياموزد، بهتر ثبت مي‌گردد، و در قلب مي‌نشيند، و پابرجاتر هم مي‌شود، و زود فراموش نمي‌شود، مخصوصا در معارفي كه فطرت بشري هم مؤيد آن است، چون نسبت به آن احساس احتياج مي‌كند.
و معارف الهيه‌اي كه دعوت اسلامي متضمن آن است، و قرآن كريم بدان ناطق مي‌باشد، شرايع و احكامي است عملي، و قوانيني است فردي و اجتماعي، كه حيات بشريت را توأم با سعادت مي‌كند، چون بر اساس اخلاق فاضله‌اي است كه آن نيز مرتبط با معارف كلي الهي است كه بعد از تجزيه و تحليل منتهي مي‌شود به توحيد،
(120) مشخصات قرآن
همچنـان كه توحيــد هم اگر تركيب شــود، به صــورت همان معــارف، و سپــس همان دستورات اخلاقــي، و آن‌گاه همان دستورات و احكام عملي جلوه مي‌كند!
در چنين مكتبي، بهترين راه تعليم و كاملترين طريق تربيت اين است كه آن را به تدريج بيان كرده، و هر قسمت آن را به حادثه‌اي اختصاص دهد كه احتياجات گوناگوني به آن بيان دارد، و آن‌چه از معارف اعتقادي و اخلاقي و عملي كه مرتبط با آن حادثه مي‌شود، و نيز متعلقات آن معارف، از قبيل تشريع، و اعتباري آن، و پندگيري از سرگذشت‌هاي گذشتگان، و سرانجام كساني كه غير آن دستور عمل كردند، و سرنوشت طاغيان و مشركيني كه از عمل به آن معارف سرپيچي كردند، همه را بيان كند.
و اتفاقـا قــرآن كريم هم همين رويه را دارد. يعنــي آيات نازله آن هــر يك در هنگام مســاس حاجت نازل شده است، و در نتيجه بهتر اثر گذاشته است. همچنان كه
چرا قرآن يكجا نازل نشد؟ (121)
خود قــرآن مجيــد مي‌فرمــايــد:
- «و قرآني كه ما آن را قسمت قسمت نموديم، تا با مجال بيشتر بر مردمش بخواني!» (106/اسري)
قرآن كريم جواب كفار را به دو طريق مي‌دهد: يكي اين‌كه علت نازل شدن تدريجي را بيان مي‌كند، و مي‌فرمايد كه ما خواستيم فؤاد تو را تثبيت كنيم لذا آن را تدريجي نازل كرديم. (اين مربوط مي‌شود به ناحيه رسول

اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله ولي از لحاظي كه مربوط مي‌شود به مردم در ادامه آيه مي‌فرمايد:) خواستيم تا هر وقت دشمنان ما ايرادي به پيامبرمان كنند و مثل و وصف باطلي برايشان بياورند، در همانجا جوابشان را داده و حق را بيان كنيم. اگر ايشان با ايرادهاي خود حق را از وجهه‌اي كه دارد تغيير دهند و از جاي خود تحريف‌كنند، ما با تفسير به‌احسن‌الوجوه دوباره حق‌را به‌جاي خودش برگردانيم. و اين

غرض با نزول تدريجي حاصل مي‌شود.(1)

«وَ كَذلِــكَ اَنْزَلْناهُ قُرْانا عَرَبِيّــا... وَ لا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْــلِ اَنْ يُقْضي اِلَيْــكَ وَحْيُهُ...!» (114 / طه)
«ما اين طور از بيان معجزه‌آسا كتاب را نازل كرديم، در حالي كه قرآني است خواندني و
1- الـميـــــــــزان ج: 30، ص: 18.
نحوه تلقي قرآن و قرائت آن (123)
عربي، و در آن بعضي از وعيدهاي گونه‌گون را كه به كفار داديم، ذكر نموديم، تا شايد تقوي كنند، و يا ذكري برايشان حادث شود! خدا كه پادشاه حقيقي عالم و پادشاهي‌اش بر حق است، والاست! و تو قرآن را از آن پيش كه وحي آن به تو اعلام شود، به شتاب مخوان! و بگو: پروردگـارا! مرا دانش افزا!»
سياق آخر آيات فوق شهادت مي‌دهد بر اين كه در اين آيه نسبت به چگونگي تلقي وحي به وسيله رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله تعرض شده و آن جناب را از عجله در قرائت قرآن نهي فرموده، و تذكر داده كه قبل از اتمام وحي از ناحيه فرشته وحي، در خواندن آن عجله نكند!
اين آيه مي‌رساند كه آن جناب وقتي وحي قرآن مجيد برايش مي‌آمده، قبل از اين‌كه وحي تمام شود، شروع به قرائت آن مي‌كرده است. و در آيه آن حضرت را نهي نموده‌اند
(124) مشخصات قرآن
از اين‌كه در قرائت قرآن مجيد و قبل از تمام شدن وحي آن عجله نكند. در جاي ديگر قـرآن فرموده است:
- «زبانت را به خواندن آن حركت مده، و عجله مكن، جمع‌آوري آن و خواندنش با مـاست، پس وقتـي آن را خـوانديـم، تـو با ما بخــوان!» (16 تا 18 / قيامـت)
مؤيد اين‌معني جمله بعد است‌كه مي‌فرمايد: - «بگو پروردگارا، مرا دانش‌افزا!»
يعني به جاي اين‌كه عجله كني در آيه‌اي كه هنوز به تو وحي نشده، علم بيشتر طلب كن! برگشت معني به اين مي‌شود كه اگر تو به قرائت آيه‌اي كه هنوز بر تو نازل نشده عجله مي‌كني، براي اين است كه تا اندازه‌اي بدان علم به هم رسانده‌اي، ولي تو به آن مقدار علم اكتفا مكن، و از خداي‌تعالي علم جديد بخواه، و بخواه تا صبـر و حـوصله‌ات دهـد تـا بقيه وحـي را بشنوي!
نحوه تلقي قرآن و قرائت آن (125)

اين آيه شريفه از جمله مداركي است كه مضمون روايات را تأييد مي‌كند كه دارد: قرآن كريم دو بار نازل شده است. يكي بار اول كه همه‌اش از اول تا آخر دفعتا نازل شده است، و ديگري هم آيه به آيه، و هر چند روز يكبار.
وجه تأييد آن اين است كه اگر رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله قبل از تمام شدن آيه و يا چند آيه‌اي كه مثلاً الان جبرئيل آورده، علمي به بقيه آن نمي‌داشت، معنا نداشت بفرمايد: قبل از تمام شدن وحي‌اش در خواندنش عجله مكن! پس معلوم مي‌شود قبل از تمام شدن وحي هم آن جناب آيه را مي‌دانسته است! (1)

1- الـميـــــــــــزان ج: 28، ص: 18.
(126) مشخصات قرآن
«اِنّا نَحْنُ نَزَّلْنا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنْزيلاً...!» (23 تا 31 / دهر يا انسان)
در اين آيات تأكيداتي زياد از لحاظ عبارتي شده و مسجل ساخته كه اگر قرآن به تدريج نازل شده، احتمال مداخله شيطان و هواهاي نفساني در آن نمي‌رود، چون نازل‌كننده آن خداي‌تعالي است. لازمه اين‌كه نازل‌كننده قرآن خداي‌تعالي باشد اين است كه آن‌چه از احكام و فرامين كه در قرآن هست، حكم خداي‌تعالي باشد، و بر پيغمبر واجب باشد آن را اطاعت نمايد:
- «اي رسول! محققا ما اين قرآن عظيم‌الشأن را بر تو فرستاديم، به شكرانه آن بر اطاعت حكم‌پروردگارت صبورباش! و هيچ از مردم بدكار كفر پيشه اطاعت مكن!
نزول قرآن، و صبر بر حكم پروردگار (127)
و نام خدا را صبح و شام به عظمت ياد كن! و شب را، برخي در نماز به سجده خدا بپرداز! و شام دراز را، به تسبيح و ستايش صبح گردان!» (23تا26/انسان يا دهر)
در آيات فوق، حكم نهي عموميـت دارد، و از اطاعـت «آثِم و كَفُور» در هر حـال نهي مي‌كند، چه آن مـوردي كه طرف هم آثم است و هم كفور، و چه در آن‌جايي كه طرف آثم است ولي كفور نيسـت، و چه بر عكسش! ظاهرا مراد به «آثِم» مسلمان متصـف به معصيـت باشـد، و مـراد بـه «كَفُور» افـرادي از كفـار باشند كه در كفـر مبالغـه مي‌كننـد. پس آيـه شريفـه هم شامل كفـار است و هم شامـل فسـاق!
مفاد نهي اين‌است كه وقتي آثم تو را به اثم خود دعوت مي‌كند، اطاعتش مكن، و كفور هم وقتي تو را به‌كفر خود مي‌خواند، استجابتش‌مكن! چون هردو اعم‌ازاين‌كه از مسلمان سر بزند يا كافر مخالف حكم پروردگار توست، و تو بايد به حكم پروردگارت صبر كني!
(128) مشخصات قرآن
- وَ اذْكُـرِ اسْـمَ رَبِّـكَ بُكْـرَةً وَ اَصـيـلاً!
- يعني مداومت كن بر ذكر پروردگارت كه همان نماز در صبح و عصر باشد.
- وَ مِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَ سَبِّحْهُ لَيْلاً طَويلاً!
- مـراد به سجـود براي خدا نماز خواندن است، و مضمـون اين دو آيه كه همان ذكـر نام خدا در بكره و اصيل و سجده براي او در پاسي از شب باشد، با نماز صبح و عصر و مغرب و عشاء مطابق مي‌شود.

اين آيات در مكه يعني قبل از واجب شدن نمازهاي پنجگانه نازل شده است، چون آيــه‌اي كـه مشتمـل بر نمـازهاي پنجگانه است، آيه زير است كه در سوره اسري است.
- «اَقِمِالصَّلوةَ لِدُلُوكِالشَّمْسِ اِلي غَسَقِاللَّيْلِ وَ قُرْانَالْفَجْرِ...»(78/ اسراء)
(1)
1- الـميـــزان ج: 39، ص: 382.

فصل چهارم :اولين روزهاي نزول قرآن

«اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَالَّذي خَلَقَ....!» (1 تا 19/علق)
سوره علق اولين سوره‌اي است كه از قرآن نازل شده است، و سياق آياتش آن چنان به هم ارتباط دارند كه بتوان گفت يكباره نازل شده است. خداي‌تعالي
(131)
در سوره علق رسول گرامي خود را امر مي‌كند به اين‌كه قرآن را كه به وحي الهي بر وي نازل مي‌شود، تلقي كند.
اين آيات اولين آياتي است كه از قرآن كريم بر پيامبر گرامي اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله نازل شده.
منظور از «اِقْرَأ» امر به تلقي آياتي از قرآن است كه فرشته وحي از ناحيه خدا به آن جناب وحي مي‌كند. تقدير كلام، «اِقْرَأِ الْقُرآنْ» است، نه قرائت مطلق، و هم‌چنين منظور دستور خواندن بر مردم نيست، هر چند كه خواندن به مردم هم يكي از اغراض نزول وحي است.
- «اِقْرَأ بِاسْمِ رَبِّكَ - بخوان به‌نام پروردگارت!»
در اين جمله دستور مي‌دهد بندگانش خواندن را به نام او آغاز كنند، چون در «بِسْمِ اللّه» خود خداي‌تعالي كلام خود را با آن آغاز كرده است، در اين‌جا دستور
(132) مشخصات قرآن
مي‌دهد بندگانش خواندن را به نام او آغاز كنند، هرچند كه در جاي ديگر دستور داده هر كاري را كه مي‌خواهند آغاز كنند، با بسم اللّه آغاز كنند، پس در حقيقت آيه مزبور يك دستورالعمل است مانند دستور به گفتن «اِنْشاءَاللّه» !
- «اِقْرَأ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذي خَلَقَ....! - بخوان به‌نام پروردگارت كه خلق كرده است!»
در اين جمله اشاره شده است به اين‌كه رب تو تنها و تنها آن كسي است كه عالم را آفريده است. اين همان توحيد ربوبيت است، كه مقتضي است عبادت را در او منحصر كنند. اين خود رد اعتقاد مشركين است كه مي‌گفتند خداي سبحان تنها خلقت و ايجاد را به عهده دارد، و اما ربوبيت يعني مالكيت و تدبير عالم از آن مقربين درگاه اوست، و خداي‌تعالي بعد از ايجاد عالم تدبير امور آن را به عهده آنان گذاشته است، كه آن‌ها يا از جنس فرشتگانند يا از جن و يا افراد برجسته‌اي از انسان‌ها،
اولين سوره قرآن (133)
ولي در آيه مورد بحث اشاره كرده به اين‌كه اين طور نيست، و تصريح

فرموده به اين‌كه ربوبيت هم مانند خلقت مخصوص خداي‌تعالي است!
ـ «خَلَقَ‌الْاِنْسانَ مِنْ عَلَقٍ! - انسان‌را از علق آفريد!»
سپس در اين آيه به تدبير الهي وارد بر انسان اشاره دارد، تدبيرش از لحظه‌اي كه انسان به صورت علقه (يعني خون بسته شده يا اولين حالت اتخاذي مني در رحم،) درمي‌آيد تا وقتي كه انساني تام‌الخلقه مي‌گردد، و داراي صفاتي عجيب و افعالي محيرالعقول مي‌شود. پس انسان، انساني تمام و كامل نمي‌شود، مگر به تدبير مستمر و پي در پي خداي‌تعالي، كه اين تدبير پي در پي چيزي نيست جز خلقت پي در پي، (پس ممكن نيست خلقت را از خدا و تدبير را از غير او بدانيم!) پس خداي‌تعالي به عين همان دليل كه خالق انسان است، مدبر او نيز مي‌باشد، و در نتيجه

انسان چاره‌اي جز اين ندارد كه خداي واحد را رب خود بگيرد!
در اين آيه احتجاجي بر توحيد در ربوبيت شده است.
- «اِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُ - بخوان! پروردگار توست كريم‌تر!»
- «اَلَّذي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ! - آن‌كه تعليم كرد نوشتن به قلم!»
خداي‌تعالي كتابت و قرائت را به وسيله قلم بياموخت!
زمينه اين آيه، زمينه تقويت روح رسول‌اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله و از بين بردن قلق و اضطراب آن حضرت است، اضطرابي كه از دستور قبلي به آن جناب دست داده بود، چون دستور خواندن به كسي كه امّي است، نه سواد خواندن دارد و نه سواد نوشتن، اضطراب‌آور است!
گويا خداي‌تعالي فرموده است: كتاب پروردگارت را بخوان، كتابي را كه او به تو

وحي مي‌كند، و از اين فرمان اضطراب و خوفي به خود راه مده، و چه جاي ترسيدن است؟ در حالي كه پروردگار اكرم تو آن كسي است كه قرائت را به وسيله قلم به انسان آموخت! خوب، وقتي سواد سواددارها هم به وسيله آن قلمي است كه او آفريده و در اختيارشان قرار داده تا منويات خود را بنويسند، چرا نتواند قرائت كتاب خود را بدون وساطت‌قلم‌به‌تو تعليم‌دهد؟ آن‌هم با اين‌كه‌به‌تو امر فرموده‌كه «بخوان!» اگر تورا تواناي بر خواندن نكرده بود. هرگز امر به آن نمي‌كرد!
بعد از آيه مورد بحث كه خطابش به شخص رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله است، نعمت تعليم را عموميت داده و مي‌فرمايد:
- «عَلَّمَ الْاِنْسانَ ما لَمْ يَعْلَمْ!»
- «و به جنس انسان چيزهائي را كه نمي‌دانست تعليم داده است!»

و اين خود مزيد تقويت است، و رسول‌اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله را بيشتـر دلگرم و خرسند مي‌سازد.

ـ «اَرَأَيْتَالَّذي يَنْهي عَبْدا اِذا صَلّي
آيــا ديدي آن شخص را كه چگونــه عبدي را كه مـي‌خواست نماز بخـواند، از نمـاز خــوانــدن نهــي مـي‌كــرد؟»
مراد به عبدي كه نماز مي‌خواند، به طوري كه از آخر آيات برمي‌آيد رسول‌اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله اســت، چون در آخر آيــات آن جناب را از اطاعــت آن شخص نهي نموده و امر به سجــده و نزديــك شدنــش فرمــوده است.
نماز قبل از بعثت (137)
بنابراين فرض كه سوره علق اولين سوره نازل شده از قرآن باشد، و نيز بنابراين كه از اول تا آخر ســوره يكبار نازل شده باشــد، سياق آيـات اين دلالــت را دارد كه رسول‌اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله قبل از نــزول قرآن نماز مي‌خوانــده، و همين معنــا دلالت دارد بر اين كه آن جنــاب قبل از رسيدنــش به مقــام رسالــت با نزول قرآن، يعنـي قـبـل از حـادثـه بعثت، از انبياء بوده است!
در بسياري از آيات سوره‌هاي مكي، نظير سوره مدثر و مزمل و غير آن دو، سخن از نماز رفته، و به تعبيرهائي مختلف از آن ياد فرموده، هرچند كه كيفيت آن را ذكر نكرده است، اما اين‌قدر هست كه نمازهاي قبل از معراج مشتمل بر مقداري تلاوت قرآن و نيز مشتمل بر سجده بوده است.
در بعضي روايات هم آمده كه رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله در اوايل بعثت با حضرت
(138) مشخصات قرآن
خديجه كبري و علي عليه‌السلام نماز مي‌خواند، ولي در اين روايات نيامده كه نماز آن روز بـه چه صورتي بوده است.(1)

اي جامه به خود پيچيده، برخيز!

ـ «يا اَيُّهَاالْمُزَّمِّلُ قُمِ‌اللَّيْلَ اِلاّ قَليلاً....»
- «اي جامه به خود پيچيده، برخيز! پاره‌اي از شب، و به جز اندكي از آن را زنده بدار! نصفي از شب، يا كم كن از آن اندكي، يا بيفزاي بر آن، و بخوان قرآن را
1- الـميـــــــزان ج : 4، ص : 305.
اي جامه به خود پيچيده، برخيز! (139)
خواندني‌شمرده، ما به‌زودي بر تو گفتاري‌سنگين نازل‌خواهيم‌كرد!» (1تا5/ مزمل)
آيات آغازين سوره مزمل يادآور روزهاي اوليه بعثت رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله است كه در قسمت اول آيات، آن جناب را دعوت مي‌كند به خواندن نماز شب، تا بدين وسيله آماده و مستعد گرفتن مسئوليتي گردد كه به زودي به او محول مي‌شود، و آن قرآني است كه به وي وحي خواهد شد، و دستورش مي‌دهد در برابر حرف‌هاي مفت دشمنان، كه او را شاعر و كاهن و ديوانه مي‌خواندند، صبر كند، و به نحـوي پسنـديـده از آنـان كنـاره‌گيـري نمايد!
اين سوره از قديمي‌ترين سوره‌هائي است كه در اول بعثت نازل شده است، و حتي بعضي گفته‌اند كه دومين يا سومين سوره‌اي است كه بر قلب مقدس نبي اكرم صلي‌الله‌عليه‌وآله نازل گرديده است.
(140) مشخصات قرآن
از ظاهر آيه برمي‌آيد در آن ساعتي كه اين سوره نازل مي‌شده، آن جناب جامه‌اي را به خود پيچيده بوده است، و از اين جهت است كه با عبارت «يا اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ!» مورد خطاب قـرار گـرفتـه است.
از سياق آيات برمي‌آيد كه گويا رسول‌اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله در مقابل دعوتش مورد استهزاء و ايــذاء قرار گرفته و براي خاطر خدا اندوهناك شده، و براي دفع غم و اندوه خود جامه‌اي به خود پيچيــده بوده است، تا لحظــه‌اي استراحت كنـد، و در اين هنگــام خطاب شده كه اي جامــه به خود پيچيده برخيــز و نماز شب بخوان، و در برابر آن‌چه به تو مي‌گويند صبر كن، همان طور كه به عموم مسلمانــان سفارش كرده است، كه براي مقاوم شدن در برابر ناملايمات از صبر و نماز كمـك بخواهند و استعانت بجويند!
اي جامه به خود پيچيده، برخيز! (141)
با اين دستور به رسول گرامي خود فهمانده كه بايد خود را در مقابل

اندوه‌هاي بزرگتر و مصايب تلخ به وسيله نماز و صبر مقاوم سازد، نه به وسيله پيچيدن جامه بر خـود و خـوابيدن!

اين‌كه مي‌فرمايد قول ثقيلي را بر تو القاء خواهيم كرد، منظور از قول ثقيل همين قرآن عظيم است، و اين معنا را مي‌رساند كه اگر گفتيم شب زنده داري كن، و در شب با خواندن نماز متوجه درگاه ما شو، براي اين بود كه خود را براي كرامت قرب و شرف حضـور و افتخـار همكـلامي بـا ما آماده سـازي، تا ما قول سنگيني را بر تو القاء كنيم!

(142) مشخصات قرآن

بنابر اين نماز شب راهي است كه آن جناب را به چنين موقعي كريم منتهي مي‌سازد.

يكي از جهات سنگيني قرآن، سنگيني معارف آن و نيز پذيرفتن شرايع و احكام آن اســت، و قهرا بر امت هم ثقيـل خواهد بود، همان‌طور كه بر رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله سنگين بود!

خلاصه، در اين آيه مي‌فرمايد كه ما به زودي به تو وحي مي‌كنيم قولي را كه هم بر خودت سنگين است، و هم بر امتت، اما سنگيني آن بر خود تو از جهت صعوبت تحقق به حقايق آن، و از جهت مصايبي است كه در طريق ابلاغ آن خواهي ديد، و سلب راحت و فراغتي است كه از تو خواهد شد، و از جهت مجاهدت نفس و انقطاع به سوي خداي‌تعالي، و زحماتي است كه لازمه گرفتن وحي است!

اما سنگيني آن بر امت از اين جهت است كه آن‌ها هم در پاره‌اي از جهات فوق‌الذكر با رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله شريك بودند، از آن جمله تحقق دادن به حقايق قرآن است در نفس، و

قرآن، قولي سنگين! (143)

نيز پيروي اوامر و نواحي خداست، و نيز رعايت حدود آن است كه هر طايفه از طوايف امت به قدر وسع و طاقتش بايد اين رنج‌هـا را تحمل كند!

آيه بعدي در مقام اين است كه بيان كند كه چرا شب را براي اين نماز اختيار كرديم، و چرا روز را انتخاب نكرديم؟
- «حادثه شب! نماز در دل شب ثابت قدم‌تر، و در مطابقت قلب و زبان شديدتر، و سخني استوارتر و صائب‌تر است! چون خداي‌تعالي شب را سكن و مايه آرامش قرار داده، كه نتيجه اين آرامش اين است كه خاطر انسان
(144) مشخصات قرآن
از شواغل معيشت فارغ، و دست انسان از اسباب ظاهري بريده است!
اما در روز:
- تو در مهمات زندگي و قضاي حوايج آن گرفتاري، و مشاغل بسياري داري كه همه وقتت را فرا گرفته است، و فراغتي برايت باقي نمي‌گذارد، تا در آن با توجه تام متوجه درگاه پروردگارت باشي، و از هر چيزي منقطع گردي، بنابراين، بر توست كه از شب استفاده كني، و در آن به نماز بپردازي!» (6 و 7 / مزمل)
در روايات اسلامي آمده كه رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله داخل خانه خديجه شد، در حالي كه از شدت كوفتگي و فزع و ترس نمي‌توانست روي پاي خود بايستد، و فرمود مرا بپيچيد!
چيزي نگذشت كه جبرئيل ندايش در داد كه - يا اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ...! (از جوامع‌الجامع)
در درمنثور از سعيدبن‌جبير روايت كرده كه وقتي آيه فوق نازل شد رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله
فلسفه نماز شب پيامبر (145)
مدت ده‌سال شب‌ها را به قيام و عبادت گذرانيد، و طايفه‌اي از اصحابش نيز او را متابعت مي‌كردند. خداي‌تعالي بعد از ده سال آيه «اِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ اَنَّكَ تَقُومُ ... وَ اَقيمُوا الصَّلوةَ!» (20 / مزمل) را نازل كرد، و بعد از ده سال تخفيفي به كار آنان داد. در روايت ديگر آمده كه آيه تخفيف بعد از يك سال، و در بعضي روايات آمده كه بعد از هشت ماه، نازل شد. و قيام در شب براي غير رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله واجب نبوده است!(1)

«يــا اَيُّهَــا الْمُدَّثِّرُ قُــمْ فَـاَنْـذِرْ...!» (1 تا 7 / مدثر)
1- الميزان ج : 39، ص : 229.
(146) مشخصات قرآن
سوره‌مدثر از قديم‌ترين سوره‌هاي‌نازل در اوايل‌بعثت و ظهور دعوت اسلامي است. حتي بعضي گفته‌اند كه اولين سوره‌اي است كه از قرآن نازل شده است، هر چند كه خود آياتش اين قول را سازگار نيست، زيرا آيات اين سوره مي‌رساند كه رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله قبل از اين سوره نيز قرآن را بر مردم مي‌خوانده است، و مردم تكذيبش مي‌كردند، و از آن اعراض مي‌نمودند، و نسبت سحر به آن حضرت مي‌دادند!
به هرحال آن‌چه يقين و مسلم است، اين است كه اين سوره در اوايل بعثت نازل شده، و جزو اولين سوره‌هاي قرآني است، و آيات هفتگانه اول آن متضمن امر به انذار و ساير لوازم انذار است، كه خداي تعالي بدان سفــارش فرموده است.
ايــن ســـوره مشتمـــل بـــر مطـالـــب زيــر اســـت:
1 ـ رسول‌خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله را دستورمي‌دهد به اين كه مردم را انذار كند، و اين دستور را
اولين سوره‌ها و اولين فرازهاي قرآن (147)
با لحني و در سياقي بيان كرده‌است كه از آن پيداست جزو دستورهاي اوايل بعثت است.
2 - اشاره‌مي‌كند به‌عظمت شأن‌قرآن و جلال قدرش،
3 - كساني را كه منكر قرآن شوند و نسبت سحر به آن دهند تهديد و كساني را كـه از دعـوت قـرآن سـر بتـابنـد، مـذمـت كـــرده اسـت.
«مُدَّثِّر» يعني كسي كه پتو يا امثال آن را در هنگام خواب به خود بپيچد. خطاب در عبارت «يا اَيُّهَا الْمُدَّثِّر!» به رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله است كه در چنين حالتي بوده است، و لذا به همان حالي كه داشته - پتو به خود پيچيده - مورد خطاب قرار گرفته است، تا ملاطفت را برساند. عين اين عبارت در سوره «يا اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ!» نيز بود كه اين انس و مـلاطفـت را مي‌رسـانيد.
خطاب اين است: - قُم فَاَنذِر!
(148) مشخصات قرآن
و ظاهرا مراد تنها اين است كه آن جناب را امر به انذار كند بدون اين‌كه بگويد چه كس را انذار كن، پس در حقيقت معناي جمله اين است كه: به وظيفه انذار قيام كن! جمله دوم، دستوري است كه مي‌فرمايد: «وَ رَبَّكَ

فَكَبِّرْ!» يعني هم در باطن دل و مرحله اعتقاد، و هم در مرحله عمل و هم به زبان، پروردگار خود را به عظمت و كبريا منسـوب كن، و او را از اين‌كه معـادل يـا مـافوقي داشته باشد منزه بدار!
از ائمه معصومين عليه‌السلام وارد شده كه معناي تكبير - اَللّهُ اَكْبَر - اين است كه خدا از اين‌كه در وصف بگنجد بزرگتر است.
اين با توحيد اسلامي مناسب است، چون توحيدي كه اسلام پيشنهاد كرده، از هر توحيد ديگري كه در ساير شرايع ديني سراغ داريم، بالاتر و مهم‌تر است.
در عبارت «سُبْحانَ اللّه» منزه دانستن خدا از هر صفت عدمي است، مانند: مرگ و
اولين سوره‌ها و اولين فرازهاي قرآن (149)
عجز و جهل و غيره، اما عبارت «اَللّهُ اَكْبَر» منزه دانستن خداي‌تعالي است از هر وصفي كه ما برايش ذكر كنيم، چه وجودي و چه عدمي، و حتي منزه بودنش از اين تنزيه ما، براي اين‌كه هر صفتي كه ما براي خداي‌تعالي ذكر كنيم محدود در چارچوب خودش است، و شامل مفاهيم ديگر نمي‌شود، و خداي‌تعالي اين چنين نيست، چون به هيچ حدي محدود نمي‌گردد!
- وَ ثِيـابَكَ فَطَهِّـــر! جامه‌ات را تطهير كن، يعني عملت را صالح گردان!
- وَالرُّجزَ فـاَهــجُـر! از گنـاهـــان و نـافـرمـانـي‌هـــا دوري كـــن!
- وَ لا تَمْنُنْ تَستَكثِرُ! بر كسي منت‌مگذار در حالي‌كه امتثال‌خود را بزرگ و بسيار ببيني و نسبت بـه آن عجب بـورزي!
- وَ لِرَبِّــكَ فَـاصْبِرْ! و به خاطر پروردگارت صبر كن! در هنگام مصيبت و آزار
(150) مشخصات قرآن
مردمي كه تو انذارشان مي‌كني، و در برابر امتثال اين اوامر، و در برابر اطاعت خداي تعالي و ترك معصيت او صبر كن! (1)

روایـات اولیـن مراحل نزول قـرآن

روايات اولين مراحل نزول قرآن

رواياتي‌كه در زير نقل‌مي‌شود مربوط به‌روزهاي‌اولين‌القاي وحي‌به‌رسول‌اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌باشد كه در كتاب‌هاي مختلف آمده است. اين روايات در پايان همين مبحث مورد تجزيه و تحليل قرار گرفته و صحت و سقم آن‌ها بررسي شده است:
1- الميزان ج : 39، ص : 265.
روايات اولين مراحل نزول قرآن (151)

1 - روايت عايشه

در «درمنثور» است كه عبدالرزاق، احمد، عبد ابن حميد، بخاري، مسلم، ابن جرير، ابن انباري در كتاب (مصاحف)، ابن مردويه، و بيهقي از طريق ابن شهاب از عروه بن زبير، از عايشه روايت‌كرده‌اند كه گفت:
- اوليــن روزنه‌اي كه از وحــي به روي رســول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله باز شد، اين بود كه در عالم رؤيــا در خواب چيزهائــي مي‌ديد كه چون صبح روشــن در خارج واقــع مي‌شد.
- سپس علاقه و محبت به تنهائي را در دلش انداختند، و غالبا تك و تنها در غار حراء در 18 كيلومتري مكه به سر مي‌برد، و در هر سال براي اين‌كه مدتي در آن‌جا به تهجد و عبادت بپردازد، خود را آماده مي‌ساخت، و آب و طعام تهيه مي‌كرد، و آن مدت را يكسره

به عبادت مي‌پرداخت، و به خانه نمي‌رفت. سال بعد نيز چنين مي‌كرد، و باز براي آن مدت توقف در حراء خود را آماده مي‌ساخت، تا آن‌كه شبي كه در غار حراء بود فرشته خـدا حق را بر او نازل كرد و به او گفت:
- اِقرَأ! رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله پاسخ داد: - من خواندن نمي‌توانم!
رسـول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود:
- آن فرشته مرا گرفت و فشاري بر من وارد كرد به طوري كه تاب و توانم از دست رفت و آن‌گاه رهايم كرد، و دوباره گفت:
- اِقـرَأ! گفتـم: مـن خـواندن نتـوانم!
باز مرا گرفت و فشار داد، به طوري كه طاقتم از دست بشد، و اين بار هم مرا رها كرد و گـفت: - اِقـرَأ! گفتم: خواندن نمي‌دانم!
بار سوم مرا گرفت و همان فشار را وارد آورد، به طوري كه توانم از دست

بشد، اين بار نيـز مرا رهـا كرد، و گفت:
- بـخـوان بـه نــام پـروردگـارت!
- اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذي خَلَقَ!
- خَـلَقَ الاِْنْسانَ مِـنْ عَلَــق!
- اِقْــرَأْ وَ رَبُّـــكَ الأَْكْــرَمُ!
- اَلَّـذيعَـلَّـــمَ بِـالْـقَـلَـــم!
- عَلَّمَ الاِْنْسانَ مالَمْ يَعْلَمْ! (1 تا 5 / علق)
پس رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله اين سوره را گرفت و به طرف مكه برگشت، در حالي‌كه قلبش به شـدت مي‌تپيـد، تا بـه خـانه خديجـه دختـر

خويلد رسيد، گفت: - مرا بپيچيد! مرا بپيچيد!
اهل خانه او را در روپوشي پيچيدند تا آن حال ترس و اضطرابش آرام گرفت، و

آن‌گاه به خديجه رو كرد و داستان را براي او باز گفت و در آخر گفت:
- بر جان خود مي‌ترسم! خديجه گفت:
- ابدا چيزي نيست! خدا هرگز تو را خوار نمي‌كند، براي اين‌كه تو شخص نيكوكاري، و صله رحم مي‌كني و زحمت ديگران را تحمل مي‌نمائي، و برهنگان را مي‌پوشاني، تو مهمان‌نواز، و ياور مبتلاياني!
آن‌گاه خديجه آن جناب را نزد پسر عمش «ورقة بن نوفل بن اسد بن عبدالعزي» كه در جاهليت از بت پرستي به كيش نصرانيت در آمده بود، آورد، و ابن ورقه زبان عبراني را مي‌دانست، و انجيل را به طور كامل به عبراني مي‌نوشت. مردي سالخورده و نابينا بود. خديجه گفت:
- اي پسر عم كمي به سخنان پسر برادرت گوش كن!

ورقه گفت: - اي برادرزاده چه مي‌بيني؟
رسول‌خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله آن‌چه را ديده بود، به او خبر داد.
ورقه گفت:
- اين همان ناموسي است كه خدا بر موسي نازل مي‌كرد! اي كاش من در آن درخت شاخه‌اي بودم، و اي كاش زنده مي‌ماندم تا آن روزي كه قوم تو از مكه بيرونت مي‌كنند.
رسول خدا پرسيد:
- بيرون‌كنندگان من قوم من خواهند بود؟ گفت:
- بلي! هيچ پيامبري نياورده مثل آن‌چه تو آورده‌اي، مگر آن‌كه مورد حمله و دشمني قومش قرار گرفت، و من اگر آن روز تو را دريابم ياريت خواهم كرد، ياري صميمانه! لكن چيزي نگذشت كه ورقه از دنيا رفت و مدتي وحي تعطيل شد.

2 - روايت ابن شهاب

ابـن شهــاب مـي‌گـويـد:
ابوسلمه بن‌عبدالرحمن برايم حديث كرد كه جابر بن عبداللّه انصاري روزي از مسئله وحي سخن مي‌گفت، در ضمن سخن گفت:
- رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود در حيني كه داشتم قدم مي‌زدم ناگهان صوتي از طرف آسمان شنيدم و سر بلند كردم و ناگهان همان كسي را ديدم كه در غار حراء ديده بودمش. ديــدم كه بين آسمان و زميــن بر كرسي نشسته است. من به ديدنش دچار رعــب شـدم و بـه خـانه بــرگشتـــم، و گفتـــم:
روايات اولين مراحل نزول قرآن (157)
ـ مـــــرا بپيچيـــــــد!
ـ مـــــرا بپيچيـــــــد!
در همـيــن حــال ايـــن آيــه نــازل شـــد:
- يا اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَاَنْذِرْ - وَ رَبَّـكَ فَـكَبِّـرْ - وَ ثِيابَكَ فَطَهِّرْ! - وَ الرُّجْزَ فَاهْجُـرْ! - وَ لاتَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ! - وَ لِرَبِّكَفَاصْبِرْ! (1تا7/مدثر)
از آن به بعد وحي خدا پي در پي رسيد!

3 - روايت ابن شداد

و نيز در همان كتاب است كه ابن ابي شيبه، ابن جرير، ابونعيم (در كتاب دلايل) از
(158) مشخصات قرآن
عبداللّه بن شداد روايت كرده‌اند كه گفت:
جبرئيل بر محمد رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله نازل شد و گفت:
- اي محمد بخوان! پاسخ داد كه من خواندن نمي‌دانم!
جبرئيل او را در آغوش خود كشيد و سپس گفت:
- اي محمد بخوان! پاسخ داد كه من سواد ندارم! گفت:
- اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذي خَلَقَ! تا رسيد به جمله - مالَمْ يَعْلَمْ!
پس رسول‌خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله نزد خديجه آمد و گفت:
- اي خديجه به گمانم چيزي به من شده است؟ خديجه گفت:
- حاشا، به شما چيزي نشده! به خدا قسم پروردگار تو به تو آسيبي نمي‌رساند، چون تا كنون حتي يك عمل زشت نكرده‌اي!
روايات اولين مراحل نزول قرآن (159)
خديجه اين بگفت و برخاست و نزد ورقه شد و جريان را به او گفت: ورقه گفت: - اگر مطلب اين طور باشد كه او گفته است به تو مژده مي‌دهم كه شوهرت پيغمبري از پيغمبران است، و به زودي از امتش صدمه‌هائي بسيار خواهد ديد، و اگر من نبوتش را درك كنم حتما به او ايمان مي‌آورم!
رأوي مي‌گويد: بعد از اين جريان مدتي جبرئيل نازل نشد، و خديجه گفت:
- به نظرم پروردگارت بر تو خشم كرده، و خداي‌تعالي اين سوره را نازل كرد كه:
- وَ الضُّحي وَ اللَّيْلِ اِذا سَجي ما وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَ ما قَلي! (1 تا 3 / ضحي)

علامه طباطبائي رحمهم‌الله در الميزان اين روايات را خالي از اشكال بلكه اشكال‌هاي
(160) مشخصات قرآن
مختلف ندانسته و مي‌فرمايد:
1 - نسبت شك به رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله
در اين روايات نسبت شك در نبوت خود به رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله داده و گفته است كه آن جناب احتمال داده آن صدا و آن شخصي كه بين زمين و آسمان ديده و آن سوره‌اي كه به او نازل شده، همه از القائات شيطاني باشد!
2 - نسبت عدم اطمينان و ايمان به رسالت:
در اين روايت به رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله نسبت داده كه اضطراب دروني آن حضرت زايل نشد تا وقتي كه يك مرد مسيحي - ورقه بن نوفل - كه خود را به رهبانيت زده
روايات اولين مراحل نزول قرآن (161)
بود، به نبوتش شهادت داد، و آن وقت اضطرابش زايل شد، با اين كه خداي‌تعالي درباره آن جناب فرموده: ـ قُلْ اِنيّ عَلي بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّي!
- بگو من از ناحيه پروردگارم در كارم هوشيارم! (57/انعام)
و چگونه ممكن است چنين كسي از سخنان يك نصراني تحت تأثير قرار گيرد و براي آرامش خاطرش محتاج به او باشد، مگر در آن سخنان چه حجت روشني بوده است؟ و مگر خداي‌تعالي درباره آن جناب نفرموده كه:
- قُلْ هذِهِ سَبيلي اَدْعُوا اِلَي اللّهِ عَلي بَصيرَةٍ اَنَا وَ مَنِ اتَّبَعَني!
- بگو اين است راه من! من به بصيرتي خدادادي به سوي خدا دعوت مي‌كنم، هم خودم و هم هر كس كه مرا پيروي كند! كه او نيز داراي اين بصيرت مي‌شود! (108 / يوسف)
(162) مشخصات قرآن
و آيا اعتماد كردن به قول «ورقه» بصيرت است؟ و بصيرت پيروانش هم همين است، كه ايمان آورده‌اند به كسي كه به گفتاري بي‌دليل ايمان آورده، و اعتماد كرده است؟ و آيا وضع ساير انبياء هم بدين منوال بوده است؟ و آن‌جا كه خداي‌تعالي مي‌فرمايد:
- «ما به تو وحي كرديم همان‌طور كه به نوح و انبياء بعد از او وحي كرديم!» (163 / نساء)
آيا امت اين انبياء هم اعتمادشان به نبوت پيغمبرشان براي اين بوده كه مثلاً

پيرمردي - به مثل ورقه - گفته است كه نوح پيغمبر است؟ و يا هود و صالح پيغمبرند؟
قطعا پايه تشخيص نبوت يك پيغمبر اين قدر سست نيست!
بلكه حق اين است كه نبوت و رسالت ملازم با يقين و ايمان صد درصد شخص پيغمبر و رسول است، و او قبل از هر كس ديگر يقين به نبوت خود از جانب خداي‌تعالي
روايات اولين مراحل نزول قرآن (163)
دارد، و بايد هم چنيـن باشد. روايات وارده از ائمه اهل بيت عليهم‌السلام هم همين را مي‌گويد! (1)

ـ «وَ ما كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتابٍ وَ لا تَخُطُّهُ بِيَمينِكَ....»
خداي متعال در معرفي رسول گرامي خود مي‌فرمايد:
- عادت تو قبل از نزول قرآن چنين نبود كه كتابي را بخواني، و نيز اين نبود كه كتابي را با دست خود بنويسي!» (48 / عنكبوت)
1- الميزان ج : 40، ص : 317.
(164) مشخصات قرآن
خلاصه تو نه مسلط بر خواندن بودي و نه مسلط بر نوشتن، چون امي و بي‌سواد بودي - و اگر غير اين بود و تو خواندن و نوشتن مسلط بودي، مبطلان كه همواره مي‌خواهند حق را باطل معرفي كنند، بهانه به دست آورده، به راستي در حقانيت دعوت به شك مي‌افتادند، لكن از آن‌جائي كه خوب نمي‌تواني بخواني و بنويسي، و سال‌هاست كه مردم تو را به اين صفت مي‌شناسند، چون با تو معاشرت دارند، ديگر هيچ جاي شكي برايشان باقي نمي‌ماند، كه اين قرآن كتاب خداست! و خدا آن را بر تو نازل كرده است، و از بافته‌هاي خودت نيست! و چنين نيست كه از كتاب‌هاي قديمي و داستان‌هاي گذشته مطالبي را اقتباس كرده و بدين صورت درآورده باشي، و ديگر مبطلان نمي‌توانند آن را ابطال نموده، و به اين عذر اعتذار جويند! (1)
1- الميزان ج : 31، ص : 222.

«سَـنُـقْـرِئُـكَ فَـــلا تَنْســي...!»
«ما به زودي تو را اِقْــرَأ مي‌كنيم!» (6 / اعلي)
«اِقْــرَأ» به معناي تحويل گرفتن قرائت قاري است جهت غلط‌گيري و تصحيح قرائت وي. البته بايد توجه داشت كه در آيه مورد بحث كه مي‌فرمايد: ما به زودي تو را اقرأ مي‌كنيم، به معناي معمول در بين خود افراد معمولي نيست كه استاد گوش دهد و
(166) مشخصات قرآن
غلط‌هاي شاگرد را تصحيح كند، و يا جائي كه خوب نخوانده، خوب خواندن را به او بياموزد، چون چنين چيزي از رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله سابقه نداشته است، و معهود نيست كه چيزي از قرآن را خوانده باشد، و چون به علت فراموشي خوب نخوانده، و يا به غلط خوانده است و خداي‌تعالي فرموده باشد: تو بخوان و من گوش مي‌دهم تا درست خواندن را به تو ياد بدهم، بلكه منظور از اقرأ در اين مورد اين است كه ما چنين قدرتي را به تو مي‌دهيم تا درست بخواني و خوب بخواني، و آن طور كه نازل شده و بدون كم و كاست و غلط و تحريف بخواني، و خلاصه آن‌چه را كه نازل شده فراموش نكني!
اين‌آيه وعده‌اي‌است‌از خداي‌تعالي به‌پيغمبرش به اين‌كه‌علم به قرآن و حفظ آن‌را در اختيارش‌بگذارد، به‌طوري‌كه قرآن را آن‌طوركه نازل‌شده همواره حافظ باشد، و هرگز دچار نسيان نگردد، و همان‌طوركه نازل‌شده، قرائتش‌كند، و ملاك در تبليغ رسالت و
نحوه قرائت قرآن براي رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله (167)
وحي همان گونه كه وحي شده، همين است!
آيه شريفه با سياقي كه دارد خالي از تأييد گفتار برخي از مفسرين نيست كه گفته‌اند: رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله هر وقت جبرئيل بر او نازل مي‌شد، قرآن را مي‌خواند تا مبادا چيزي از آن فراموش كرده باشد، به طوري كه هيچ گاه نمي‌شد كه جبرئيل وحي را به آخر برساند و آن جناب شروع به خواندن از اولش نكرده باشد، ولي همين كه اين آيه نازل شد، رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله از اين دلواپسي درآمد و چيزي را فراموش نكرد! و اين معنا به ذهن نزديك‌تر مي‌رسد كه بگوئيم آيه شريفه فوق قبل از آيه زير نازل شده باشد كه مي‌فرمايد:
- «زبانت را از شتاب زدگي به خواندن قرآن حركت مده! كه جمع قرآن به عهده ماست، همين كه ما آن را خوانديم تو دنبال ما بخوان، و آن‌گاه بيانش را هم خود

ما شرح مي‌دهيم!» (19 / قيامت)
و اين آيه قبل از آيه زير نازل شده باشد كه مي‌فرمايد:
- «به قرآن عجله مكن، و قبل از تمام شدن وحي‌اش به سوي تو آن را مخوان! بگو: پروردگارا علم مرا بيشتر كن!»(114 / طه)
در سـوره اعلـي در ادامـه آيـه مـورد بحث مي‌فرمايد:
- «اِلاّ ما شاءَ اللّـهُ اِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَ ما يَخْفي!»
خداي متعالي بدينوسيله به رسول گرامي خود اطمينان مي‌دهد كه: - ما به زودي خاطرت را در تلقي وحي و حفظ آن آسوده مي‌كنيم، به دليل اين‌كه ما هم به ظاهر اشياء آگاهي داريم و هم به باطن آن‌ها! در مورد تو نيز هم از ظاهر حالت خبر داريم و هم از باطنت، و مي‌دانيم كه در دل چقدر اهتمام به امر

وحي‌داري، و تا چه‌حدبر اطاعت‌پروردگارت در آن‌چه دستورت‌مي‌دهد، حريصي!

«فَذَكِّــرْ اِنْ نَفَعَــتِ الذِّكْــري!» (9 / اعلي)
خداي‌تعالي رسول گرامي خود را دستور مي‌داد تا نام پروردگارش را منزه بدارد، و وعده‌اش مي‌داد كه وحي را آن‌قدر اقرأ كند كه به هيچ وجه فراموش نكند، و فطرتش را آن‌قدر صاف كند كه طريقه سهل را از ميان همه طريقه‌ها تشخيص دهد، و همه اين‌ها از شرايط ضروري يك دعوت ديني است، و دعوت ديني بدون آن‌ها به ثمر نمي‌رسد، و

مؤثر واقع نمي‌شود. و معناي آيه مورد بحث با در نظر داشتن مطالب فوق چنين مي‌شود:
- حال كه همه وسايل امتثال امر خود را برايت فراهم نموديم، و تو را اقرأ كرديم تا فراموش نكني، و تشخيص طريقه سهل را برايت فراهم ساختيم، پس تو هم هر جا كه ديدي تـذكر ثمربخش اسـت، تذكر بده!
در ايــن آيه امــر به تذكـره را مشــروط كرده به مــوردي كه تشخيــص دهد تذكره سودمند است، و اين شرطي است بر اساس حقيقت، چون وقتي تشخيص دهد تذكره سودي ندارد كار لغــوي مي‌شود، و خداي‌تعالي اجل از آن است كه رسول گرامي خـود را امـر كند به اين‌كه كــار بيهــوده كنـد!
پس تذكره در موردي بايد استعمال شود كه در خود طرف زمينه‌اي براي تذكر

باشد، كه در اين مورد تذكره در نوبت اول دل او را متمايل به حق مي‌سازد، و قهرا تذكره نافع واقع مي‌شود، و هم‌چنين در نوبت‌هاي بعدي هم تمايل او را بيشتر مي‌گرداند. هم‌چنان‌كه فرمود: - «سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَخْشي!» (10/اعلي)
و در موردي كه طرف هيچ زمينه‌اي براي نرم شدن دل ندارد، نوبت اول حجت را بر او تمام مي‌كند، اين نيز نافع است، چون باعث مي‌شود طرف از حق دوري كند، هم‌چنان كـه فـرمـود: - «وَ يَتَجَنَّبُـهَـا الأَشْـقـي!» (11 / اعلي)
و امـا تذكره نوبت دوم او بـه خاطر اين‌كه نه خاصيت نرم كردن دل دارد و نه اثر اتمام حجت، كاري لغو خواهد بود، و به همين جهت در اين‌جا فرمان خود را مشروط كرد به‌صورتي‌كه تذكره مفيد باشد:
- «از كســي كه از ذكــر ما روي گــردان است، و جز حيــات دنيــا را

نمي‌خواهد، اعراض كـن!»
- سَيَذَّكَّرُ مَـنْ يَخْشـي!»
ـ يعني به‌زودي افرادي‌كه در قلب چيزي از خشيت خدا و ترس از عقاب او دارند، به وسيله قرآن متذكر شده، و اندرز مي‌گيرند!
چگونگي و موقعيت تذكر دادن پيامبر (173)

فصل پنجم :تاريخ جمع آوري قرآن

جمــع آوري قرآن در دو نوبــت صــورت گرفـــت:
1 - جمع‌آوري نوبت اول، عبارت بود از جمع آوري سوره‌ها كه اغلب در شاخه‌هاي نخل يا در سنگ‌هاي سفيد و نازك يا كتف‌هاي گوسفند و غير آن، يا در پوست و رقعه‌ها نوشته شده بود، و پيوستن آيه‌هائي كه نازل شده بود، و هر كدام در
(174)
دست كسي بود، به سوره‌هائي كه مناسب آن بوده است.
2 - جمع‌آوري نوبت دوم، جمع‌آوري در زمان عثمان بوده، از اين‌كه جمع اول را كه آن روز دچار تعارض نسخه‌ها و اختلاف قرآن‌ها شده بود، به يك جمع منحصر كردند، و تنها آيه‌اي كه در اين جمع ملحق شد، آيه «مِنَ الْمُؤْمِنينَ رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدوُا اللّهَ عَلَيْهِ...،» (23 / احزاب) بود، كه آن را در سوره «احزاب» جاي دادند. از قول زيد بن ثابت نقل شده كه تا مدت پانزده سال بعد از رحلت رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله كسي اين آيه را در سوره احزاب نمي‌خواند، و جزو آن محسوب نبود.
يكي از ضروريات تاريخ اين معناست كه تقريبا در 14 قرن قبل پيغمبري از نژاد عرب به نام «محمد» صلي‌الله‌عليه‌وآله مبعوث به نبوت شده، و دعوي پيامبري كرده است، و امتي از عرب و غير عرب به وي ايمان آورده‌اند، و نيز كتابي آورده كه آن را به نام «قرآن»
دفعات جمع‌آوري قرآن (175)
ناميده و به خداي سبحان نسبت داده است، و اين قرآن متضمن معارف كلي و كلياتي از شريعت است كه در طول حياتش مردم را به آن شريعت دعوت مي‌كرده است. و نيز از مسلمات تاريخ است كه آن جناب با همين قرآن تحدي كرده و آن را معجزه نبوت خود خوانده است، و نيز هيچ حرفي نيست در اين‌كه قرآن موجود در اين عصر، همــان قرآني است كه او آورده و براي بيشتـر مردم معاصر خودش قرائت كرده است.
(مقصود ما از اين‌كه گفتيم: اين همان است، تكرار ادعا نيست، بلكه منظور اين است كه به طور مسلم اين چنين نيست كه آن كتاب به كلي از ميان رفته باشد و كتاب ديگري نظير آن و يا غير آن به دست اشخاص ديگري تنظيم و به آن جناب نسبت داده شده و در ميان مردم معروف شده باشد، كه اين قرآن همان قرآن است، كه به محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله نازل شده است.)
(176) مشخصات قرآن
همه اين‌ها كه گفتيم اموري است كه احدي در آن ترديد نداد، مگر كسي كه

فهمش آسيب ديده باشــد. حتي دو طرف بحث در مسئلــه تحريف يا عــدم آن، و خلاصه مــوافــق و مخــالـف آن نيـز در هيـچ يــك از آن‌هــا احتمـال خـــلاف نـــداده اســت.
تنها چيزي كه بعضي از مخالفين و موافقين احتمال داده‌اند، اين است كه جملات مختصري و يا آيه‌اي در آن زياد و يا از آن كم شده باشد، و يا جا به جا و يا تغييري در كلمات و يا اعراب آن رخ داده باشد، ولي اصل كتاب الهي، به همان وضع و اسلوبي كه در زمان رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله بوده، باقي مانده و به كلي از بين نرفته است!

پايداري و حفظ اوصاف قرآن (177)
قرآن كريم به اوصاف و خواصي كه نوع آياتش واجد آن‌هاست، تحدي كرده است، يعني بشر را از آوردن كتابي مشتمل بر آن اوصاف عاجز دانسته است! و ما تمامي آيات آن را مي‌بينيم كه آن اوصاف را دارد، بدون اين‌كه آيه‌اي از آن، آن اوصاف را از دست داده باشد!
اگر قرآن به فصاحت و بلاغت تحدي كرده است، مي‌بينيم كه تمامي آيات همين قرآني كه در دست ماست، آن نظم بديع و عجيب را دارد. اگر به نبودن اختلاف در قرآن تحــدي نموده است، اين خاصيــت در قـرآن عصر مان نيز هست!
اگر به معارف حقيقي و كليات شرايع فطري و جزئيات فضايل عقلي، كه مبتكر آن است، تحدي نموده است، ما مي‌بينيم كه همين قرآن عصر ما بيان حق صريحي را كه جاي هيچ ترديد نباشد، و دادن نظريه‌اي را كه آخرين نظريه باشد كه عقل بشر بدان
(178) مشخصات قرآن
دست يابد، چه در اصول معارف حقيقي، و چه در كليات شرايع فطري، و چه در جزئيات فضايل اخلاقي، استيفاء مي‌كند، بدون اين‌كه در هيچ يك از اين ابواب نقيصه و يا خللي، و يا تناقض و لغزشي داشته باشد، بلكه تمامي معارف آن را با همه وسعتي كه دارد، مي‌بينيم گويا به يك حيات زنده‌اند و يك روح در كالبد همه آن‌ها جريان دارد، و آن روح واحد مبدأ تمامي معارف قرآني است، و اصلي است كه همه بدان منتهي مي‌گردند، و به آن بازگشت مي‌كنند، و آن اصل «توحيد» است!
اگر قرآن متعرض‌داستان امت‌هاي‌گذشته شده، و آن‌هارابه رسول گرامي خود صلي‌الله‌عليه‌وآله بيان فرموده است، ملاحظه مي‌كنيم كه قرآن عصر حاضر نيز همين بيانات را دارد، بــه‌طوري‌كه با لايق‌تريــن بيان و مناسب‌ترين كلام و با طهارت دين و نزاهت ساحت انبياء عليه‌السلام آن‌ها را معرفي فرموده است، و پيامبران را افرادي خالص در بندگي
پايداري و حفظ اوصاف قرآن (179)
و اطاعت خدا شناسانده است. اگر اين داستان‌هاي پيامبران در قرآن را با داستان‌هاي كتب عهدين (تورات و انجيل) درباره همين پيامبران، مقايسه كنيم، آن‌وقت به تفاوت آن‌ها پي مي‌بريم! اگر مي‌دانيم كه در قرآن كريم اخبار غيبي بسيار بوده است، در قـرآن عصر خود نيز مي‌بينيم كه بسياري از آيات آن به طور صريح و يا تلـويح از حوادث آينـده جهان خبـر مي‌دهـد!
اگر مي‌بينيم كه قرآن خود را به اوصاف پاك و زيبا از قبيل: نور، هادي به

سوي صراط مستقيم و به سوي ملتي اقوم، يعني تواناترين قانون و آئين در اداره امور جهان ستوده، در قرآن حاضر نيز اين اوصاف هست، و در امر هدايت و دلالـت از هيـچ دقتـي فـروگذار نكـرده اسـت!
قرآن از جامع‌ترين اوصافي كه براي خود قائل شده، صفت «ذكر - يادآوري خدا»

است، و اين‌كه در دلالت به سوي خداي‌تعالي هميشه زنده است، و همه جا از اسماءحسنا و صفات عليــاي خداي سبحان اسم مي‌برد، و سنت او را در صنع و ايجاد، وصف مي‌كند، و اوصاف ملائكــه و كتب و رسول خــدا را ذكر مي‌نمايد، و شرايع و احكام خدا را وصــف مي‌كند، منتهي اليه و سرانجام امر خلقــت يعني معاد و برگشت به سوي خدا و جزئيات سعادت و شقاوت آتش و بهشت را بيان مي‌كند.
و همه اين‌ها ذكر خدا و ياد اوست، و همان است كه قرآن كريم به قول مطلق خود را بدان ناميده است. چون از اسامي قرآن هيچ اسمي در دلالت بر آثار و شئون قرآن به مثل اسم «ذكر» نيست! در آيه 42 سوره حم سجده مي‌فرمايد:
- قرآن كريم از اين جهت كه «ذِكْر» است باطل بر آن غلبه نمي‌كند، نه روز نزولش، و نه در آينده زمان، و نه باطل در آن رخنه مي‌كند، و نه نسخ و نه تغيير و تحريفي كه خاصيت

«ذِكْر» بودن آن را از بين ببرد!
هم‌چنين فـرمـوده اســت:
ـ «اِنّـا نَحْــنُ نَـزَّلْـنَــا الـذِّكْــرَ وَ اِنّــا لَـهُ لَـحـافِـظُــونَ!» (9 / حجــر)
در اين آيــه و در آيات فوق الذكر «ذكر» را به طور مطلق بر قرآن كريم اطلاق فرموده اســت، و نيز به طور مطلق آن را محفوظ به حفظ خود خداي‌تعالي دانسته است!
از تمام آن‌چه گذشت، اين معنا به دست آمد كه قرآني كه خداي‌تعالي بر پيغمبر گرامي خود صلي‌الله‌عليه‌وآله نازل كرده، و آن را به وصف «ذكر» توصيف نموده است، به همان نحو كه نازل شده، محفوظ به حفظ الهي خواهد بود و خدا نخواهد گذاشت، كه دستخوش زيـادي و نقـص و تغييـر گـردد!
حال مي‌بينيم كه قرآن موجود عصر ما تمامي آن اوصاف ذكر شده را به تمام‌ترين

و بهترين طرز ممكن داراست، از همين جا مي‌فهميم كه دستخوش تحريفي كه يكي از آن اوصاف را از بين ببرد نگشته است، و قرآني كه اكنون دست

ماست همان است که به رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله نازل شده است. (1)

1- الـميـــــــزان ج : 23، ص : 154.

به طوري كه قرآن كريم تصريح فرموده، رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله هر چه را كه از قرآن برايش نازل مي‌شد، بدون اين كه چيزي از آن را كتمان كند، به مردم ابلاغ مي‌كرد، و حتي به آنان ياد مي‌داد، و برايشان بيان مي‌كرد، و همواره عده‌اي از صحابه ايشان مشغول ياد دادن و ياد گرفتن بودند، كه چگونه قرائت كنند، و بيان هر كدام چيست؟ آن عده كه به ديگران ياد مي‌دادند، همان قراء بودند كه بيشترشان در زمـان ابـوبكر در جنـگ يمـامه شهيد شدند.
مردم آن زمان هم رغبت شديدي در گرفتن قرآن و حفظ كردنش داشتند، و اين‌گرمي بازار تعليم و تعلم قرآن هم‌چنان ادامه داشت، تا آن‌كه قرآن جمع آوري شد.
(184) مشخصات قرآن
پس حتي يك روز و بلكه يك ساعت هم بر مسلمانان صدر اول پيش نيامد كه قرآن از ميانشان رخت بر بسته باشد، و بر سر قرآن كريم نيامد آن‌چه كه بر سر تورات و انجيـل و كتاب‌هاي ساير انبياء آمد!
روايات بي‌شماري از طريق شيعه و سني داريم كه رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله بيشتر سوره‌هاي قرآني را در نمازهاي يوميه و غير آن مي‌خواند، و اين قرآن خواندن در نماز در حضور انبوه جمعيت بود، و در بيشتر اين روايات اسامي سوره‌ها چه مكي و چه مـدني برده شـده است.
رواياتي در دست است كه مي‌رساند هر آيه‌اي كه مي‌آمده رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله مأمور مي‌شده آن را در چه سوره‌اي و بعد از چه آيه‌اي جاي دهد.مانند روايت عثمان بن ابي العاص درباره آيه 90 سوره نحل: «اِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ الاِْحْسانِ!» كه
آموزش، و ثبت قرآن در عهد رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله (185)
رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود:
- «جبرئيل اين آيه را برايم آورد و دستور داد آن را در فلان جاي از سوره نحل قــرار دهم!»
نظير اين روايت رواياتي است كه مي‌رساند رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله سوره‌هائي را كه آياتش به تـدريج نـازل شده بـود، خودش مي‌خـواند، مانند: سوره آل عمران، نساء و غير آن.
از اين روايات آدمي يقين مي‌كند كه آن جناب بعد از نزول هر آيه به نويسندگان وحي دستور مي‌داده كه آن را در چه جائي از چه سوره‌اي قرار دهند!

(186) مشخصات قرآن
1 ـ از زيد بن ثابت روايت شده كه گفت: - «رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله » از دار دنيا رفت درحالي‌كه هنوز هيچ‌چيز از قرآن جمع‌آوري نشده بود!»
2 ـ بـاز از زيد بن ثابـت روايت شده كه گفـت: «نزد رسـول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله داشتيم قرآن را از ورق پـاره‌ها جمـع آوري مي‌كرديـم كـه ....»
(مقصود از اين روايت ممكن است اين باشد كه آيه‌هائي از يك سوره كه به طور پراكنده نازل شده بود، يك جا جمع و هر كدام را به سوره خود ملحق مي‌كرديم، و يا پاره‌اي از سوره‌ها را كه از نظر كوتاهي و بلندي و متوسط بودن نظير هم بودند، مانند: «طُوال و مَئين و مُفَصَّلات» را پهلوي هم قرار مي‌داديم، همچنان كه در احاديث نبوي هم از آن‌ها ياد شده، و گر نه به طور مسلم جمع آوري قرآن به صورت يك كتاب، بعد از درگذشت رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله اتفاق افتاده است.)
مستندات مربوط به جمع آوري قرآن در عهد... (187)
3 - از ابن عمر روايت شده كه گفت: - «من قرآن را جمع آوري نمودم و همه شب مي‌خواندم تا به گـوش رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله رسيد، فرمـود: قرآن را در عـرض يك مـاه بخـوان!»
4 - ازمحمدبن‌كعب، قرظي روايت شده كه گفت: - «قرآن در زمان رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله به دست پنج نفر از انصار يعني - معاذ بن جبـل، عباده بن صامـت، و ابي بن كعب، ابـوالدرداء و ايـوب انصـاري جمع آوري شد.»
5 - از ابن سيرين روايت شده كه گفت: - «در عهد رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله قرآن را چهار نفر جمع آوري كردند، و دو نفر ديگر، كه در سه نفر مردد و مورد اختلاف است، بعضي گفته‌اند: ابي درداء و عثمان، و بعضي ديگر گفته‌اند: عثمان و تميم داري.»
6 - از شعبي روايت شده كه گفت: - «قرآن را در عهد رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله شش نفر جمع كردند: ابي وزيد، معاذ، ابوالدرداء، سعيد بن عبيد، و ابوزيد. البته مجمع بن حارثه هم جمع
(188) مشخصات قرآن
كرده‌بود، مگر دوسوره و يا سه‌سوره را.»
7 - از ابن بريده روايت شده كه گفت: - «اولين كسي كه قرآن را در مصحفي جمع كرد سالم مولي ابي حذيفه بود كه قسم خورده بود تا قرآن را جمع نكرده رداء به دوش نگيـرد، و بالاخـره جمـع كـرد....»

(چيزي كه روايــات فوق بر آن دلالــت دارند اين است كه نامبردگان در عهد رسول‌اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله سوره‌ها و آيه‌هاي قرآن را جمع كرده بودند، و اما اين‌كه عنايت داشته‌اند كه همه قرآن را به ترتيب سوره و آيه‌هائي كه امروز در دست ماست، و يا به ترتيب ديگري جمع كرده باشند، دلالت ندارد. اين طور جمع كردن تنها و براي اولين بار در زمان ابـي بكـر بـاب شده است.)(1)

1- الـميـــــــــزان ج : 23، ص : 177.

در تـاريـخ يـعـقـوبـي آمـده كـه عمـر بـن خطـاب بـه ابـوبكـر گـفـت:
- «اي خليفه رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله ، حاملين قرآن بيشترشان در جنگ يمامه كشته شدند، چه‌طور است كه قرآن را جمع آوري كني، زيرا مي‌ترسم با از بين رفتن حاملين (حافظين) آن تدريجا از بين برود!
ابوبكر گفت: چرا اين كار بكنم و حال آن‌كه رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله نكرده بود؟
از آن به بعد همواره عمر پشت اين پيشنهاد خود را گرفت تا آن‌كه قرآن جمع آوري و در صحفي نوشته شد، چون تا آن روز در تكه‌هائي از تخته و چوب نوشته مي‌شد،
(190) مشخصات قرآن
و در نتيجـه متفرق بود. ابوبكر بيست و پنج نفر از قريش و پنجاه نفر از انصار را در جلسه‌اي دعوت كرد و گفت بايد قرآن را بنويسيد، و آن را به نظر سعيد بن العاص كـه مردي فصيح است، برسانيد.»
البته بعضي روايت كرده‌اند كه علي عليه‌السلام قرآن را پس از رحلت رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله جمع نموده و بر شتري بار كرد، و به محضر صحابه آورد و فرمود:
- اين قرآن است كه من جمع كرده‌ام! علي عليه‌السلام قرآن را به هفت جزء تقسيم كرده بـود، و روايت نـامبـرده اسـم آن اجزاء را هم آورده است.
در تاريخ ابي الفداء آمده كه در جنگ با مسيلمه كذاب گروهي از قراء قرآن، از مهاجر و انصار، كشته شدند. چون ابوبكر ديد عده حافظين قرآن كه در آن واقعه شهيد شده‌اند بسيار است، در مقام جمع آوري قرآن برآمد، و آن را از سينه‌هاي حافظين و از
جمع آوري قرآن در زمان ابوبكر (191)
جريده‌ها و تخته پاره‌ها و پوست حيوانات جمع آوري كرد و آن را نزد «حفصه» همسر رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله و دختر عمر، گذاشت.

مستندات تاریخ نویسان

ريشــه و مصدر اصلــي اين دو تاريخي كه در بالا ذكــر شد، رواياتــي است كه اينــك از نظـر خواننده مي‌گذرد:

(192) مشخصات قرآن
بخـاري در صحيـح خـود از زيـد بـن ثـابت نـقل مـي‌كند كـه گفـت:
«در روزهايي كه جنگ يمامه اتفاق افتاد، ابي بكر به طلب من فرستاد. وقتي به نزد او رفتم ديدم عمر بن خطاب هم آن‌جاست. ابوبكر گفت: عمر نزد من آمده و مي‌گويد كه واقعه يمامه حافظين قرآن را درو كرد و من مي‌ترسم كه جنگ‌هاي آينده نيز مابقي آنان را از بين ببرد، و در نتيجه بسياري از قرآن كريم با سينه حافظين آن در دل خاك دفن شود، و نيز مي‌گويد: من به نظرم مي‌رسد كه دستور دهي قرآن جمع آوري شود، من به او گفتم: چگونه دست به كاري بزنم كـه رسول‌خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله نكرده است؟ عمر گفت: اين كار بخدا كار خوبي است!
از آن به بعد مرتب به من مراجعه مي‌كرد و تذكر مي‌داد تا آن‌كه خداوند سينه‌ام را براي اين كار گشاده كرد، و مرا جرأت آن داد، و نظرم برگشت، و نظر عمر را پذيرفتم. زيد بن ثابت
مستندات تاريخ نويسان (193)
مي‌گويد: كلام ابوبكر وقتي به اين‌جا رسيد به من گفت:
- تو جوانـي عاقـل و مورد اعتمـاد هستـي، و در عهـد رسـول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله وحـي الهي را براي آن جناب مي‌نوشتـي، تو بايد جستجـو و تتبع كنـي، و آيات قرآن را جمع آوري نمائي!
زيد مي‌گويـد: به خدا قسم اگر دستگـاه ابوبكر به من تكليـف مي‌كرد كه كوهي را به دوش خود بكشم، سخت‌تر از اين تكليـف نبود كه در خصوص جمع آوري قرآن به من كرد! لـذا گفتـم: چه‌طور دسـت بـه كـاري مي‌زنيد كه رسول اللّـه صلي‌الله‌عليه‌وآله خود نكـرده است؟ گفـت: ايـن كـار بـه خـدا سـوگنـد كـار خيـري است!
از آن به بعد لايزال ابي‌بكر به من مراجعه مي‌كرد تا خداوند سينه مرا گشاده كرد، آن چنان كه قبلاً سينه ابوبكر و عمر را گشاده كرده بود، با جرأت تمام به جستجوي آيات قرآني برخاستم، و آن‌ها را كه در شاخه‌هاي درخت خرما و سنگ‌هاي سفيد نازك و سينه‌هاي مردم
(194) مشخصات قرآن
متفرق بود، جمع آوري نمودم، و آخر سوره توبه را از جمله «لقَدْ جآئَكُمُ الرَّسُولُ... تا آخر سوره برائت» را نزد خزيمه انصاري يافتم و غير او كسي آن را ضبط نكرده بود! اين صحف نزد ابوبكر بماند تا آن‌كه از دنيا رفت، از آن پس نزد عمر بود تا زنده بود، و بعد از آن نزد حفصه دختر عمر نگهداري مي‌شد.»

2 ـ روايت ابي داود

از ابي داود، از طريق يحيي بن عبدالرحمن بن حاطب، روايت شده كه گفت: «عمر آمد و گفت: هر كه از رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله آيه‌اي و چيزي از قرآن شنيده و حفظ كرده باشد، آن را بياورد، و در آن روز داشتند قرآن را در صحيفه‌ها و لوح‌ها و... جمع آوري مي‌كردند، و قرار بر
مستندات تاريخ نويسان : (195)
اين داشتند كه از احدي چيزي از قرآن را نپذيرند تا آن‌كه دو نفر بر طبق آن شهادت دهند!»

3 ـ روایت دیگر ابـي داود

بـاز از ابـي داود روایـت شـده کـه گـفـت:
«ابي بکر به‌عمر و زید گفت: بر در مسجدبنشینید و هر کس دو شاهد آورد بر طبق آن‌چه از قرآن حفظ کرده، پس آن را بگیرید و بنویسید!»

4 ـ روايت مذكور در اتقان

در اتـقـان روايـت شــده كـه:
(196) مشخصات قرآن
«اولين كسي كه قرآن را جمع آوري كرد، ابوبكر بود، كه زيد بن ثابت آن را نوشت، و مردم نزد زيد مي‌آمدند، و او محفوظات كسي را مي‌نوشت كه دو شاهد عادل بياورد، و آخر سوره برائــت را كسي جز ابي خزيمه بن ثابت، نداشت. ابوبكر گفت: آن را هم بنويسيد، زيرا رسول‌اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله فرموده بود: شهــادت ابي خزيمه به جاي دو شهادت پذيرفته مي‌شود، لذا زيد آن را هم نوشــت. عمــر آيه رجــم را آورد، قبـول نكردنـد و ننوشت چــون شاهد نداشــت.»

5 ـ روايــت المصاحف

در المصاحــف از قــول عبداللّــه بـن زبيـر و او از پـدرش روايــت كرده كــه گفت:
«حارث‌بن خزيمه اين‌دو آيه‌را از آخر سوره‌برائت برايم‌آورد و گفت: شهادت مي‌دهم كه اين دو آيه را ازرسول‌اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله شنيده‌ام و حفظ‌كرده‌ام. عمرگفت: من‌نيز شهادت‌مي‌دهم‌كه آن‌هارا شنيده‌ام. آن‌گاه گفت:

اگر سه‌آيه بود من آن‌را يك‌سوره‌جداگانه قرار مي‌دادم و چون نيست در همان آخر سوره برائت بنويسيد».

6 ـ روايت ابي‌بن كعب

المصاحـف از طريـق ابـي العـاليـه، از ابـي‌بـن كعـب روايـت كـرده، كـه گفـت:
قرآن را جمع كردند تا رسيدند در سوره برائت به آيه 127 : "ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ‌اللّهُ قُلُوبَهُمْ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لايَفْقَهُونَ!" و خيال كردند كه اين آخرين آيه آن است. ابي گفـت: رسول‌اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله بعد از اين آيه دو آيه ديگر براي من قرائت كرد و آن آيه "لَقَدْ جآئَكُمُ الرَّسُـولُ...،" (128 / توبه) است.» (1)

1- الميـــزان ج : 23، ص : 175.
(198) مشخصات قرآن
بعد از آن‌كه تدوين و جمع آوري قرآن مجيد در زمان ابوبكر شروع شد، همچنان ادامه يافت تا به تدريج قرآن‌هاي مختلفي در آن پديد آمد و عثمان را واداشت بار ديگر آن را جـمع آوري كرده و مـابقي را نـابود سـازد. يـعقوبي در تـاريخ خـود مـي‌نويسد:
- عثمان قرآن را جمع آوري و تأليف كرد. سوره‌هاي طولاني را در يك رديف و سوره‌هاي كوتاه را در يك رديف ديگر قرار داد، و آن‌گاه تمامي مصحف‌ها را كه در اقطار آن روز اسلام بود جمع كرد، و با آب داغ و سركه بشست، و به قول بعضي ديگر بسوزانيد، جز مصحف ابن‌مسعود هيچ مصحفي نماند، مگـر آن‌كه هميــن معاملــه را با آن نمود.

جريان مصحف ابن مسعود (199)
ابن مسعود در آن موقع در كوفه بود. حاكم كوفه، عبداللّه بن عامه خواست قرآن او را بگيرد او امتناع نمود. حاكم قضيه را به عثمان نوشت، در جواب دستور آمد كه او را به مدينه فرست، تا اين دين رو به فساد ننهاده و نقصاني در آن پديد نيايد.
ابن مسعود وارد مدينه شد، وقتي به مسجد در آمد عثمان بر فراز منبر مشغول خطابه بود. وقتي ابن‌مسعودرا ديد رو به مردم كرد و گفت:
- جانوري بد دارد بر شما وارد مي‌شود! ابن مسعـود هـم جـواب تنـدي بـه او داد.
عثمان دستور داد به پايش او را به زمين بكشند، و در نتيجه اين عمل دو تا از دنده‌هاي سينه‌اش را شكست. عايشه وقتي جريان را شنيد زبان به اعتراض گشود، و بگو مگوي بسيار كرد. به امر عثمان مصحف‌هاي نوشته شده را به همه شهرها از قبيل كوفه و بصره و مدينه و مصر و شام و بحرين و يمن و جزيره
(200) مشخصات قرآن
فرستـادند و بـه مردم دستور داد به يك نسخه قرآن را قرائت كنند.
اين اقدام عثمان بدين جهت بود كه به گوشش رسيده بود كه مي‌گويند: قرآن فلان قبيله و قرآن بهمان قبيله، خواست تا اين اختلاف را از ميان بردارد.
بعضي گفته‌اند: همين ابن مسعود اين حرف را براي عثمان نوشته بود، ولي وقتي شنيد نتيجه‌اش اين شده كه عثمان قرآن‌ها را بسوزاند، ناراحت شد و گفت: من نمي‌خواستــم اين‌طــور شود!
بعضي ديگر گفته‌اند: گزارش نامبرده را حذيفه بن يمان داده بود....»
(ايــن بــود آن مـقـدار از كـلام يـعـقـوبـي كــه مـورد حـاجـت بـود.)

مستندات مربوط به جمع آوري قرآن در زمان... (201)
روايات مندرج در اتقان :
1 ـ در كتاب اتقان آمده كه بخاري از انس روايت كرده كه گفـت:
«حذيفه بن يمان در روزگاري كه با اهل شام به سرزمين ارمنيه و با اهل عراق به سرزمين آذربايجان مي‌رفت، و سرگرم فتح آن‌جا بود، در اين مسافرت به اين مطلب برخورد كه مردم هر كدام قرآن را يك جور قرائت مي‌كنند، خيلي وحشت زده شد، وقتي به مدينه آمد و وارد بر عثمان شد، رو كرد به عثمان و گفت: - عثمان بيا و امت اسلام را دريابد، و نگذار مانند امت يهود و نصاري دچار اختــلاف شوند! عثمان فرستــاد نزد «حفصه دختــر عمر» كه قرآنــي كه نــزد توست بـده تا از روي آن نسخــه برداريم، و دوبــاره نسخه خــودت را به تو برگــردانيم!
آن‌گاه زيد بن ثابت، عبداللّه بن زبير، سعيد بن عاص و عبدالرحمن بن حارث بن هشام را
(202) مشخصات قرآن
مأمور كرد تا از آن نسخه بردارند. و به سه نفر قريشي گفت كه اگر قرائت شما با قرائت زيد بن ثابت اختلاف داشت به قرائــت قريش بنويسند زيــرا قرآن به زبــان قريش نــازل شده است.
اين چهــار نفــر اين كــار را كردند و صحف را در مصحف وارد نمودند. آن‌گاه عثمان صحــف حفصه را بــه او برگردانيـد و از مصاحــف نوشتــه شده به هر ديــاري يكي فرستــاد و دستور داد تا بقيه قرآن‌ها را چه در صحف و چه در مصاحـف آتش زدند! زيد بن ثابت گويد:
- در آن موقع كه قرآن‌ها را جمع آوري مي‌كرديم به اين مطلب برخورديم كه در سوره احزاب رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله آيه‌اي را قرائت مي‌كرد ولي در نسخه‌هائي كه در اختيار داشتيم نبود. تحقيق كرديم معلوم شد تنها خزيمه بن ثابت انصاري آن را دارد. آن را كه عبارت بود از آيه «مِـنَ الْمُـؤْمِنيـنَ رِجـالٌ صَـدَقُـوا مـا عـاهَـدوُا اللّـهَ عَلَيْهِ....» (23 / احزاب) در جاي خودش قرار داديم.»
مستندات مربوط به جمع آوري قرآن در زمان... (203)
2 ـ در همان كتاب از ابن اشته از طريق ايوب، از ابي قلابه روايت كرده كه گفت: مردي از بني‌عامر كه انس‌بن‌مالك مي‌گفتند، گفت:
«در عهد عثمــان اختلافي بر سر قــرآن پديد آمــد و آن چنــان بالا گرفــت كه آموزگــاران و دانش‌آمــوزان به جان هم افتادند و اين مطلب به گوش عثمــان رسيد و گفت: در حكومت من قــرآن را تكذيــب مي‌كنيد؟ و آن را

به دلخــواه خــود قرائــت مي‌نمائيد؟ قهرا آن‌هائي كه بعد از من خواهند آمد اختلافشان بيشتر خواهد بود. اي اصحاب محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله جمــع شويــد و بــراي مــردم امامــي بنويسيــد!
اصحاب گرد آمدند و به نوشتن قرآن پرداختند، و چون در آيه‌اي اختلاف مي‌كردند، يكي مي‌گفت رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله اين آيه را به فلاني ياد داد. عثمان مي‌فرستاد تا با سه نفر شاهد از اهل مدينه بيايد و آن‌گاه مي‌پرسيدند رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله اين آيه را چگونه ياد داده است؟ آيا اين جور
(204) مشخصات قرآن
است يا آن جور؟ مي‌گفت: نه اين طور به من آموخته است! آيه را آن طور كه گفته بود در جاي خـالي كه قبلاً بـرايش گذاشته بودند، مي‌نوشتند.»
3 ـ در همان كتاب از ابن ابي داود از طريق ابن سيرين از كثيربن افلج روايت كرده كه گفت:
«وقتي عثمان خواست مصاحف را بنويسد، براي اين كار دوازده نفر از قريش و انصار را انتخاب كرد. ايشان فرستادند تا ربعه (جعبه كوچك) را كه در خانه عمر بود، آوردند. عثمان با ايشان قرار گذاشت كه در هر قرائتي كه اختلاف كردند به تأخير اندازند تا از او دستور بگيرند.
محمد مي‌گويد: به نظر من منظور از تأخير انداختن اين بود كه آخرين عرضه قرآن را پيدا نموده و آيه‌را برطبق آن بنويسند. (چون جبرئيل سالي يك بار همه قرآن را به رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله عرضــه مي‌كـــرد.)»
مستندات مربوط به جمع آوري قرآن در زمان... (205)
4 ـ و نيز در آن كتاب است كه ابن ابي داود به سند صحيح از سويد بن غفله روايــت كــرده كه گفـــت:
«علي عليه‌السلام فرمود: درباره عثمان جز خوبي نگوئيد، زيرا به خدا قسم كه آن‌چه او در خصوص قرآن انجام داد همه به مشورت ما و زير نظر ما بود، و مرتب مي‌پرسيد: شما چه مي‌گوئيد درباره اين قرائت؟
(و جريان چنين بود كه روزي گفت:) شنيدم بعضي به بعضي مي‌گويند قرائت من از قرائت تو بهتــر است، و اين كار سر به كفر در مي‌آورد. گفتم: نظر خودت چيست؟ گفت: من نظرم اين است كه همــه مردم را بر يك قرائــت وادار سازيــم تا در قرائت قرآن فرقه فرقه نشوند. مــا گفتيم نظر خوبي است!»
5 ـ در اتقان از احمد و ابن ابي داود و ترمذي و نسائي و ابن حيان و حاكم نقل
(206) مشخصات قرآن
كرده كه همگي از ابن عباس روايت كرده‌اند كه گفت:
«من به عثمان گفتم: چه چيز وادارتان كرد تا سوره انفال و سوره برائت را

پهلوي هم بنويسيد؟ با اين‌كه يكي از سوره‌هاي طولاني است، و آن ديگري از سوره‌هاي صد آيه‌اي است، و ميـان آن دو بسم اللّه الـرحمن الرحيم نگـذاشتيد، ولـي ميـان هفت سوره طولاني گذاشتيد؟
عثمان گفت: سوره‌اي داراي آيات بر رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله نازل مي‌شد، و وقتي چيزي نازل مي‌شد به بعضي از نويسندگان وحي مي‌فرمود: اين آيات را بگذاريد در آن سوره‌اي كه در آن چنين و چنان آمده است. و سوره انفال از سوره‌هائي است كه در اوايل هجرت در مدينه نازل شد ولي سوره برائت از سوره‌هائي است كه در اواخر نازل شد، چون مطالب آن شبيه به مطالب سوره انفال بود، من شخصا خيال كردم كه اين سوره جزو آن سوره است! چون رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله از دنيا رفت و تكليف ما را درباره اين مطلب معين نفرمود، به همين جهت من از يك سو اين

دو سوره را پهلوي هم قرار دادم و ميان آن دو بسم اللّه الرحمن الرحيم قرار ندادم، و از سوي ديگر آن را پهلوي هفت سوره طولاني گذاردم. (مقصود از هفت سوره طولاني به طوري كه از اين روايت و از روايت ابن جبير بر مي‌آيد، عبارتند از: سوره بقره، سوره آل عمران، سوره نساء سوره مائده، سوره انعام، سوره اعراف، و سوره يونس، كه در جمع آوري دوره ابوبكر ترتيب آن‌ها بدين قرار بوده و سپس عثمان آن را تغيير داده و سوره انفال را كه از سوره‌هاي مثاني است، و برائت را كه از صد آيه‌هاست و بايد قبلاً از مثاني باشد، ميان اعراف و يونس قرار داد و انفال را جلوتر از برائت جاي داد.)»

(208) مشخصات قرآن
در درمنثـور اسـت كـه ابـن القـديـس از علبـاء بن احمـر روايـت كـرده كـه:
«عثمان‌بن عفان وقتي خواست مصاحف را به صورت يك كتاب در آورد، بعضي خواستند حرف (وَ) را كه در اول جمله «وَالَّذينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبِ وَ الْفِضَّةِ...،» در آيه 34 سوره برائت است بيندازند، ابي (ابي ذر) گفت يا (واو) را بنويسند يا شمشير خود را به دوش مي‌گيرم!» (1)

ترتيب سوره‌هاي قرآني در جمع آوري اوليه كار اصحاب بوده است، و همچنين در
1- الميزان ج: 23، ص: 179.
ترتيب سوره‌هاي قرآن (209)
جمع‌آوري ثاني. دليل اين امر رواياتي است كه در بعض آن‌ها موضوع ترتيب دادن سوره‌ها را ذكر كرده‌اند، مانند آن‌كه گفت: عثمان سوره انفال و برائت را ميان اعراف و يونس قرار داد، در حالي كه در جمع اوليه بعد از آن دو قرار داشتند.
روايات ديگري است كه نشان مي‌دهد ترتيب مصحف‌هاي ساير اصحاب با ترتيب سوره‌ها در جمع آوري اوليه و ثانويه مغايرت داشته است.
مثلاً روايتي مي‌گويد: مصحف علي عليه‌السلام بر طبق نزول مرتب بود. چون اولين سوره كه نازل شد سوره «عَلَق» بود، در قرآن علي عليه‌السلام هم اولين سوره، سوره «عَلَق» بود، و بعد از آن «مُدَّثِّر» و بعد از آن «نُون» و سپس سوره «مُزَّمِّل» و «تَبَّت» و «تَكوير» قرار داشت، و بدين ترتيب تا آخر سوره‌هاي مكي، و بعد از آن‌ها سوره‌هاي مدني قرار داشته است.
(210) مشخصات قرآن
(اين روايت را صاحب اتقان از ابن فارس نقل كرده و در تاريخ يعقوبي ترتيب ديگري براي مصحف علي عليه‌السلام نقل شده است.)
در كتاب «المصاحف» به سند خود از ابي جعفر كوفي ترتيب مصحف «ابي» را نقل كرده كه به هيچ وجه شباهتي با قرآن‌هاي موجود ندارد.
همچنين از جرير بن عبدالحميد، ترتيب مصحف ابن مسعود را نقل كرده كه با قرآن‌هاي موجود مغايرت دارد. عبداللّه بن مسعود، اول از سوره‌هاي طولاني شروع كرده و پس از آن سوره‌هاي صدي و آن‌گاه مثاني و سپس مفصلات را آورده است.
(قرآن‌هاي موجود در ترتيب سوره‌ها، اول مطابق قرآن عبداللّه بن مسعود است، لكن باز از نظر نظم تقدم و تأخر سوره‌هاي هر فصلي مغايرت دارد.»
ترتيب سوره‌هاي قرآن (211)

بسيـاري از مفسريـن گفته‌اند: ترتيب سوره‌هاي قـرآن توقيفي و به دستـور رسول‌اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله بوده‌است و آن‌جناب با اشاره‌جبرئيل و به‌امر خداي‌تعالي‌دستور مي‌داده تا سوره‌هاي قرآني را به اين ترتيب بنويسند.
(عليرغـم ادعاي اين گـروه از مفسريـن چنين رواياتـي ديده نشـده است.) روايتـي از عثمـان بـن ابـي العـاص وجـود دارد كـه رسـول خـدا صلي‌الله‌عليه‌وآله فـرمـود:
- «جبرئيل‌نزد من آمد و گفت: بايد آيه «اِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ الاِْحْسانِ!» (90 / نحل) را در فـلان مـوضـع از سـوره جـاي دهي!»
اين روايت بيش از اين دلالت ندارد كه عمل رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله در پاره‌اي آيات چنين
(212) مشخصات قرآن
بوده است. ولي روايات ديگر كه درباره جمع آوري قرآن نقل شده دلالت ندارد بر مطابقت ترتيب اصحاب با ترتيب رسول‌اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله .
البته، اصحاب تعمدي بر مخالفت ترتيب رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله در آن‌جا كه علم به ترتيب آن جناب داشتند، نورزيده‌اند. اما آن‌جائي كه از ترتيب رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله اطلاعي نداشتند، دليلي بر قرار دادن سوره‌ها بر اساس ترتيب آن حضرت وجود نداشته است. روايات نشان مي‌دهد: در جمع اول اصحاب ترتيب رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله را در همه آيات نمي‌دانستنـد، و علمي نداشتنـد به اين‌كه جاي هر آيـه‌اي كجاسـت، و حتـي خود آيـات را هـم بـه تمـامـي حافـظ نبـودنـد.
رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله و صحابه‌اش وقتي تمام شدن سوره را مي‌فهميدند كه «بسم اللّه» ديگري نازل مي‌شد، و آن وقت مي‌فهميدند كه سوره قبلي تمام شده است. اين معنا را به
نظر رسول اللّه درباره ترتيب سوره‌ها (213)
طوري كه در اتقان آورده، ابو داود و حاكم و بيهقي و بزار، از طريق سعيد بن جبير، از ابن عباس نقل كرده‌اند، كه گفت:
- «رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله نمي‌دانست چه وقت سوره تمام مي‌شود تا آن‌كه «بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحيم» نـازل مي‌شد. و وقتـي «بِسْمِ اللّه» نـازل مي‌شد معلوم مي‌گشت كه آن سـوره خاتمه يافتـه و سوره ديگـري شروع شـده است.»
روايت فوق و امثال آن صريحند در اين‌كه ترتيب آيات قرآن در نظر رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله همان ترتيب نزول بوده است، و در نتيجه همه

آيه‌هاي مكي در سوره‌هاي مكي، و همه آيه‌هاي مدني در سوره‌هاي مدني قرار داده شده است، مگر آن سوره‌اي كه (فرضا) بعضي آياتش در مكه و بعضي ديگر در مدينه نازل شده باشد، و به فرضي هم كه چنين چيزي باشد، حتما بيش از يك سوره نيست. لازمه اين مطلب اين است كه اختلافي كه ما در مواضع آيات مي‌بينيم همه ناشي از اجتهاد صحابه باشد.
(214) مشخصات قرآن
توضيح اين‌كه روايات بي شماري در اسباب نزول داريم كه نزول بسياري از آياتي را كه در سوره‌هاي مدني است در مكه، و نزول بسياري از آياتي را كه در سوره‌هاي مكي است در مدينه معرفي كرده است، و نيز آياتي را مثلاً نشان مي‌دهد كه در اواخر عمر رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله نازل شده است، و حال آن‌كه مي‌بينيم در سوره‌هائي قرار دارد كه در اوايل هجرت نازل شده است، و ما مي‌دانيم كه از اوايل هجرت تا اواخر عمر آن جناب سوره‌هاي زياد ديگري نازل شده است. مانند سوره بقره كه در سال اول هجرت نازل شد، و حال آن‌كه آيات چندي در آن هست كه روايات آن‌ها را آخرين سوره آيات نازله بر رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌داند، حتي از عمر نقل شده كه گفت: رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله از دنيا رفت در حالي كه هنوز آيات ربا را بر ما بيان نكرده بود، و در اين سوره است آيه «وَ اتَّقُوا
نظر رسول اللّه درباره ترتيب سوره‌ها (215)
يَوْما تُرْجَعُونَ فيهِ اِلَي‌اللّهِ...،» (281 / بقره) كه در روايات آمده است كه آخرين آيه نازله بر آن جناب است. پس معلوم مي‌شود، اين‌گونه آيات كه در سوره‌هاي غير مناسبي قرار گرفته‌اند و ترتيب نزول آن‌ها رعايت نشده است، به اجتهاد اصحاب در آن مواضع قرار گرفته‌اند. مؤيد اين معنا روايتي است كه صاحب اتقان از ابن حجر نقل كرده كه گفته است: روايتي از علي عليه‌السلام وارد شده كه بعد از درگذشت رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله قرآن را به ترتيب نزولش جمع آوري كرده است. و اين روايت را ابن ابي داود هم آورده و مضمون آن از مسلمات روايات شيعه است.
اين بود آن‌چه كه ظاهر روايات اين باب بر آن دلالت مي‌كرد، لكن عده زيادي اصرار دارند بر اين‌كه ترتيب آيات قرآني توقيفي است، و آيات قرآن موجود در دست ما كه معروف به قرآن عثماني به دستور رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله ترتيب يافته كه دستور آن جناب هم
(216) مشخصات قرآن
با اشاره جبرئيل بوده است، و اين عده ظاهر روايات نامبرده در بالا را تأويل كرده و گفته‌اند: جمعي كه صحابه كردند جمع مرتبي نبوده است، بلكه همان طور ترتيبي را كه به ياد داشته‌اند، در آيات و سوره‌ها رعايت

نموده‌اند، و آن را در مصحفي ثبت كرده‌اند.
و حال آن‌كه خواننده محترم خوب مي‌داند كه كيفيت جمع آوري اول كه در زمان ابوبكر صورت گرفت و روايات آن را بيان مي‌كرد، صريحا اين تأويل را رد مي‌كند.(1)
1- الـميـــــــزان ج : 23، ص : 186.

فصل ششم :مشخصات مطالب قرآن

«وَ قُرْانا فَرَقْناهُ لِتَقْرَاَهُ عَلَي النّاسِ عَلي مُكْثٍ وَ نَزَّلْناهُ تَنْزيلاً!» (106/ اسري)
قرآن كريم به اجزائي تقسيم شده كه با آن شناخته مي‌شود، مانند: سي جزء، هر جزء چهار حزب، هر حزب ده عشر. اين تقسيم‌بندي است كه در قرآن كريم به عمل آمده
(218)
است ولي آن‌چه خود قرآن درباره خود بيان كرده، دو تقسيم است:
1 - سـوره
2 - آيـــه
1ـ سوره‌هاي قرآن
در قرآن مجيد مكرر از اين تقسيم اسم برده شده است، مانند: «سُورَةٌ اَنْزَلْناها...،» يا «فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلُهُ...،» در سوره‌هاي نور و يونس و غير ذلك.
در لسان رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله و صحابه و ائمه معصومين عليه‌السلام نيز استعمال اين دو زياد آمده و به حدي كه جاي ترديد نمانده كه سوره و آيه دو حقيقت قرآني است، و اين سوره‌ها مجموعه‌اي از كلام الهي است، كه هر يك با بسم اللّه آغاز شده، و غرضي را
تقسيمات قرآن (219)
بيان مي‌كنند، و آن غرض معرف سوره است. در هيچ يك اين قاعده تخلف نپذيرفته مگر در سوره برائت آنهم به حكم پاره‌اي از روايات ائمه اهل بيت عليه‌السلام تتمه آياتي از سوره انفال است، و نيز مگر در سوره والضحي و الم نشرح كه با اين‌كه يك سوره هستند يك بسم اللّه در وسط فاصله شده، و هم‌چنين سوره فيل و ايلاف كه سوره واحدي هستند و يك بسم اللّه در وسـط فاصله شـده است. البتـه همـه اين‌هـا به حكـم روايتي است از ائمه‌معصومين عليه‌السلام رسيده كه شيـخ آن را در تهذيـب به سند خـود از هشـام از امام صادق عليه‌السلام روايت كرده، و محقق در شرايع و طبرسي در مجمع البيان آن را به روايت اصحاب ما اماميه نسبت داده‌اند.
2 ـ آيه‌هاي قرآن
(220) مشخصات قرآن
نظيـر آن‌چه درباره سوره‌ها گفتـه شد، در آيه‌ها هم جريـان دارد، چه در كلام الهي آيه به طور مكـرر بر قطعه‌اي از كلام الهي اطلاق شده است، مانند:
«اِذا تُـلِـيَـتْ عَلَـيْهِـمْ ءايـتُـهُ زادَتْهُـمْ ايمنا،» (2 / انفال) و يا:

«كِـتـابٌ فُـصِّـلَـتْ ايـاتُـهُ قُـرْانـا عَـرَبِـيّـا،» (3 / حم سجده).
از ام سلمه روايت شده كه گفت: «رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله آخر هر آيه مي‌ايستاد و وقف مي‌كرد.» و نيز به روايت صحيح ديگر آمده كه: «سوره حمد هفت آيه است.» و از رسول‌اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله روايت شده كه فرمود: «سوره ملك سي آيه است.» و هم‌چنين رواياتي ديگـر كه درباره عدد آيه‌هاي هر سوره از كلام الهي از رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله نقل شده است.

يك آيه - يك قطعه از كلام خدا (221)
آن‌چه كه دقت در تقسيم بندي طبيعي كلام عرب به فصول و قطعه‌هاي جداي از هم و مخصوصا در كلمات‌مسجع آن، و نيز آن‌چه‌كه تدبر در روايات‌وارده از رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله و اهل بيتش در خصوص عدد آيات وارد شده، اقتضا مي‌كند، اين است كه يك آيه از قرآن كريم يك قطعه از كلام خداست، كه حقش اين است كه بر آن يك قطعه اعتماد و تكيه نموده و در تلاوت از قبل و بعدش جدا كرد!
و اين‌قطعات به‌اختلاف سياق‌ها و مخصوصا در سياق‌هاي مسجع مختلف مي‌شود، چه بسا كه يك كلمه به تنهائي به خاطر سجع آخرش يك آيه به حساب آيد، مانند كلمه: «مُدهامَّتانِ - دو برگ سبز،» (64 / رحمن) و چه بسا دو كلمه يا بيشتر باشد، چه اين‌كه كلام تامي باشد يا نصف كلام، مانند: «اَلرَّحْمنُ، عَلَّمَ الْقُرْآنَ، خَلَقَ الاِْنْسانَ، عَلَّمَهُ الْبَيانَ،»
(222) مشخصات قرآن
(1 تا 4 / رحمن) و مـانـنــد: «اَلْحاقَّةُ، مَاالْحاقَّةُ، وَ ما اَدْراكَ مَاالْحاقَّةُ...،» (1 تا 3 / الحاقه) و چه بســا يك آيه بسيــار طولانــي باشد ماننــد آيه راجــع به قرض دادن و گرفتن كه آيــه 282 ســوره بقره است.

عـدد ســوره‌هــاي قـرآن

عدد سوره‌هاي قرآن 114 است، و بر همين عدد قرآن‌هاي دايرِ در ميان مسلمين جــريان يافته است. ايـن قـرآن‌ها مطـابق قـرآني است كه عثمان جمع آوري كرده است.
از امامان اهل بيت نقل شده كه: سوره «بِرائَت» مستقل نيست، بلكه متمم سوره قبل از آن است. و هم‌چنين سوره «وَالضُّحي» و «اَلَمْ نَشْرَح» يك سوره، و سوره «فيل» و
عدد سوره‌هاي قرآن (223)
سوره «ايلاف» نيز يك سوره‌اند.
(224) مشخصات قرآن

عدد آيه‌هاي قرآن

در خصوص عددهاي آيه‌هاي قرآن نص متواتري نرسيده است كه يك يك آيه‌ها را معرفي كند، و هر يك را از ديگري متمايز سازد.
روايات آحادي هم كه رسيده به خاطر اين‌كه خبر واحد است قابل اعتماد نيست. روشن‌ترين دليل بر نبود دليل معتبر اختلاف كساني است كه عدد آن‌ها را شمرده‌اند. اهل مكه يك جور گفته‌اند، و اهل مدينه جوري ديگر، و اهل شام يك نوع، و اهل بصره و كـوفه هر يك به نوع ديگر.
بعضي گفته‌اند: عدد آيات قرآن 6000 است. بعضي ديگر گفته‌اند: 6204 آيه است. يكي گفته: 6214 آيه و يكي ديگر گفته 6219 آيه و بعضي گفته 6225 و بعض ديگر
عدد آيه‌هاي قرآن (225)
گفتـه‌انـد 6236 آيه! مكي‌ها عدد خود را از عبداللّه بن كثير، از مجاهد، از ابن عباس، از ابي بن كعب روايت كرده‌اند.
مدني‌ها براي خود دو جور عدد روايت كرده‌اند. يكي به ابي جعفر مرثد بن قعقاع و شيبه بن نصاح منتهي مي‌شود. و روايت ديگرشان به اسماعيل بن جعفر بن ابي كثير انصاري منتهي مي‌شود. اهل شام عدد خود را از ابي درداء روايت كرده‌اند. روايت بصري‌ها به عاصم بن عجاج جحدري، و روايت عدد كوفي‌ها به حمزه و كسـائي و خلف منتهـي مي‌شود. حمزه گفته است: اين عدد را ابن ابي ليلي، از ابي عبدالرحمن سلمي، از حضرت علي بن ابيطالب عليه‌السلام براي ما روايت كرده است.
سخن كوتاه، وقتي اعداد به يك نص متواتر و يا حداقل خبر واحد قابل اعتنائي منتهي نشود، و هيچ آيه‌اي به طور اطمينان بخشي از ساير آيات قبل و بعدش متمايز نگردد؛
(226) مشخصات قرآن
هيچ الزامي نيست كه يكي از اين روايت اخذ شود، لاجرم هر يك از اين روايات روشن و قابل اعتماد بود مي‌گيريم و مابقي را طرد مي‌كنيم، و گر نه به هيچ يك عمل نمي‌كنيم. در اين‌جا اهل‌بحث، اگر اهل‌تدبر باشد، بايد به هر يك كه در نظرش معتمدتر بود، عمل نمايد!
و آن‌چه از علي عليه‌السلام در عدد كوفيان نقل شده معارض است با ادله‌اي كه از خود آن‌جناب و هم‌چنين از ساير ائمه عليه‌السلام رسيده است كه در هر سوره بسم اللّه جزء آن سوره، و يكي از آيات آن سوره است. چه به حساب كوفيان تنها بسم اللّه سوره فاتحه جزء سوره است و مابقي به حساب نيامده است. لازمه روايات نامبرده اين است كه عدد آيه‌هاي قرآن به مقدار بسم اللّه‌هاي سوره بيشتر باشد!

و اين همان علتي است كه ما را از ايراد بحث‌هاي مفصل كه درباره عدد آيه‌هاي قرآن شده، منصرف ساخته است! چون ديديم كه اين بحث‌ها به نتيجه‌اي نمي‌رسد، تنها به اين
عدد آيه‌هاي قرآن (227)
اكتفا مي‌كنيم كه در عدد آيه‌هاي 40 سوره قرآني اتفاق نظر دارند، و در عدد آيه‌ها و يا رئوس آيه‌هاي 74 سوره اختلاف كرده‌اند. و هم‌چنين در اين‌كه كلمه «الرا» مثلاً آيـه‌اي است تـام و مستقـل اتفـاق كـرده‌اند ولي در بقيه حروف مقطعه اختلاف كرده‌اند!

در كتـاب اتقان (از ابن ضريس) نقل شـده كه او در كتاب فضايـل القرآن خود گفته: محمـد بن عبداللّـه بن ابي جعفـر رازي به ما خبـر داد كه عمروبن هـارون ما را حديث كرد كه عثمان بن عطاء خراساني برايمـان نقل كرد از پـدرش، از ابن عباس، كه گفت: - آغاز هر سـوره كه در مكه نازل شـده، در مكـه نوشته شـد، و بعدها
(228) مشخصات قرآن
خداونـد هر چه مي‌خواسـت بـدان ملحـق مي‌كـرد.
رديف نـزول سـوره‌هاي قرآن به شرح زير است:
رديف نزول سوره‌هاي قرآن (229)
الف. سوره‌هاي مكي (به تعداد 85 سوره):
1 ـ علـــــق 5 ـ تبـــت 9 ـ فجـــر
2 ـ قلم (نون) 6 ـ تكويـر 10 ـ ضحـي
3 ـ مـــزمـــل 7 ـ اعلـــي 11 ـ انشراح
4 ـ مـدثـــر 8 ـ ليـــل 12 ـ عصـر
13 ـ عاديـات 25 ـ شمس 37 ـ ص
14 ـ كوثـــر 26 ـ بـروج 38 ـ اعـراف
15 ـ تكاثـــر 27 ـ تيـــن 39 ـ جـــن
16 ـ ماعـون 28 ـ قريش 40 ـ يـــس
(230) مشخصات قرآن
17 ـ كافـرون 29 ـ قارعـه 41 ـ فرقـان
18 ـ فيـــــــل 30 ـ قيامـــة 42 ـ فاطـــر
19 ـ فلـــــــق 31 ـ هُمَـــزه 43 ـ مـريـم
20 ـ نـــــــاس 32 ـ مرسلات 44 ـ طـــه
21 ـ اخـــــلاص 33 ـ ق 45 ـ واقعـه
22 ـ نجـــــــم 34 ـ بلـــد 46 ـ شعـــرا
23 ـ عبس(اعمي) 35 ـ طـــارق 47 ـ نمـــل
24 ـ قـــــــدر 36 ـ قمـــر 48 ـ قصـص
49 ـ بني اسرائيـل 61 ـ شـوري 73 ـ مؤمنون
50 ـ يـونـــس 62 ـ زخـرف 74 ـ سجـده
رديف نزول سوره‌هاي قرآن (231)
51 ـ هـــــــود 63 ـ دخـــان 75 ـ طـــور
52 ـ يـوسف 64 ـ جائيـه 76 ـ ملـــك
53 ـ حجـــر 65 ـ احقـاف 77 ـ حاقّـــه

54 ـ انعـام 66 ـ ذاريات 78 ـ معـارج
55 ـ صافات 67 ـ غاشيـه 79 ـ نبـاء
56 ـ لقمـان 68 ـ كهـف 80 ـ نازعـات
57 ـ سبـاء 69 ـ نحـل 81 ـ انفطـار
58 ـ زمـر 70 ـ نـوح 82 ـ انشقـاق
59 ـ مؤمـن 71 ـ ابراهيـم 83 ـ روم
60 ـ فصلـت 72 ـ انبيـاء 84 ـ عنكبوت 85 ـ مطففين
(232) مشخصات قرآن
سوره‌هـاي زيـر را خـداي‌تعالـي به ترتيـب در مدينـه نـازل فرمـوده اسـت.
ب. سوره‌هاي مدني (به تعداد 28 سوره) :
1 ـ بقـره 11 ـ رحمـن 21 ـ حجرات
2 ـ انفـال 12 ـ انسان (دهر) 22 ـ تحريـم
3 ـ آل عمـران 13 ـ طـلاق 23 ـ جمعـه
4 ـ احـزاب 14 ـ بينـه 24 ـ تغابـن
5 ـ ممتحنـه 15 ـ حشـر 25 ـ صـف
6 ـ نسـاء 16 ـ نصـر 26 ـ فتـح
رديف نزول سوره‌هاي قرآن (233)
7 ـ زلـزال 17 ـ نـور 27 ـ مائـده
8 ـ حـديـد 18 ـ حـج 28 ـ برائـت
9 ـ محمد (قتال) 19 ـ منافقـون
10 ـ رعـد 20 ـ مجـادلـه
در اين روايات سوره فاتحه ساقط شده و چه بسا گفته باشند كه اين سوره دوبار نازل شده است، يكي در مكه و بار ديگر در مدينه!
آن‌چـه از سوره‌هـاي مدنـي همـه راويـان اتفـاق نظـر دارنـد عبـارتنـد از:
ب. سوره‌هاي مدني (بـه تعـداد 28 سـوره) :
(234) مشخصات قرآن
1 ـ بقـره 8 ـ احـزاب 15 ـ ممتحنـه
2 ـ آل‌عمران 9 ـ محمـد 16 ـ منافقون
3 ـ نسـاء 10 ـ فتـح 17 ـ جمعـه
4 ـ مائـده 11 ـ حجرات 18 ـ طـلاق
5 ـ انفـال 12 ـ حديـد 19 ـ تحريـم
6 ـ توبـه 13 ـ مجادلـه 20 ـ نصـر
7 ـ نـور 14 ـ حشـر
آن‌چه از سوره‌هـاي مكي و مدنـي مورد اختـلاف راويـان اسـت،

عبــارتنــد از:
1 ـ رعــد 4 ـ صـــف 7 ـ قــدر 10 ـ توحيد
2 ـ رحمن 5 ـ تغابــن 8 ـ بيّنــه 11 ـ فلـــق
رديف نزول سوره‌هاي قرآن (235)
3 ـ جـــن 6 ـ مطففين 9 ـ زلزال 12 ـ نــاس
البته در فن تفسير و بحث مربوط به دعوت پيامبر اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله و سير معنوي و سياسي و مدني زمان رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله و تحليل سيره شريفه آن جناب، دانستن اين‌كه كدام سوره مكي و كدام سوره مدني است، و كدام جلوتر نازل شده و كدام متعاقب آن، دخالت بسياري دارد.
روايات در حل اين‌مجهولات چندان‌كمك مؤثري‌نمي‌كنند، و تنهاطريق رسيدن به اين غرض، تدبر و دقت در سياق‌آيات و استمداداز قرائن و امارات داخلي و خارجي است! (1)
1- الـميـــــزان ج : 23، ص : 186.

«بِسْمِ اللّـــهِ الرَّحْـمــنِ الرَّحيـــم» (1 / حمد)
اين‌كه جمله «بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحيمِ،» اين نام شريف، بر سر هر سوره تكرار شــده، راجع به آن غــرض واحدي اســت كه در خصـوص آن سوره تعقيب شده است.
خــداي سبحـان كلمــه «ســوره» را در كــلام مجيـــدش چنــد جـا آورده، ماننــد:
«فَــآتُـوا بِسُــورَةٍ مِـثْـلُــهُ....» (38 / يـونـس)
«فَآتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَياتٍ!» (13 / هود)
«سُـورَةٌ اَنْـزَلْناهـا وَ فَـرَضْنـاها....» (1 / نور)
از اين آيــات مي‌فهميم كه هر يك از سوره‌ها طائفه‌اي از كلام خداست، كه براي
هدف مشخص هر سوره قرآن (237)
خود، و جداگانــه، وحدتــي دارنــد، نوعي از وحــدت، كه نه در ميــان ابعاض يك سوره هست، و نه ميان سوره‌اي و سوره ديگر.
از اين‌جا مي‌فهميم كه اغراض و مقاصدي كه از هر سوره به دست مي‌آيد، مختلف است، و هر سوره‌اي غرضي خاص و معناي مخصوصي را ايفاء مي‌كند، غرضي را كه تا سوره تمام نشود، آن غرض نيز تمام نمي‌شود.(1)
1- الـميـــــزان ج : 1، ص : 28.
(238) مشخصات قرآن

«تِلْـكَ آيـاتُ اللّـهِ نَتْلُوها عَلَيْكَ بِالْحَقِّ....» (6 / جاثيه)
«آيات» به معناي علامت‌هاي داراي دلالت هستند. آيات كونيه خدا عبارت است از امور تكويني اي كه با وجود خارجي خود دلالت مي‌كند بر اين‌كه خداي‌تعالي در خلقت عالم يگانه است، و شريكي در اين كار ندارد، و متصف است به صفات كماليه، و منزه است از هر نقص و حاجت!
ايمان به اين آيات معنايش ايمان داشتن به دلالت آن‌ها بر هستي خداست، كه لازمه داشتن چنين ايماني، ايمان داشتن به خدا بر طبق دلالت اين ادله است، نه خدائي كه اين ادلـه بر آن دلالت نكند.
آيات قرآن و دلالت آن‌ها (239)
آيات قرآن كريم نيز از اين جهت آيات ناميده شده‌اند كه بيانگر آيات تكويني هستند، آيات تكويني اي كه گفتيم بر هستي و صفات خدا دلالت دارند، و يا از اين جهت آيات ناميده شده‌اند كه بيانگر معارف اعتقادي و يا احكام عملي، و يا احكام اخلاقي هستند، احكامي كه خدا آن را مي‌پسندد، و بدان امر مي‌كند، و از بندگانش مي‌خواهد كه به آن‌ها عمل كنند، چون مضامين آن آيات بر احكام دلالت دارد، كه از ناحيه خدا نازل شده است، و ايمان به اين آيات، ايمان به دلالت آن‌ها بر خداي‌تعالي است، كه قهرا ملازم با ايمان به مدلول آن‌ها نيز هست!
و نيز معجزات را از اين رو آيات مي‌خوانند كه اگر از قبيل مرده زنده كردن و امثال آن باشد، آياتي تكويني است، و همان دلالت آيات تكويني را دارد، و اگر از قبيل
(240) مشخصات قرآن
پيشگوئي‌ها و يا خود قرآن كريم باشد، كه برگشت دلالت آن‌ها به دلالت آيات كونيه خواهد بود، چون با هستي خود دلالت مي‌كند بر هستي خداي‌تعالي و صفات او. وقتـي قرآن مي‌فرمايد:
- «اين‌هـا همه آيات خداست، كه بحـق بر تو تلاوت مي‌كنيـم! با اين حال، بعد از سخن خـدا و آيـات او، ديگـر به چه سخنـي ايمان مي‌آورنـد؟» (6 / جاثيه)
در ايـن‌جا اشاره است به آيات قرآني كـه بر پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله تلاوت شده است! (1)

1- الـمـيـــــزان ج : 35، ص : 259.
دليل آيه آيه بودن قرآن (241)
«وَ قُرْانا فَرَقْناهُ لِتَقْرَاَهُ عَلَي النّاسِ عَلي مُكْثٍ وَ نَزَّلْناهُ تَنْزيلاً!»(106/ اسري)
خداوند متعال در اين آيه فلسفه اين كه قرآن مجيد را آيه آيه و سوره سوره و به تدريج نازل فرموده، بيان مي‌كند:
لفــظ اين آيه، تمامي معــارف قرآني را شامل مي‌شود، و اين معارف نزد خدا در قالب الفاظ و عبارات بوده‌اند كه جز به تدريــج در فهم بشر نمي‌گنجــد، و بايــد به‌تدريج كه خاصيت اين عالــم است، نازل گردد، تا مــردم به آساني بتواننــد آن را تعقــل كنند و حفظــش نماينــد!
نزول آيات قرآني به تدريج و بند بند و سوره سوره و آيه آيه به خاطر تماميت يافتن
(242) مشخصات قرآن
استعداد مردم در تلقي معارف اصلي و اعتقادي، و احكام فرعي و عملي آن، است؛ و به مقتضاي مصالحي است كه براي بشر در نظر بوده، و آن اين است كه علم قرآن با عمل به آن مقارن باشد، و طبع بشر از گرفتن معارف و احكام آن زده نشود، و معارفش را يكي پس از ديگري بگيرند، تا به سرنوشت تورات دچار نشود كه به خاطر اين‌كه يك باره نازل شد، يهود از تلقي آن سرباز زد، و تا خدا كوه را بر سرشان معلق نكرد حاضر به قبـول آن نشدند!
خداي‌تعالــي كتاب خود را به سوره‌هــا، و سوره‌هايش را به آيه‌ها، تفريق نمود، البتــه بعد از آن‌كه به لبــاس واژه‌هاي «عربي» ملبســش فرمود، و چنين كــرد تا فهمــش بــراي مــردم آســان بــاشــد، و بتــواننــد تعقــل كننـد - لَعَلَكُــم تَعقِلــوُنَ!
آن‌گاه آن كتاب را دسته دسته و متنوع به چند نوع نمود و مرتبش كرد و سپس يكي
دليل آيه آيه بودن قرآن (243)
پس از ديگري هر كدام را در موقع حاجت بدان، و پس از پديد آمدن استعدادهاي مختلف در مردم، و به كمال رسيدن قابليت‌هاي آنان براي تلقي هر يك از آن‌ها، نازل كرد! اين نزول در مدت بيست و سه سال صورت گرفت، تا تعليم با تربيت و علم با عمل توأم پيش رفته باشد.(1)

«حمآ، عآسآقآ.» (1 و 3 / شوري)
پنج حرف «حم عسق» از حروف مقطعه است كه در اوايل چند سوره
1- الميزان ج : 26، ص : 15.
(244) مشخصات قرآن
از سوره‌هاي قرآن مجيد آمده است. اين از مختصات قرآن كريم است، و در هيچ كتاب آسماني ديگر ديده نمي‌شود.
مفسرين از قدما و متأخرين در تفسير آن‌ها اختلاف كرده‌اند. صاحب مجمع البيان، مرحوم طبرسي، در تفسير خود 11 قول در معناي آن نقل كرده است:
1 - اين حروف از متشابهات قرآن است كه خداي سبحان علم آن را به خود اختصاص داده و فرموده: تأويل متشابهات را جز خدا كسي نمي‌داند!
2 - هر يك از اين حروف مقطعه نام سوره‌اي است كه در آغازش قرار دارد.
3 - اين حروف اسمائي هستند براي مجموع قرآن.
4 - مراد به اين حروف اين است كه بر اسماء خداي‌تعالي دلالت كنند:
ـ معناي «الف لام ميم» = «اَنَا اللّهُ اَعْلَمُ»
مفهوم حروف مقطّعه در قرآن (245)
ـ معناي «الف لام ميم را» = «اَنَا اللّهُ اَعْلَمُ وَ اَري»
ـ معناي «الف لام ميم صاد» = «اَنَا اللّهُ اَعْلَمُ وَ اَفْضَلُ»
- حروف «كاف‌ها يا عين صاد» به ترتيب از «كافي، هادي، حكيم، عليم، و صادق،» اخذ شده است. اين مطلب‌از ابن‌عباس هم روايت شده است.
- بعض حروف از اول نام خدا گرفته شده، مانند: كاف از كافي؛ و بعضي از وسط مانند «ياء» از حكيم، و برخي از آخر مانند «ميم» از عليم!) (حروفي كه از اسماءِ خدا گرفته شده، طرز گرفته شدنش مختلف است
5 - اين حروف اسمائي است از خدا، اما مقطع و بريده، كه اگر از مردم كسي بتواند آن‌ها را آن طور كه بايد تركيب كند، به اسم اعظم خدا، دست يافته است، همان‌طور كه مي‌بينيد از نام سه سوره «الر» و «حم» و «ن» اگر تركيب شود «اَلرَّحْمن» درست
(246) مشخصات قرآن
مي‌شود؛ و هم‌چنين ساير حروف، ولي چيزي كه هست، ما انسان‌ها قادر به تركيب آن نيستيم! اين معنا از سعيدبن جبير هم روايت شده است.

6 - اين حروف سوگندهائي است كه خداي‌تعالي خورده است، و مثل اين است كه خداوند تعالي به اين حروف سوگند مي‌خورد بر اين كه قرآن كلام اوست، و اصولاً حروف الفباء داراي شرافتي هستند، چون با همين حروف است كه كتب آسماني و اسماي الهي و صفات علياي او، و ريشه لغت‌هاي امت‌هاي مختلف درست مي‌شود!
7 - اين حروف اشاراتي است به نعمت‌هاي خداي‌تعالي و بلاهاي او، و مدت زندگي اقـوام و عمر و اجلشان.
مفهوم حروف مقطّعه در قرآن (247)
8 - مراد به اين حروف، اين است كه اشاره كند به اين‌كه امت اسلام تا آخر دهر باقــي مي‌ماند، و منقرض نمي‌شود. حساب جمل هم كه نوعي محاسبه است، بر اين معنا دلالت دارد.
9 - مراد به اين حروف همان حروف الفباست، چيزي كه هست با ذكر نام بعضي از آن‌ها از ذكر بقيه بي نياز بوده، و در حقيقت خواسته است، بفرمايد: اين قرآن از الفباء تركيب شده است.
10 ـ اين حروف به منظور ساكت كردن كفار در ابتداي سوره‌ها قرار گرفته است، چون مشركين به يكديگر سفارش مي‌كردند كه مبادا به قرآن گوش دهند، و هر جا كسي قرآن مي‌خواند، سر و صدا بلند كنند تا صوت قرآن در بين صوت‌هاي نامربوط گم شود. گاهي مي‌شود كه در هنگام شنيدن صوت قرآن سوت مي‌زدند، و بسا مي‌شد
(248) مشخصات قرآن
كف مي‌زدند، و گاهي صداهاي دسته جمعي در مي‌آوردند رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله را در خواندن آن دچار اشتباه سازند، لذا خداي‌تعالي در آغاز بعضي از سوره‌هاي قرآن اين حروف را نازل كرد تا آن رجاله‌ها را ساكت كند، چون وقتي اين حروف را مي‌شنيدند به نظرشان عجيب و غريب مي‌آمد و به آن گوش فرا مي‌دادند، و درباره‌اش فكر مي‌كردند، و همين اشتغالشان به آن حروف از جار و جنجال بازشان مي‌داشت، و در نتيجه صداي قرآن به گوششان مي‌رسيد!
11 - اين حروف از قبيل شمردن الفباست و مي‌خواهد بفهماند: اين قرآني كه تمامي شما مردم عرب را از آوردن مثلش عاجز كرده، از جنس همين حروفي است كه روزمره با آن محاوره و گفتگو مي‌كنيد و در خطبه‌ها و كلمات خود به كار مي‌بنديد، بايد از اين‌كه نمي‌توانيد مثل آن را بياوريد، بفهميد كه اين كلام از ناحيه خداي‌تعالي است، و
مفهوم حروف مقطّعه در قرآن (249)
اگر در چند جا و چند سوره اين حروف تكرار شده، براي اين بوده كه همه جا محكميِ برهان را به رخ كفار بكشد! (اين تفسير از قطرب روايت شده، و ابومسلم اصفهاني هم همیــن وجه را اختيار كــرده و بعضي از مفسريـن

قرون اخير نيز بدان تمايل كرده‌اند.)
اين بود آن 11 وجهي كه مرحوم طبرسي از مفسرين نقل كرده است، و در بين وجوهي كه از ايشان نقل شده، مي‌توان وجه ديگري قرار داد. مثلاً از ابن‌عباس نقل شده كه در خصوص «الف لام ميم» گفته است كه «الف» اشاره است بـه نـام الـلّـه، لام به جبرئيـل، ميم به محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله
.
و نيز از بعض ديگر نقل شده كه گفته‌اند: حروف مقطعه در اوايل هر سوره كه با آن آغاز شده، اشاره است به آن غرضي كه در سوره بيان شده، مثل اين‌كه مي‌گويند: حرف «نون» در سوره «ن» اشاره است به اين‌كه در اين سوره بيشتر راجع به نصرت موعود
(250) مشخصات قرآن
به رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله صحبت شده، و حرف «قاف» در سوره «ق» اشاره است به اين‌كه در سوره بيشتر درباره قرآن و يا قهر الهي سخن رفته است، و بعضي ديگر هم گفته‌اند: اين حروف صرفا براي هشدار دادن است. اما حق مطلب اين است كه هيچ يك از اين وجوه چنگي به دل نمي‌زند، و آدمي را قانع نمي‌سازد!

1 - در قول‌اول كه حروف‌مقطعه را از متشابهات مي‌داند، نه حروف مقطعه قرآن ازمتشابهات مي‌تواندباشد، و نه معاني‌آن از باب‌تأويل، زيرامحكم‌بودن و متشابه بودن از صفـات آيـاتي است كه الفاظش بر معنايش دلالت دارد.
رد نظرات مفسرين درباره حروف مقطعه (251)
(چيزي كه هست، از آن‌جائي كه معاني آن الفاظ با عقايد مسلمه سازش ندارد، مي‌گوئيم ايــن آيـه متشابه است!)
و هم‌چنين تأويل از قبيل معنا كردن لفظ نيست، بلكه تأويل‌ها عبارتند از حقايق واقعي كه مضامين بيانات قرآني از آن حقايق سرچشمه گرفته است، چه محكماتش و چـه متشـابهـاتش !
2 - اما ده قول بعدي كه اصلاً نمي‌توان تفسيرش ناميد، بلكه تصورهائي است كه از حد احتمال تجاوز ننموده است، و هيچ دليلي كه بر يكي از آن‌ها دلالت كند در دست نيست!
3 - در بعضي از روايات كه به رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله و ائمه اهل بيت عليهم‌السلام نسبت داده شده، پاره‌اي مؤيد است براي قول چهارم و هفتم و هشتم و دهم، اما نكته‌اي كه در اين‌جا
(252) مشخصات قرآن
نبايد از آن غافل ماند اين است كه اين حروف در چند سوره تكرار شده است، يعني در 29 سوره حروف مقطعه آمده است، كه بعضي با يك حرف افتتاح شده، مانند: «ص» و «ق» و «ن»، و برخي ديگر با دو حرف، چون «طه، طس، يس و حم» و بعضي ديگر با سه حرف، چون: «الم، الر، طسم» و بعضي ديگر با چهار حرف، مانند: «المص، المر» و برخي با پنج حرف چون سوره «كهيعص و حم عسق».
از سوي ديگر اين حروف هم با يكديگر تفاوتي دارند، و آن اين است كه بعضي از آن‌هـا تنها در يك‌جـا آمــده، ماننــد: «ن» و بعضــي ديگر در آغــاز چند ســوره آمــده است، ماننــد «الــم، المــر، طــس ميــم و حـم».

حروف مقطعه، بعنوان رابط مطالب سوره‌ها (253)
با در نظر گرفتن اين‌كه بعضي از حروف مقطعه تنها در آغاز يك سوره آمده و بعضي از آن‌ها در شروع چندين سوره آمده‌اند، اگر كمي در اين سوره‌هائي كه سرآغازش يكي است، مانند سوره‌هاي «الم، المر، طس و حم» دقت شود، مشاهده مي‌شود كه سوره‌هائي كه حرف مقطعه اول آن يكي است، از نظر مضمون نيز شباهت به هم دارند، و سياقشان يك سياق است، به طوري كه شباهت بين آن‌ها در ساير سوره‌ها ديده نمي‌شود!
مؤيد اين معنا، شباهتي است كه در آيات اول بيشتر اين سوره‌ها مشاهده مي‌شود. مثلاً در سوره‌هاي «حم» آيه اول آن يا عبارت «تِلْكَ اياتُ الْكِتابِ،» است، يا عبارتي ديگر كه اين معنا را مي‌رساند، و نظير آن آيه‌هاي اول سوره‌هائي است كه با «المر» افتتاح
(254) مشخصات قرآن
شده است كه فرموده: «تِلْكَ اياتُ الْكِتابِ،» و يا عبارتي در همين معنا، و نيز نظير اين در «طس»ها ديده شده، و يا سوره‌هائي كه با «الم» آغاز شده، كه در بيشتر آن‌ها نبودن «ريب» در اين كتاب آمده است، و يا عبارتي كه همين معنا را مي‌رساند.
با در نظر گرفتن اين شباهت‌ها ممكن است آدمي حدس بزند كه بين اين حروف آغاز شده، ارتباط خاصي باشد!
مؤيد اين حدس آن است كه مي‌بينيم سوره اعراف كه با «المص» آغاز است. و نيز مي‌بينيم سوره رعد كه با حروف «المر» افتتاح شده، مطالب هر دو قسم سوره‌هاي «الم» و «الر» را دارد.

حروف مقطعه، بعنوان كد يا رمز بين خدا و رسولش (255)
از اين‌جـا استفاده مي‌شود كه اين حروف رموزي هستند بين خداي‌تعالي و پيامبرش صلي‌الله‌عليه‌وآله رموزي‌كه از ما پنهان شده است، و فهم عادي ما راهي به درك آن‌هاندارد، مگر به همين مقدار كه حدس بزنيم بين اين حروف و مضاميني كه در سوره‌هاي هر يك آمده، ارتباط خاصي‌وجود دارد!
و اي بسا اگر اهل تحقيق در مشتركات اين حروف دقت كنند، و مضامين سوره‌هائي كه بعضي از اين حروف در ابتدائش آمده، با يكديگر مقايسه كنند، رموز بيشتــري برايشان كشـف شود!
و اي بسا معني آن روايتي هم كه اهل سنت از علي عليه‌السلام نقل كرده‌اند، همين باشد، و آن روايت به طوري كه در مجمع البيان آمده، اين است كه آن جناب فرمود: «براي هر
(256) مشخصات قرآن
كتـابي نقاط برجسته و چكيده‌اي هست، و چكيده قرآن حروف الفباست!» (1)

يكي از لطايف فن بيان در آيات قرآني كه براي بيان اهميت امري به كار مي‌رود، سوگندها، و اخبار موضوع سوگندها، و حجت‌هاي متضمن آن‌هاست.
مثـلاً در آيات شش‌گانه زير:
ـ «وَالْمُرْسَلاتِ عُرْفا فَالْعاصِفاتِ عَصْفا
1- الـميـــــزان ج : 35، ص : 10.
رمز سوگندهاي قرآن (257)
وَ النّاشِــراتِ نَشْـرا فَـالْـفـارِقاتِ فَرْقـا
فَـالْمُـلْقِيـاتِ ذِكْـــرا عُـــذْراً اَوْ نُـــذْرا
اِنَّمـا تُوعَدوُنَ لَواقِعٌ!» (1 تا 7 / مرسلات)
سوگندي كه خداي‌تعالي خورده، سوگند تدبير اوست، تا هم وقوع جزاء موعود را تأكيــد كنـد، و هم حجتـي باشـد بـر وقـوع آن جـزاء، گـويـا كـه فرمـوده:
ـ من به اين حجت سوگند مي‌خورم كه مدلول آن واقع خواهد شد!
ـ به چه دليل جزاءِ موعود واقع شدني است؟
ـ به اين دليل كه تدبير ربوبي كه سوگندها بدان اشاره دارند، يعني ارسال مرسلات، عاصفات، نشر صحف، جداسازي حق از باطل، القاءِ مرسلات ذكر بر پيامبر، همه تدبيري است كه جز با وجود تكليف الهي تصور صحيح ندارد،
(258) مشخصات قرآن
و تكليف هم جز با حتمي بودن روز جزاء، روزي كه مكلفين عاصي و مطيع بـه جـزاء خـود بـرسـنـد، تمـام نمـي‌شـــود!
اگــر در آياتي كه خداي‌تعالي در آن‌ها سوگند ياد فرموده، دقت كنيم، خواهيم ديد كه خود آن سوگندها حجت و برهانــي است كه بر حقانيت جواب قسم دلالت مي‌كند، نظيـر سوگنديكه در مورد رزق ياد فرمــوده اســت:
- «فَوَ رَبِ‌السَّماءِ وَالاْرْضِ اِنَّهُ‌لَحَقٌّ...!» (23/ذاريات)
كه در عين اين‌كه سوگنــد خورده بر حقيقت رزق، دليل آن را هم بيان كرده است، و آن اين است كه خداي‌تعالــي رب و مدبر آسمانها و زمين است، و مبدأ رزق مرزوقين هــم همــان تـدبيــر الهــي اســت!
سـوگنــدي كه در مــورد مستــي كفــار يــاد فــرمـــوده:
رمز سوگندهاي قرآن (259)
- «لَعَمْرُكَ اِنَّهُمْ لَفي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ!» (72 / حجر)

در عين سوگند بر گمراهي و كوري آنان، دليل آن را هم بيان كرده است، و آن جان پيامبـر صلي‌الله‌عليه‌وآله است كه جاني است طاهـر و به عصمت خدائي مصون از هر نقص! و معلوم است كه مخالف چنين پيامبري معصـوم، در مستـي و سرگرداني به سر مي‌برد!
سـوگنـدي كـه در رستگـاري نفـوس تـزكيـه شـده و خسـران نفـوس آلـوده خـورده:
- «وَ الشَّمْسِ وَ ضُحيها ـ وَ الْقَمَرِ اِذا تَليها...،
ـ وَ نَفْـسٍ وَ مـا سَوّيهـا ـ فَـاَلْهَـمَهـا فُـجُـورَهـا وَ تَـقْـويهـا
ـ قَـدْ اَفْلَحَ مَـنْ زَكّيهـا ـ وَ قَـدْ خـابَ مَـنْ دَسّهـا!» (1 تا 10 / شمـس)
در اين آيـات در عيـن اين‌كـه سوگند خـورده دليلـش را هـم آورده و مي‌فرمـايد:
- نظامي كه در خورشيد و ماه و شب و روز جريان دارد، و منتهي شده به
(260) مشخصات قرآن
پيدايش نفسي كه فجور و تقوايش به او الهام شده است، خود دليل است بر رستگاري كسي كه نفس خود را تزكيه كند، و هم‌چنين دليل است بر خسران كسي‌كه نفس خود را آلوده است!
اين چند آيه را به عنوان نمونه آورديم، و ساير سوگندها هم كه در كلام خداي‌تعالي آمـده اسـت همين حـال را دارد، هر چنـد كه همـه آن‌هـا بـه روشنـي ايـن چنـد سوگند نيسـت، و نيازمنـد دقت بيشتري است، نظير ايـن سـوگند كه مي‌فرمايد:
- «وَالتّينِ‌وَالزَّيْتُونِ، وَطُورِ سينينَ...!» (1و2/تين) كه‌خواننده‌بايددرآن‌تدبر كند!(1)

1- الـميـــــــزان ج : 39، ص : 395.
بيان مثل و استفاده از آن در قرآن (261)
«مَثَــلُ الَّذينَ يُنْفِقُــونَ اَمْوالَهُــمْ في سَبيلِ اللّـهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ... .» (261 / بقره)
در قرآن كريم هر مثلي كه تمامي‌اش با ممثل تطبيق مي‌شده همه آن ذكر شده، كه بايد هم مي‌شد، براي اين‌كه همه جزئياتش مثل است! و هر مثلي كه بعضي از قسمت‌هايش ماده تمثيل بوده، به نقل همان اكتاف شده، و آن مقدار از قصه در جاي تمام قصه به كار رفته است، چون غرض از همان مقدارش حاصل مي‌شده است.
علاوه بر اين‌كه خواننده در اثر ديدن اين‌كه گوشه‌اي از يك قصه ذكر شده، و گوشه‌هاي ديگرش افتاده، و همين قسمت كه ذكر شده وافي به غرض هست، و خلاصه مي‌بيند كه قصه به وجهي همان قصه است، و به وجهي غير آن است، نشاطي پيدا
(262) مشخصات قرآن
مي‌كند، و دچار آن خستگي كه معمولاً خواننده يك مقاله يكنواخت مي‌شود، نمي‌گردد!
بيشتــر آياتــي كه در قــرآن مثلــي را ذكــر مي‌كننــد صنعت خاصــي را در آن به كــار مي‌برنـد. در آيــه زيـر مي‌فرمـايد:
- «مثل كساني كه كافر شدند، مثل كسي است كه با چارپايان به صداي بلند و يا كوتاه نهيب بزند، كه آن چارپا تنها دوري و نزديكي صدا را مي‌فهمد، اما معناي كلمات‌را نمي‌فهمد!» (171/بقره)
در اين‌جا با اين‌كه مثــل نامبرده مثل كفــار نيست، مثل كســي است كه كفار را دعوت مي‌كنــد. در آيات ديگــر مي‌فرمايد:
«مثل نـور او چون مشكات است!» (35 / نور) «مثل او مثل سنگي‌است‌صاف...» (264/بقره)
بيان مثل و استفاده از آن در قرآن (263)
با اين‌كه در آيه اولي زندگي دنيا با گياهاني كه به وسيله باران مي‌رويند مثل زده شده است؛ با اين‌كه نور خدا، در آيه دومي، به نور مشكات مثل زده شده، نه خود مشكات؛ و با اين‌كه در آيه سومي، بطلان صدقه به وسيله ريا به غباري مثل زده شده كه روي سنگي صاف نشسته باشد، نه خود سنگ؛ اين مثل‌ها كه در آيات زده شده، از يك جهت مشتركند، و آن اين است كه در همه آن‌ها به ماده تمثيل كه قوام مثل به آن است، اكتفـا شده، و بـه منظور اختصـار، بقيه اجزاء كلام را انداخته است.

توضيح اين‌كه، مثل در حقيقت يك قصه واقعي فرضي است كه گوينده از جهاتي آن را شبيه به قصه مورد نظر خود مي‌داند، و لذا در كلام خود ذكرش مي‌كند تا ذهن شنونده از تصور آن، قصه مورد نظر را كامل‌تر و بهتر تصور كند.
در مثل‌هاي فرضي و خيالي مانند اين كه وقتي مي‌خواهيم به مخاطب خود بفهمانيم

انفاق عبـارت‌است از دادن يكـي و گـرفتن چـند برابر آن، مي‌گوئيم:
- «مثل آن‌چه‌كه در راه‌خدا انفاق‌مي‌كنيد مثل كاشتن‌دانه‌اي‌است كه وقتي سبز شود هفت‌سنبل و در هر سنبل صد دانه مي‌آورد!» (261/بقره)
كه اين مثل يك مثل فرضي و خيالي است. در اين مثل چون ماده تمثيل تنها دانه‌اي است كه هفتصد دانه بهره مي‌دهد، كاشتن آن، و روئيدن هفت سنبل از آن، دخالتي در تمثيل ندارد، به خاطر تتميم قصه آمده است.(1)

1- الـميـــزان ج : 4، ص : 328.
سوره استثنائي فاتحة الكتاب (265)
اين سوره كلام خداي سبحان است، اما به نيابت از طرف بنده‌اش! زبان حال بنده‌اش است در مقام عبادت و اظهار عبوديت، كه چگونه خدايش را ثناء مي‌گويد، و چگـونه اظهار بندگي مي‌كند!
بنابراين اين سوره اصلاً براي عبادت درست شده است، و در قرآن كريم هـيـچ سـوره‌اي نـظيـر آن ديـده نمـي‌شـود. چنـد نـكتـه دربـاره آن مـورد نظـر است:
1 - سوره حمد از اول تا به آخرش كلام خداست، اما در مقام نيابت از بنده‌اش، و اين‌كه بنده‌اش وقتي روي دل متوجه به سوي او مي‌سازد، و خود را در مقام عبوديت قرار مي‌دهد، چـه مي‌گويد!
2 - اين سوره به دو قسمت تقسيم شده است: نصفي از آن براي خدا، و نصف ديـگـري بـراي بنـده خـدا!
(266) مشخصات قرآن
3 - اين‌سوره مشتمل‌بر تمامي معارف‌قرآني‌است، و با همه‌كوتاهي‌اش به‌تمامي معارف‌قرآني اشعار دارد:
- چون قرآن كريم، با آن وسعت عجيبي كه در معارف اصولي‌اش، و نيز در فروعات متفرع بر آن اصول دارد؛ از خالقش گرفته تا احكام؛ و احكامش، از عبادات گرفته تا سياست و مسائل اجتماعي ؛ وعده‌ها و وعيدها، داستانها و عبرتهايش؛ همه و همه بياناتش به چند اصل برمي‌گردد: اول توحيد، دوم نبوت، سوم معاد و فروعات آن، چهارم هدايت بندگان به سوي آن‌چه مايه صلاح دنيا و آخرتشان است؛ و اين سوره با همه اختصار و كوتاهي‌اش، مشتمل بر اين چند اصل است، و با كوتاه‌ترين لفـظ، و روشـن‌تـريـن بيـان، بـه آن‌ها اشـاره نمـوده اسـت!
براي پي‌بردن به‌عظمت اين‌سوره كه در نمازمسلمين خوانده مي‌شود، بايد آن را با
سوره استثنائي فاتحة الكتاب (267)
آن‌چه كه در نماز ساير اديان خوانده مي‌شود، مقايسه كرد! (1)

«بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحيمِ» (1 / حمد)
«بسم اللّه الرحمن الرحيم جزو سوره فاتحةالكتاب است، رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله همواره آن را مي‌خواند، و آيه اول سوره به حسابش مي‌آورد، و فاتحةالكتاب را «سبع مثاني» مي‌ناميد.»
1- الميزان ج : 1، ص : 75.
(268) مشخصات قرآن
(ازعلي عليه‌السلام به نقل كتاب عيون)
«چون سوره حمد را مي‌خوانيد «بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحيم» را هم يكي از آياتش بدانيد و آن را بخوانيد، چون سوره حمد «ام القرآن» و «سبع مثاني» است و «بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحيم» يكي از آيات اين سوره است.»
(از رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله به نقل ابي هريره وسيله دارقطني)
«اين مردم را چه مي‌شود؟ خدا آنان را بكشد! به بزرگ‌ترين آيه از آيات خدا پرداخته، و پنداشتند كه گفتن آن آيه بدعت است!!؟» (از امام صادق عليه‌السلام در خصال)
«محترم‌ترين آيه را از كتاب خدا دزديدند، و آن آيه «بسم اللّه الرحمن الرحيم» است، كه بر بنده خدا لازم است در آغاز هر كار آن را بگويد، چه بزرگ و چه كوچك، تا مبارك شود!» (از امام باقر عليه‌السلام)
بسم اللّه الرحمن الرحيم (269)
روايات از ائمه اهل بيت عليهم‌السلام در اين معنا بسيار زياد است، كه همگي دلالت دارند بر اين‌كه «بسم اللّه الرحمن الرحيم» جزو هر سوره از سوره‌هاي قرآن است، مگر سوره‌برائت - كه بسم‌اللّه ندارد!
در روايات اهل سنت و جماعت نيز در اين زمينه رواياتي وارد شده است:
«... در همين لحظه پيش سوره‌اي بر من نازل شد! آن‌گاه شروع كردند به خواندن (بسم اللّه الرحمن الرحيم...)»
(نقل از قول رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله بوسيله انس در صحيح مسلم)
«رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله غالبا اول و آخر سوره را نمي‌فهميد كجاست، تا آن‌كه آيه «بسم‌اللّه الرحمن الرحيم» نازل مي‌شد، (و بين دو سوره قرار مي‌گرفت.)» (1)
(270) مشخصات قرآن
(از ابن عباس به نقل ابي داود)

1- الـمیـــــــزان ج : 1، ص : 40.
بسم اللّه الرحمن الرحیم (271)

فصل هفتم:امتیازات قرآن

«... اِنْ هُوَ اِلاّ ذِكْرٌ لِلْعـالَـميـنَ....!» (87 و 88 / ص)
قرآن ذكري است جهاني، و براي همه جهانيان، در جماعت‌هاي مختلف، نژادها و امت‌هاي گونه گون، و خلاصه ذكري است كه اختصاص به قومي خاص ندارد، تا كسي
(272)
در برابر تلاوتش از آن قوم مزدي طلب كند، و يا در برابر تعليمش پاداشي بخواهد، بلكه اين ذكر مال همه عالم است، و عموم جهانيان در آن حق دارند!
- «وَ لَتَعْلَمُـــنَّ نَبَـــأَهُ بَعْـدَ حيـــنٍ!» (88 / ص)
- «به زودي پس از گذشت زمان، خبر پيشگوئي‌هاي قرآن، از وعد و وعيدش، غلبـه‌اش بر همه اديان، و امثال آن، به گوشتان مي‌رسد!» (1)

- «اِنّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَ اِنّا لَهُ لَحافِظُونَ!» (9 / حجر)
1- الـميـــــــزان ج : 34، ص : 44.
ذكري جاودان (273)
قــرآن كريم ذكري است زنده و جاوداني و محفوظ از زوال و فراموشي، و مصون از زيادتــي كه ذكر بودنش باطل شــود، و از نقصي كه باز اين اثرش را از دست دهد، و از جا به جا شدن آياتش، به طوري كه ديگر ذكــر و مبين حقايــق معارفش نباشد؛ از همــه اين‌ها محفوظ است! در آيــات فوق خداي‌تعالي مي‌فـرمايد:
- اين ذكر را تو از ناحيه خودت نياورده‌اي، تا مردم عليه تو قيام كنند و بخواهند آن را به زور و قلدري خود باطل سازند، و تو در نگهداري آن به زحمت بيفتي، و سرانجام هم نتواني! و هم‌چنين از ناحيه ملائكه نازل نشده، تا در نگهداري آن محتاج آنان باشي، تا بيايند و آن را تصديق كنند! بلكه، ما آن را نازل كرده‌ايم، و تدريجا نازل كرده‌ايم، و خود نگهدار آن هستيم! و بـه عنايت كـامل خود آن را با صفت ذكربودنش، حفظ مي‌كنيم!
(274) مشخصات قرآن
اين آيه شريفه دلالت بر مصونيت قرآن از تحريف نيز مي‌كند، چه تحريف به معناي دستبــرد در آن به زيــاد كردن و چه به كــم كردن، و چه به جابجــا نمــودن؛ چون ذكر خداست، و همــان طور كه خــدا خداي‌تعالــي الي الابــد هست، ذكــرش نيز هست!
البته عبارت «ذكر» در آيه نشان مي‌دهد تنها وعده حفظ اين ذكر را كه قرآن است، مي‌دهد، و شامل ذكرهاي ديگر مانند تورات و انجيل نيست، زيرا قرآن صراحت دارد كه تـورات و انجيل دستخوش تحريف شده‌اند. (1)

1- الـمـيـــزان ج : 23، ص : 149.
ذكر نازل شده از خدا (275)
«... بِـالْبَيِّـنـاتِ وَ الـزُّبُـرِ وَ اَنْـزَلْنـا اِلَيْـكَ الـذِّكْـرَ....» (44 / نحـل)
قرآن كريم، وحي نبوت و كتاب‌هاي نازل شده بر انبياء را ذكر خوانده است، و در آيه فوق هم خود قرآن كريم را «ذكر» خوانده است. پس قرآن كريم ذكر است، همچنان كه كتاب نوح و صحف ابراهيم و تورات موسي و زبور داود و انجيل عيسي عليه‌السلام ، كه همه كتاب‌هاي آسماني بودند، نيز ذكر هستند! اهل اين كتاب‌ها، بعضي آن‌ها كه اين كتاب‌ها بر آن‌ها نـازل شده، و گـروندگان به ايـن كتاب‌ها، اهل ذكرند.
شكي نيست كه تنزيل كتاب بر مردم و انزال ذكر بر رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله به يك معني است و آن عبارت است از فرو فرستادن آن بر مردم، براي اين كه مردم آن را اخذ نموده
(276) مشخصات قرآن
و عمل كنند. مقصود از فرو فرستادن كتاب براي دو چيز بود:
1 - اين كه براي مردم بيان كند آن چه را كه تدريجا برايشان نازل مي‌شود. چون معارف الهي بدون واسطه به مردم نمي‌رسد، ناگزير بايد كسي از ميان ايشان به اين منظور منصوب گردد. اين همان غرض رسالت است، كه عبارت است از تحمل وحي، سپس مأموريت براي ابلاغ و تعليم و بيان آن.
2 - اين كه مردم درباره پيامبرشان تفكر كنند و بينا شوند، و بفهمند كه آن‌چه او آورده حق است، و از ناحيه خداي‌تعالي است!
دليل اين امر آن است كه اوضاع محيط و حوادث و احوالي كه بر رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله از اول زندگي‌اش احاطه كرده بود، از دوران يتيمي و دوران سكوت، و خمودي و حرمان مردم از تعليماتش، و دوران نداشتن مربي صالح، فقر، ماندن به ناچاري در ميان قومي
ذكر نازل شده از خدا (277)
جاهل و پست، و تهي دستي از مزاياي تمدن و فضايل انسانيت، همه اين‌ها اسبابي بودند كه به طور قاطع نمي‌گذاشتند رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله از چشمه زلال كمال قطره‌اي بنوشد، و از رشته سعادت سرنخي به دست آورد، لكن خداي سبحان به سويش ذكر فرستاد تا به آن بر جن و انس تحدي كند:
ـ كتابي فرستاد كه مافوق تمامي كتب آسماني، و بيان همه چيز، و هدايت و رحمت و بـرهـان و نـور مبيـن اسـت! (1)

1- الـميـــــــزان ج : 24، ص : 122.
(278) مشخصات قرآن
«وَ نَزَّلْنـا عَلَيْكَ الْكِتابَ تِبْيانا لِكُلِّ شَيْءٍ وَ هُدًي وَ رَحْمَةً وَ بُشْري لِلْمُسْلِمينَ» (89 / نحل)
قرآن‌مجيد دراين‌آيه خودرا با صفات‌برجسته‌اش توصيف‌مي‌كند. يك‌صفت عمومي آن اين‌است‌كه تبيان (بيان) براي هر چيزي است.
چون قرآن كريم كتاب هدايت براي عموم مردم است و جز اين كاري و شأني ندارد، لذا ظاهرا مراد به «كُلِّ شَيْءٍ» همه آن چيزهائي است كه برگشتش به «هدايت» باشد، از معارف حقيقي مربوط به مبدأ، معاد، اخلاق فاضله، شرايع الهيه، قصص و مواعظي كه مردم در اهتداء و راه يافتن خود بدان محتاجند، و قرآن تبيان (بيان) همه اين هاست (نه
قرآن، تبيان كل شيء (279)
اين‌كه بيان براي همه علوم هم باشد!)
صفت خصوص قرآن كه مربوط به مسلمين است، (كه حاضر شده‌اند در برابر حق تسليم شوند:) هدايتي است كه مسلمين به وسيله آن به سوي صراط مستقيم راه مي‌يابند؛ رحمتي است از ناحيه خداي سبحان به سوي ايشان كه به وسيله عمل به آن به خير دنيا و آخرت مي‌رسند، و به ثواب خدا و رضوان او نائل مي‌گردند؛ و بشارتي است مر ايشان را كه به ايشان مغفرت و رضوان و بهشت‌هاي خدا را كه در آن نعيم مقيم است؛ نويد مي‌دهد!
اين مطلبي است كه مفسريــن از لحاظ دلالت لفظي در اين آيه گفته‌اند، لكن در روايات آمده كه قرآن تبيــان هر چيزي است، و علــم ماكانَ و مايكونَ و ما هو كانَ، يعنــي آن‌چــه بــوده و هســت و تا روز قيامــت خواهـد بود، همــه در قــرآن هســت!
(280) مشخصات قرآن
اگر اين روايات صحيح باشد، لازمه‌اش اين مي‌شود كه مراد به تبيان به طريق دلالت لفظي باشد و هيچ استبعادي هم ندارد كه در قرآن كريم اشاراتي و اموري باشد كه آن اشارات از اسرار و نهفته‌هائي كشف كند كه فهم عادي و متعارف نتواند آن را درك كند!
در تفسيـر عياشي از عبـدالله بن وليد روايت شده كه گفت: امـام صادق عليه‌السلام فرمود:
- خداي‌تعالــي درباره موسي فرموده «وَ كَتَبْنـا لَـهُ فِـي الْأَلْـواحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ،» (145 / اعراف) و ما فهميديم كه براي موسي همه چيز را ننوشته

(بلكه از همه چيز مقداري نوشته است.)
- خـداي‌تعالـي دربـاره عيسـي فرمـوده: «لِأُبَيِّـنَ لَكُمْ بَعْـضَ الَّذي تَخْتَلِفُونَ فيـهِ!» (63 / زخرف)
- خداي‌تعالي درباره محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله فرموده: «وَ جِئْنابِكَ شَهيدا عَلي هؤُلاءِ وَ نَزَّلْنا عَلَيْكَ
قرآن، تبيان كل شيء (281)
الْكِتـابَ تِبْيانـا لِكُلِّ شَيْءٍ ـ و تـو را بر اينان گـواه آريم، و اين كتـاب كه بر تو نازل كرده‌ايم توضيح همه چيـز، و هدايت و رحمـت و بشـارت مسلمانان است!» (89 / نحل) (1)

احسن الحديث!

احسن الحديث!

«اَللّهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَديثِ كِتابا مُتَشابِها مَثانِيَ...!» (23 / زمر)
ايــن آيه بيــان قــرآن و تعريــف آن است، و اجمالــي است از بيــان هدايــت الهــي، كــه در آيــه پيشيــن بــود، و اجــزاي آن بــه‌شــرح زيــر اســت:
1- الميزان ج : 24، ص : 122.

1 ـ احسن حديث

منظور از احسن الحديث قرآن كريم است، قرآن بهترين سخن است، به خاطر اين‌كه مشتمل است بر حق محض، حقي كه باطل بدان رخنه نمي‌كند، نه در عصر نزولش، نه بعد از آن، و نيز به خاطر اين‌كه كلام مجيد خداست!

يعني كتابي است كه هر قسمتش شبيه ساير قسمت هاست، و اين تشابه غير
عقل و انواع آن (283)
«تشابهي» است كه در مقابل «محكم» استعمال شده است، چون تشابه دومي صفت بعضي از آيات قرآن مجيد است كه فرموده: بعضي از آيات قرآن «محكم» است، و بعضي ديگر «متشابه،» ولي در اين‌جا همه آيات را متشابه خوانده است، پس اين تشابه غيــر آن تشابه است، آن تشابه به معنــاي واضح نبودن معناي آيــه است، و اين تشابــه به معنــاي آن اســت كه ســراســر قــرآن آياتــش از اين جهــت كه اختلافــي با هم ندارنـد، و هيــچ آيه‌اي با آيه ديگــر ضديت ندارد، مشابــه هم هستنــد.

3 ـ مثاني

اين كلمه جمع كلمه «مثنيه» است كه به معناي معطوف است، و قرآن را مثاني
(284) مشخصات قرآن
خوانده چون برخي آياتش انعطاف به بعض ديگر دارد، و هر يك ديگري را شرح و بيان مي‌كند، بدون اين‌كه اختـلافي در آن‌ها يافت شود، اختلافي كه يكديگر را نفي و دفع كنند!

قرآن مجيد در ادامه مي‌فرمايد:
- «آن‌هائي كه خشيت از پروردگارشان دارند، از شنيدن قرآن پوست بدنشان جمع مي‌شود، و در عين حال پوست و دل آن‌ها متمايل به سوي ياد خدا مي‌گردد، اين هدايت خداست! كه هر كه را بخواهد با آن هدايت مي‌كند! و كسي را كه خدا گمراه كند، ديگر راهنمائي نخواهد داشت!» (23 / زمر)
تأثير روحاني صوت قرآن در انسان (285)
اول اين آيات، قرآن را وصف مي‌كند و مي‌گويد:
- «تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ!» (23/زمر)
كه كلمه «تَقْشَعِرُّ» به معناي جمع شدن پوست بدن است به شدت، و از ترسي كه در اثر شنيدن خبر دهشت آور، و يا از ديدن صحنه‌اي مهيب، به آدم دست مي‌دهد، و اين جمع شدن پوست بدن انسان‌ها در اثر شنيدن قرآن، تنها به خاطر اين است كه خود را در برابر عظمت پروردگارشان مشاهده مي‌كنند.
پس در چنين وضعي وقتي كلام خداي خود را مي‌شنوند متوجه ساحت عظمت و كبريائي او گشته، و خشيت بر دلهايشان احاطه مي‌يابد، و پوست بدنهايشان شروع به جمع شدن مي‌كند. - «ثُمَّ تَلينُ جُلُودُهُمْ وَ قُلُوبُهُمْ اِلي ذِكْرِ اللّهِ!» (23 / زمر)
«تلين» به معناي سكون و آرامش است. مي‌فرمايد:
(286) مشخصات قرآن
- بعد از جمع شدن پوست‌ها از خشيت خدا، بار ديگر پوست بدنهايشان نرم مي‌شود، و دلهايشان آرامش مي‌يابد، چون به ياد خدا مي‌افتند، و با همان ياد خدا آرامش مي‌يابند!
در جمله قبلي كه جمع شدن پوست‌ها را بيان مي‌كرد، سخني از قلوب به ميان نمي‌آورد، براي اين‌كه مراد به قلوب، جانها و نفوس است، كه عكس‌العمل جانها در برابر قرآن همانا خشيت و ترس است!
اين حالت جمع شدن پوست از شنيدن قرآن، كه به ايشان دست مي‌دهد، و آن حالت سكونت پوست‌ها و قلب‌ها در مقابل ياد خدا، خود هدايت خداست. (اين تعريف ديگري است براي هدايت از طريق لازمه آن!)
خداوند تعالي با هدايت خود هر كه از بندگانش را بخواهد هدايت مي‌كند، و آن
تأثير روحاني صوت قرآن در انسان (287)
بندگان كساني هستند كه استعدادشان براي اهتداء باطل نگشته است، و

سرگرم كارهائي چون فسق و ظلم، كه مانع هدايتند، نيستند. رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود:
- «هرگاه پوست بنده خدا از ترس خدا جمع شد، آن وقت است كه گناهش مي‌ريزد، آن‌طوركه درخت خشك برگهاي خود را مي‌ريزد!» (از ابن‌عباس منقول از در مجمع البيان)
آيـات بعـدي مثـالهائي را كه در قـرآن آمـده، متـذكر شده، و مي‌فرمايد:
- «براي مردم در اين قرآن از هر مثلي آورديم، باشد كه متذكر گردند! قرآن عربـي عليه‌السلام بـدون انحـراف! شـايد كـه تقـوي پيشـه كنند!» (27 و 28 / زمر)
منظــور از «هر مثــل» اين اســت كه از هر نوع مثل چيــزي آورديــم تا شايــد متنبه گشتــه و عبرت گيرنـد، و با تذكر مضامين آن مثل‌هـا پند پـذيرند! (1)

«وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْانِ ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنينَ!» (82 / اسري)
در اين آيات بيان مي‌فرمايد كه قرآن «شِفاء» و «رَحْمَت» است. به عبارت ديگر اصلاح كننده كسي است كه خود نفسي اصلاح طلب داشته باشد، و گرنه همين قرآن براي ستمكاران خسارت و زيان است!
خداوند متعال در اين آيات، قرآن را معجزه نبوت و آيت معرفي مي‌كند، و مشركين
1- الميـــــزان ج : 34، ص : 87.

را ملامت مي‌كند كه با وجود اين‌كه اين قرآن معجزه نبوت است، باز معجزه‌هاي ديگـر از رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌خواهند؟!
اگر قرآن را «شِفاء» ناميده، با در نظر گرفتن اين‌كه، شفاء بايد حتما مسبوق به مرضي باشد، خود افاده مي‌كند كه دلهاي بشر احوال و كيفياتي دارد كه اگر قرآن را با آن احوال مقايسه كنيم، خواهيم ديد كه همان نسبتي را دارد كه يك داروي شفـابخش بـا مـرض دارد.
اين معنا را از اين‌كه دين حق را فطري دانسته نيز استفاده مي‌توان كرد. همچنان كـه براي مرض‌هاي جسمـاني دوائـي هست، بـراي مرض‌هاي روحي نيز دوائي هست!
خداونــد متعــال در ميــان مــؤمنيــن گروهــي را چنيــن معرفــي مي‌كنــد كه در دلهايشان مرض دارند، و اين مــرض غير از كفر و نفــاق صريــح است. در

شناسائــي آنان قــرآن مي‌فـرمايــد:
- «اگر بازنايستندمنافقان، و كساني‌كه در دلهايشان بيماري‌است، و دروغ پردازان مـدينـه....» (60 / احـزاب)
در اين آيه منافقــان را از كسانــي كه در دلهايشــان مرض است، جدا مي‌كنــد، و در آيــه زيـر نيــز كـافــران را از آن‌هــا جــدا مي‌كنــد، و نشــان مي‌دهــد كه اين گروه خود يك جمع مشخصي هستند:
- «آن‌ها كه در دلهايشان مرض هست، و كافران، گويند كه خداوند از اين مثل چه مي‌خواهد؟» (31 / مدثر)
اين كه قرآن مجيد آن را مرض خوانده قطعا چيزي است كه ثبات قلب و استقامت نفس را مختل مي‌سازد، از قبيل: شك و ريب، كه هم آدمي را در باطن دچار اضطراب و

تزلزل مي‌كند، و به سوي باطل و پيروي هواي نفس متمايل مي‌سازد، و هم با ايمان (البته با نازلترين درجه آن) منافات ندارد، و عموم مردم با ايمان نيز دچار آن هستند، و خود يكي از نواقص است و نسبت به مراتب عاليه ايمان، شرك شمرده مي‌شود! بدين جهت، خداوند متعال قرآن را شفاي دل مؤمنين ناميده كه با دلايل قاطع خود انواع شك و ترديدها و شبهاتي را كه در راه عقايد حقه و معارف واقعي وجود دارد، ازبين مي‌بـرد، و با مواعظ شفادهنـده و داستان‌هاي آموزنده و عبرت‌انگيز، و مثَل‌هاي دلنشين و وعد و وعيد و انذار و بشارت و احكام و شرايع خود با تمامي اين‌گونـه آفـات دلها مبارزه مي‌كند!
و اين‌كه قرآن را «رحمت» ناميده، براي اين است كه قرآن دل آدمي را به نور علم و يقين روشن مي‌سازد، و تاريكي‌هاي جهل و كوري شك را از آن دور مي‌سازد، و آن را

به ملكات فاضله و حالات شريفه آراسته مي‌گرداند.
اول با شفـاي خود، بيماري دلها و انحرافات را پاك مي‌سازد، سپس زمينـه را براي درك فضـايل آمـاده مي‌كنـد، و صحت و استقامت فطري را به آن بازمي‌گرداند... .
- «وَلا يَزيدُ الظّالِـمـيـنَ اِلاّ خَـسـارا!»
ـ همين قرآنِ رحمت و شفا، در ظالمان جز خسران و زيان چيزي اضافه نمي‌كند! (82 / اسراء)
با اين آيه قرآن مجيد خاطرنشان مي‌سازد كه در غير مؤمنين قرآن چنين اثري دارد، چون خسارات به اصل سرمايه مي‌رسد! كفار نيز مانند همه مردم يك سرمايه داشتند، و آن دين فطري‌شان بود كه هر دل سالم و ساده بدان ملهم است، ولي آن‌ها به خاطـر كفري كه بـه خـدا و آيات او ورزيدنـد، از اين سرمايـه اصـل كاستند!

«فَـامِنُـوا بِاللّـهِ وَ رَسُـولِـهِ وَ النُّـورِ الَّـذي اَنْـزَلْنـا!» (8 / تغـابـن)
در قـرآن مجيد خـداي‌تعالي شهـادت مي‌دهـد كه اين قرآن «نور» است! و مي‌فرمايد:
«پس بر شما واجب است: به خدا و رسولش ايمان بياوريد! و به آن نوري كه بر رسولش نازل كرده، كه همان قرآن باشد، كه با نور ساطع خود، شما را به سوي صراط مستقيم هدايت نموده، و شرايع دين را بيان مي‌كند، ايمان بياوريد!»
در اين آيه مي‌فرمايد: «وَ النُّورِ الَّذي اَنْزَلْنا...،» يعني نوري كه ما نازل كرديم، و با منسوب كردن نور به خودش، خداي‌تعالي نشان مي‌دهد، كه اين يك خبر نيست، بلكه
(294) مشخصات قرآن
شهادتي است از خداي‌تعالي بر اين‌كه قرآن كتابي است آسماني و نازل شده از ناحيه‌او!
قبل از اين آيات، خداي‌تعالي در چند جاي قرآن فرموده بود، كه اگر شك داريد كه اين قرآن از ناحيه خدا نيست، و احتمال مي‌دهيد خود محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله كه يك فرد بشر است، آن را ساخته و پرداخته باشد، شما مشركين هم بشريد و عرب هم هستيد، يك سوره و حداقل يك آيه به مثل آن را بياوريد!
ولـي در ايـن آيـه ايـن مسائـل در كـار نيسـت، و خداونـد سبحـان مستقيمـا شهادت مي‌دهـد و مي‌فرمايـد كه اين نـوري است كه مـا نازل كرده‌ايـم! (1)
1- الـميـــــــزان ج : 38، ص : 247.

«حمآ وَ الْكِتـابِ الْمُبينِ!»
«حم! سوگند به‌كتاب مبين، كه ما آن را قرآني عربي كرديم، شايد تعقل كنيد! و اين قرآن قبلاً در ام‌الكتاب نزد ما بود، كه مقامي‌بلند و فرزانه‌دارد!» (1 تا 4 / زخرف)
اين‌كه قرآن را كتابي مبين خوانده، بدين جهت است كه قرآن طريق هدايت را ظـاهر مي‌سـازد، هم‌چنان كـه فرموده:
- «ما اين‌كتاب‌رابر تو نازل كرديم، در حالي‌كه بيانگر هرچيزي‌است!»(89/ نحل)
منظــور از عربي بودن قــرآن در اين آيه اين اســت كه قــرآن كتابــي اســت كه به
(296) مشخصات قرآن
لغت عربي قرائــت مي‌شود، و اين‌كه به چه منظوري قرآن را عربي قرار داده مي‌فرمايد:
- «لَعَلَّكُم تَعقِلوُنَ - شايد تعقل كنيد!»
و همين كه اميد تعقل و فهميدن مردم را غايت و غرض اين عمل قرار داده، خود شاهد بر اين است كه قرآن قبل از آن كه به زبان عربي درآيد، در مرحله‌اي از كينونت وجود داشته كه در آن مرحله عقول بشر دسترسي بدان نداشته است، با اين‌كه كار عقل اين است كه هر امر فكري و مسئله ذهني را درك كند، هر چند كه آن مسئله در نهـايت درجـه دقـت و لطـافت بـاشـد!
در نتيجه از اين آيه فهميده مي‌شود كه «كتاب» بر حسب موطن نفس الامري و واقعيت آن مافوق فكر و اجنبي از عقول بشري است، و خداي‌تعالي آن را از آن موطن پائين آورده، و در خور فهم بشرش كرده، و به لباس واژه عربي در آورده
جايگاه قرآن در امّ الكتاب (297)
است، بـه اين اميـد كـه عقـول بشـر با آن انس بگيرد، و حقايقش را بفهمد.

مراد به ام الكتاب، لوح محفوظ است. در آيه 22 سوره بروج مي‌فرمايد:
- «بَــلْ هُـــوَ قُـــرْآنٌ مَجيـــدٌ فـــي لَـــوْحٍ مَحْفُـــوظٍ!»
اگر لوح محفوظ را ام الكتاب ناميده بدين جهت بوده كه لوح محفوظ ريشه تمامي كتــب آسماني است، و هر كتابــي آسماني از آن نسخــه برداري و استنسـاخ مي‌شود.
در آيه ديگر مي‌فرمايد :
- «قــرآن مجيــد در حالــي كه در ام الكتــاب و نــزد مــا بوده و همواره هست

هر آينــه بلند مرتبه و سـرشـار از حكمــت است!» (4 / زخرف)
بلند مرتبه بودن قرآن را با عبارت «لَعَلِيٌّ حَكيمٌ» ذكر كرده است، و نشان مي‌دهد: قرآن در آن حال كه در ام الكتاب بود قدر و منزلتي رفيع‌تر از آن داشت كه عقول بتوانند آن را درك كنند، و منظور از حكيم بودن قرآن اين است كه قرآن در ام الكتاب يك پارچه است، و مانند قرآن نازل، مفصل و جزء جزء و سوره سوره و آيه آيه و جمله جمله و كلمه كلمه نيست. اين معنا را از سوره هود آيه 2 نيز استفاده مي‌كنيم، آن‌جا كه فرمود:
- «كِتابٌ اُحْكِمَتْ ءَايـتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَّدُنْ حَكيمٍ خَبيرٍ!»
هم‌چنين اين دو صفت «علي و حكيم» است كه باعث شده كه ام الكتاب فوق عقول بشري باشد، چون عقل بشر در فكر كردنش تنها مي‌تواند چيزهائي را بفهمد كه در آغاز از قبيل مفاهيم و الفاظ بوده باشد، و از مقدماتي تصديقي تركيب شده باشد، كه هر

يك مترتب بر ديگري است، مانند آيات و جملات قرآني! اما آن چيزي كه ماوراء مفاهيم و الفـاظ است و قابـل تجـزي به اجـزاء و فصـول نيست، عقـل راهي به درك آن نـدارد!(1)
قرآن كريم در كتاب مكنون
«اِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَريمٌ في كِتابٍ مَكْنُونٍ لا يَمَسُّهُ اِلاَّ الْمُطَهَّرُونَ!» (77 تا 79 / واقعه)
قرآن را خداي سبحان «كريم» خوانده است، بدون هيچ قيد و شرطي، و از اين امر برمي‌آيد كه قرآن به طور مطلق كريم و محترم است، هم نزد خدا كريم و عزيز است، و
1- الـميـزان ج : 38، ص : 247.

هم بدين جهت كريم است كه صفاتي پسنديده دارد، و هم بدين جهت كه سود رسان براي خلق است، سودي كه هيچ چيز جاي آن را نمي‌گيرد، چون مشتمل بر اصول معارفي است كه سعادت دنيا و آخرت بشر را تضمين مي‌كند!
عبارت «في كِتابٍ مَـكْنُونٍ» تـوصيف دوم قرآن است. مي‌فرمايد:
- قــرآن محفوظ و مصون از هر دگرگونگــي و تبديل اســت، چون در كتابي است كه آن كتــاب اين‌طـور است، و آن كتـاب عبـارت است از «لوح محفوظ»!
در سوره بروج آيه 22 مي‌فرمايد:
- «بلكــه آن قـرآن مجيـد اســت كه در لــوح محفــوظ اســت!»
به دنبال توصيف قرآن به كريم بودن و مكنون بودن مي‌فرمايد:
- آن كتاب مكنون، كه قرآن در آن است، و يا قرآني كه در آن كتاب است، از
قرآن كريم در كتاب مكنون (301)
دسترس اغيار و ناپاكان محفوظ است، و به جز پاكـان كسـي با آن مسـاس ندارد!
(302) مشخصات قرآن

مفهوم لمس کردن قرآن

خداي سبحان با اين آيات مي‌خواهد قرآن مجيد را تجليل كند. از همين جا مي‌فهميم كه منظور از مس قرآن دست كشيدن به خطوط آن نيست، بلكه علم به معارف آن است، كـه جز پاكان خلـق كسي به معارف آن عالم نمي‌شود، چون فرموده:
«قرآن در كتابي مكنون و پنهان است!» در آيه 4 سوره زخرف مي‌فرمايد:
- «ما آن را كتابــي خواندني و عربي كــردم تا شايد تعقــل كنيد، وگرنــه قرآن در ام‌الكتــاب اســت كه نــزد مــا مقامــي بلنــد و فرزانــه دارد!»

پاكان مطهّر چه كساني هستند؟ (303)
منظور از «مُطَهَّرُون» كساني هستند كه خداي‌تعالي دلهايشان را از هر رجس و پليدي، يعني از رجس گناهان و پليدي ذنوب، پاك كرده، و يا از چيزي كه از گناهان هم پليـدتر و عظيـم‌تر و دقيـق‌تر است، و آن عبـارت است از تعلـق به غيـر خداي‌تعالي!
و اين معنا از تطهير با كلمه «مَسّ» كه گفتيم به معناي «علم» است مناسب‌تر از طهارت به معناي پاكي از حدث يا خبث است، و اين خيلي روشن است!
پس، مُطَهَّرون عبارتند از كساني كه خداي‌تعالي دلهايشان را پاك كرده است، مانند: مـلائكه گرامي، و برگزيدگاني از بشـر كه دربـاره آنـان فرموده است:
- «خداي‌تعالي خواسته‌است تا رجس را از شما اهل‌بيت دور كند، و شما را تطهير نمايد، تطهير كردني!» (33 /احزاب)
(304) مشخصات قرآن
علاوه بر وصف‌هاي فوق، خداي سبحان قرآن كريم را با وصف ديگري توصيف فرموده و آن عبارت است از: - «تَنْـزيلٌ مِـنْ رَبِّ الْعالَمينَ!» مي‌فرمايد:
قرآن كتابي است نازل شده از ناحيه خدا به سوي شما، آن را نازل و در خور فهم شما كرد، تا آن را بفهميد، و تعقل كنيد، بعد از آن‌كه كتابي بود مكنون، كه جز پاكــان كسي بـا آن مساس نداشت!
تعبير از «خداي‌تعالي» به «رَبِّ الْعالَمين» بدين منظور است كه اشاره كند به اين‌كه ربوبيت او گسترده بر سراسر عالم هاست، و اين منكرين معاد هم جزئي از آن عوالم هستند، پس خداي‌تعالي رب ايشان نيز هست، و وقتي رب ايشان باشد، بر ايشان است كـه به كتاب او ايمـــان آورند، و كلامش را بشنونــد، و بدون تكذيب تصديقش كنند! (1)
1- الـميـــزان ج : 37، ص : 282.
پاكان مطهّر چه كساني هستند؟ (305)

«الآر تِلْكَ ءايتُ الْكِتبِ الْمُبينِ اِنّا اَنْزَلْنهُ قُرْءنا عَرَبِيّا...!»
«الــف، لام، را : اين آيه‌هــاي كتــاب مبيــن است! مــا آن را قرآنــي عربــي نــازل كــرده‌ايم، شــايــد تعقــل كنيــد!» (2 / يوسف)
مقصود از كتاب مبين، همين قرآني است كه مي‌خوانيم، چه اين قرآن، هم خودش واضح و روشن است، و هم روشن كننده معارف الهي و حقايقي است كه درباره
(306) مشخصات قرآن
مبدأ و معاد در آن گنجانده شده است. مي‌فرمايد:
- «ما اين كتاب را با آن‌چه كه از آيات الهي و معارف حقيقي در آن است، قرآن عربي نازلش كرديم، آن كتاب را در مرحله اول انزال به لباس قرائت عربي در آورديم، و آن را الفاظي خواندني، مطابق با الفاظ معمول نزد عرب قرار داديم.»
در آخر آيه از عبارت «شايد تعقل كنند!» استفاده كرده كه نشان مي‌دهد اين كتاب مشتمل بر آيات در مرحله نزول ملبس به لباس واژه عربي و آراسته به زيور آن واژه نازل شده تا در خور تعقــل قوم پيامبر گرامي خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله و امت او باشد.
و اگر در مرحله وحي به قالب الفاظ خواندني در نمي‌آمد، و يا اگر در مي‌آمد و به لبــاس واژه عربي ملبــس نمي‌شد، قوم او به اسرار آيات آن پي نمي‌بردند، و فقط مختص به فهم پيامبر مي‌شد، كه وحي و تعليمش اختصاص به او داشت.
زبان قرآن (307)
اين خود دلالت مي‌كند بر اين كه الفاظ كتاب عزيز به خاطر اين كه تنها و تنها وحي است و نيز به خاطر اين كه عربي است، توانسته است اسرار آيات و حقايق معارف الهي را ضبط و حفظ كنــد، و به عبارت ديگر، در حفظ و ضبط آيات الهي دو چيز دخالت دارد:
1 ـ اين‌كه، وحي از مقوله لفظ است، و اگر معاني الفاظ وحي مي‌شد و الفاظ حاكي از آن معاني الفاظ رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌بود، مانند احاديث قدسي مثلاً، آن اسرار محفوظ نمي‌ماند.
2 ـ اين‌كه، اگر قرآن عربي نازل نمي‌شد، و يا اگر مي‌شد و رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله آن را به لغت ديگري ترجمه مي‌كرد، پاره‌اي از آن اسرار بر عقول مردم مخفي مي‌ماند، و دست تعقل و فهم بشر به آن‌ها نمي‌رسيد.
اين معنا بر صاحبان نظر پوشيده نيست كه خداوند متعال در اين آيات چه

اندازه نسبت به الفاظ آن عنایت به خرج داده و آن را به دو دسته «محکمات» و «متشابهات»

تقسیم نموده، محکمات آن را «اُمُّ الْکِتاب» خوانده، که برگشت متشابهات هم به آن‌هاست.(1)

«كِتـابٌ فُصِّلَـتْ ايـاتُهُ قُـرْانا عَرَبِيّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ!» (3 / حم سجده)
قرآن مجيد در شناسائي خود از طرف خداي‌تعالي به مردم چنين مي‌گويد:
1- الميزان ج: 21، ص : 122.
قرآن عربي، و جهاني (309)
- «اين كتاب نازل شده از ناحيه رحمان و رحيم است، كتابي است كه آياتش از يكديگر جدا شـده است، كتـابـي است خوانـدني عـربي، براي مـردمي كه علم داشته باشند!»
مــراد به تفصيل آيات قــرآن اين است كه ابعاد و اجزاء آن را از يكديگر جدا و متمايــز كند به اين‌كــه آن را آن‌قــدر نــازل و در خور فهــم شنونده ســازد كه شنونده عارف به اسلوب كلام بتواند معاني آن را بفهمد، و مقاصدش را تعقل كند. هم‌چنــان‌كــه در سـوره هـود فـــرمـوده:
- «كتابي‌است‌كه آياتش نخست محكم بوده، و سپس از ناحيه خداي حكيم و خبير تفصيل داده شده است!» (1/هود)
آن‌جا مي‌فرمايــد: اين كتابي است كه آياتش مفصل شده براي مردمي كه معاني آن
(310) مشخصات قرآن
را مي‌داننــد، چون زبانشــان همــان زباني است كه قــرآن با آن نازل شــده است، يعني زبانشان عربي است. لازمه اين معنــا آن است كه عربي نــازل شدن قرآن براي آن باشد كه نژاد عــرب مورد اعتنا بوده اسـت، هم‌چنان‌كه در جاي ديگر سوره فرموده:
- «اگــر آن را قرآن غير عربــي قرار مي‌داديم، عرب مي‌گفت: چرا آياتش روشن و شكفتـه نيست؟ اين عجمـي اســت يــا عربـي؟» (44 / فصلت)
در سـوره شعـرا فـرموده:
- «اگر قرآن را بر بعضي نژادهاي غير عرب نازل مي‌كرديم، و آن غير عرب آن را بر عرب مي‌خـوانـد، هـرگـز بـدان ايمـان نمـي‌آوردنـد!» (198 و 199 / شعراء)
در اين‌جا اين سؤال پيش مي‌آيد كه اين معنا با عموم دعوت خاتم الانبياء صلي‌الله‌عليه‌وآله منافــات پيدا نمي‌كند؟ جواب منفــي است، زيرا دعوت آن جناب هر چند جهاني بود ولكن مرحله به مرحله صورت مي‌گرفت! اولين دعوتــي كه در اسلام صورت گرفت،
قرآن عربي، و جهاني (311)
دعــوت مردم بــود به مراسـم حــج، كه با انكــار شديد مشركيــن مواجــه شد.

از آن به بعد، پيامبر گرامي اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله مدتي به طور سري و پنهاني دعوت كـرد، و در مرحلـه سوم فرمـان يافـت عشيـره و نـزديكـان خـود را دعـوت كنـد.
در مرحله چهارم، مأمور شد همه قومش را دعوت كند، هم‌چنان كه مي‌فرمايد:
- «حــال ديگر به آن‌چه مأمــور شده‌اي قيــام كــن! و از مشركيـن روي برتاب!» (94/حجر)
در مرحله پنجــم مأمور شــد به دعـوت عمــوم مردم، و فرمـان چنيـن است:
- «بگو هــان اي مردم! به‌درستي‌كه من فرستــاده خدا به‌سوي همگي شما هستم!» (158/اعراف)
علاوه بر اين‌كه اين معنا از مسلمات تاريخ است، كه يكي از گروندگان به آن

حضرت، سلمان فارسي است كه ايراني بود، يكي ديگر بلال حبشي بود، كه از اهل حبشه بوده است، و آن ديگري صهيب بوده كه اهل روم آن زمان بوده است.
اين‌نيزمسلم‌است‌كه‌آن‌جناب‌يهوديان‌را نيز دعوت‌مي‌كرده و وقايعي‌كه‌بين آن‌جناب و يهوديان اتفاق افتاده، معروف است.
و نيز اين حقيقت مسلم است كه آن جناب به پادشاهان ايران و مصر و حبشه و روم، نامه نوشته و همه را به دين اسلام دعوت كرده است. همه اين شواهد دلالت مي‌كنـد بر اين كه دعـوت آن جنــاب جهانـي و عمومي بوده است! (1)

1- الـمـيـــــــــــزان ج : 34، ص : 254.
عدم تأثير زبان در هدايت و شفا بودن قرآن (313)
«وَ لَوْ جَـعَلْناهُ قُـرْانـا اَعْـجَـمِـيّـا لَـقـالُـوا....» (45 / فـصلت)
در آيه فوق قرآن مجيد خطاب به رسول گرامي اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌فرمايد:
- «اگر ما قرآن را اعجمي مي‌كرديم، يعني كلامي بود كه مقاصدش را نمي‌رسانيد، و نظمش بليغ نبود، كفار قوم تو مي‌گفتند: چرا آياتش را روشن و مبين نكردي؟ و چرا مطالبش را از هم جدا نساختي؟ آيا كتابي اعجمي و گنگ بر مردمي عربي نازل مي‌شود؟ و اين دو با هم منافات دارد!»
(كلمه «اَعْجَميّ» به معناي غير عربي و غير بليغ است، چه اين‌كه اصلاً عرب نباشد يا آن‌كه عــرب باشد ولي لكنتي در زبانــش باشد، پس كلمه اعجمي صفت چنين شخصي است، نه صفت كلام) خداوند متعال در جواب آنــان مي‌فرمايد:
(314) مشخصات قرآن
- «بگو! اين قرآن براي كساني است كه ايمان بياورند، چه عرب باشند و چه غير عرب، قرآن براي آنان هدايت و شفاست!» (44 / فصلت)
ايـن آيـات ايـن نكتـه را بيـان مـي‌كننـد كـه:
اثر و خاصيت قرآن دايـر مدار واژه عربي آن نيست، بلكه اين مردم هستند كه در مقابل آن، دو جورند: طايفه‌اي با ايمان، و طايفه‌اي ديگر بي ايمان! و گرنه قرآن هدايت و شفاست! براي كسي كه داراي ايمان باشد، او را به سوي حق هدايت مي‌كند، و بيماري دروني شك و اضطراب او را بهبود مي‌بخشد، و در عين حال براي كساني كه ايمان نمي‌آورند - همان‌هائي كه در گوش خود پنبه چپانده‌اند - ضلالت و كوري است، و باعث آن اسـت كه حق و راه رشاد را تشخيص ندهند.(1)
1- الـمـيـــــــــــزان ج : 34، ص : 320.
عدم تأثير زبان در هدايت و شفا بودن قرآن (315)

«تَبـارَكَ الَّذي نَــزَّلَ الْفُرْقانَ عَلي عَبْدِه لِيَكُونَ لِلْعالَمينَ نَذيرا!» (1 / فرقان)
در آيه فوق اگر قرآن كريم را فُرْقان ناميد از آن جهت بود كه آياتش بين حق و باطل را جدائي مي‌اندازند، و يا از اين جهت بوده كه آياتش جدا جدا نازل شده است. اگر در آيه شريفه نزول قرآن را از ناحيه خدا، و رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله را فرستاده او و نذير براي عالميان خوانده، و نيز قرآن را فرقان و جداكننده حق از باطل ناميده، و رسول را بنده خداوند، بر
(316) مشخصات قرآن
عالميان معرفي‌كرده، كه اشعار دارد بر اين‌كه او مملوك خداست و هيچ اختياري از خود ندارد؛ همه به منظور زمينه‌چيني براي مطالبي است كه بعدا از مشركين حكايت مي‌كند، كه به قرآن طعنه زدند كه اين افترا بر خداست، و محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله آن را از پيش خود تراشيده است، و قومي ديگر او را كمك كرده‌اند، و اين‌كه پيغمبر طعام مي‌خورد، و در بازارها راه مي‌رود، و طعنه‌هـاي ديگري كه زدنـد و پاسخـي كه از طعنه‌هــاي ايشــان داده اســت.
پس حاصل كلام اين شد كه قرآن كتابي است كه با حجت‌هاي باهره خود بين حق و باطل جدائي مي‌اندازد، پس خودش جز حق نمي‌تواند باشد، چون باطل ممكن نيست ميان حق و باطل فارق باشد، و اگر خود را به صورت حق جلوه مي‌دهد، بــراي فــريـب دادن مـردم اسـت.
و آن كسي كه اين كتاب را آورده، عبدي است مطيع خدا، كه عالميان را با آن
قرآن، فرقان بين حق و باطل (317)
انذار نموده و به سوي حق دعوت مي‌كند، پس او نيز جز بر حق نمي‌باشد، و اگر بر باطل بود به سوي حق دعوت نمي‌كرد، بلكه از حق گمراه مي‌ساخت، علاوه بر اين‌كه خداي سبحان در كلام معجز خود به صدق رسالت او شهادت داده و كتاب او را نازل از ناحيه خود خوانده است!(1)

«اِنَّــهُ لَـقَـوْلٌ فَصْــلٌ...!»
«قــرآن جدا سازنــده حق از باطل اسـت!» (13 / طارق)
1- الـميـــــــزان ج : 29، ص : 250.
(318) مشخصات قرآن
خداي‌تعالي سوگند خورده به آسمان صاحب رجع (يعني داراي تحولات محسوس،) و به زمين صاحب صدع (يعني شكافته شونده براي رويش گياه،) كه - قرآن سخني است جدا سازنده حق از باطل، و كلامي هزل و شوخي نيست، و آن‌چه را قرآن ثابت مي‌كند حق محض است، كه شكي در آن راه ندارد، و چون حق است هيچ باطلي نمي‌تواند آن را باطل سازد، و هر باطلي در صدد ابطال آن برآيد، بدون ترديد خودش باطل است، پس خبري هم كه از قيامت و بازگشت داده، حق است، و در آن شكي نيست!
در روايـات اسـلامي، در مجمـع‌البيـان در ذيل اين آيه آمده كه:
- قرآن بين حق و باطل از راه روشنگري هر يك جدايي مي‌اندازد.
(اين معنا از امام صادق عليه‌السلام نقل شده است).
قرآن، قول الفصل (319)
در در منثور است كه صاحب كتاب مصاحف از حارث اعور روايت كرده كه گفت: داخل مسجد شدم و ديدم كه مردم دچار ورطه بگومگوها شده‌اند، و نزد علي عليه‌السلام شدم و جـريان را بـاز گفتم، از در تعجب پرسيد:
- راستي آن‌چه نبايد مي‌كردند، كردند!؟ آن‌گاه فرمود: من از رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله شنيدم كه مي‌فرمود: - به زودي فتنه‌اي به پا مي‌شود! عرضـه داشتم:
- چـاره خلاصـي از آن چـيـست، يـا رسـول اللّه؟ فـرمود:
- تمسك به كتاب خدا، كه در آن خبر امت‌هاي قبل از شما، و مردم بعد از شما، و حكم در مابين شماست! كتاب خدا كه جداسازنده حق از باطل است، همه‌اش حق است، و جدي، نه شوخي! هر جباري كه كتاب خدا را پشت سر اندازد، خدا كمرش را مي‌شكند! و هر كس به پيروي هواي نفسش به دنبال غير قرآن رود، خدا گمراهش مي‌سازد! كتاب
(320) مشخصات قرآن
خدا حبل‌المتين خدا، و ذكر حكيم، و صراط مستقيم است! كتاب خدا بازيچه هواها نمي‌شود! و دانشمندان از معارفش سير نمي‌شوند، و گرونده به آن از هر زباني كه باشد، درباره آن دچار اشتباه نمي‌شود، و از اين‌كه دشمنان آن را رد كنند، كهنه نمي‌شود، و عجايبش تمام‌شدني نيست! قرآن همان كتابي است كه وقتي جن آن را شنيد، چاره‌اي جز اين نديد كه بگويد:

- ما شنيديم قرآن شگفتي را كه به راه رشد هدايت مي‌كند!
هر كس به حكم قرآن سخن گويد، راست گفته است، و هر كس به حكم آن حكم كند، عدالت ورزيده است! و هر كس به دستوراتش عمل كند، پاداش داده مي‌شود، و هر كس به‌سوي قرآنش بخوانند، به‌صراط مستقيمش هدايت كرده‌اند! (1)
1- الـميـــــــــــزان ج : 40، ص : 176.
قرآن، قول الفصل (321)

«وَ بِالْحَقِّ اَنْزَلْناهُ وَ بِالْحَقِّ نَزَلَ!» (105 / اسري)
خداوند متعال در اين آيه خاطرنشان مي‌سازد كه قرآن را به همراهي حق نازل كرده، و آن از ناحيه وي به مصاحبت با حق نازل گرديده است، پس از باطل مصونيت دارد، نه از ناحيه كسي كه نازلش كرده چيزي از باطل و لغو همراه دارد، كه تباهش كند، و نه در داخلش چيزي هست كه ممكن باشد روزي فاسدش سازد، و نه غير خدا كسي با خدا در آن شركت داشته كه روزي از روزها تصميم بگيرد آن را نسخ نموده
(322) مشخصات قرآن
و باطلش سازد!!
و نه رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله كه آورنده آن است، مي‌تواند در آن دخل و تصرفي كند، و نه كم و يا زيادش كند، و يا به كلي و يا بعضي از آن را به پيشنهاد مردم و يا هواي دل خويش متروك گذارد، و يا از خدا آيه‌اي ديگر كه مطابق ميل مردم و يا ميل خود اوست، بخواهد، و يا در پاره‌اي از احكام و معارفش مداهنه و يا مسامحه كند؛ چون او رسولي بيش نيست، و تنها مأموري است كه بشر را بشارت و انذار دهد!
پس، همه اين‌ها براي اين است كه قرآن حق است، و از مصدر حق صادر گشته است!(1)
1- الـميـــــــزان ج : 26، ص : 14.

«سَنُريهِــمْ اياتِنـا فِي الْآفــاقِ وَ في اَنْفُسِهِــمْ!»
«به‌زودي خداي سبحان آياتي در آفاق و در نفس خود بشر نشان مي‌دهد تا براي همه روشن‌گردد كه قرآن حق‌است!» (53/فصلت)
آياتي كه بتواند حقانيت قرآن را اثبات كند، آياتي از خود قرآن خواهد بود، كه از حوادث و وعده‌هايي خبر مي‌دهد كه به زودي واقع خواهد شد، مانند آياتي كه خبر مي‌دهد به زودي خداي سبحان پيامبرش و مؤمنين را ياري مي‌كند، و زمين
(324) مشخصات قرآن
را در اختيار آنان قرار مي‌دهد، و دين آنان را بر تمامي اديان غلبه مي‌دهد، و از مشركين قريش انتقام مي‌گيرد!
هم‌چنان كه ديديم اينطور شد:
- نخست پيامبر خود را دستور داد تا از مكه به مدينه هجرت كند، چون ديگر كارد به استخوان رسيده بود، و آن جناب و مؤمنين در نهايت شدت قرار گرفته بودند، و نه كسي مافوق خود داشتند تا در زير سايه قدرت او ايمن باشند، و نه در خانه خـود مي‌تـوانستنـد درنـگ كننـد،
- و سپس بعد از هجرت صناديد و شاخ‌هاي قريش را در بدر بشكست، و لايزال امر آن جناب بالا گرفت، تا آن‌كه مكه به دست حضرتش فتح شد، و همه شبه جـزيره‌عـرب بـه فرمانش در آمد،
آيات حقانيت قرآن در آفاق و انفس (325)
- و بعد از آن كه خود آن جناب از دنيا رفت بيشتر معموره زمين به دست مسلمانان فتح گرديد، و خداي سبحان آيات خود را در آفاق و نواحي زمين به مشركين نشان داد، و هم آيات خود را در نفس مشركيــن نشان داد، و همه آنان را در بدر به هلاكت رسانيد!
البته اين حــوادث از اين جهت كه حــوادث تاريخي بودنــد، آيت خدا بر حقانيت قــرآن نبودنــد، بلكه از اين جهــت آيت بودند كه قبل از اين‌كه واقــع شوند، قرآن كريم از وقـوع آن‌ها خبر داده بود، و درست همان‌طــور كه قرآن خبــر داده بود، واقع شد!(1)

1- الـميـــــــزان ج : 34، ص : 328.
(326) مشخصات قرآن
«قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كانَ مِنْ عِنْدِ اللّهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِه...!»
«بگو مرا خبر دهيد: اگر فرضا اين قرآن از ناحيه خدا باشد، و شما به آن كفر ورزيده باشيـد، در اين صـورت گمراه‌تر از خود سراغ داريد؟ كه در خلافي ريشه‌دار قرار گرفته‌ايد؟»
مفاد آيه اين است كه قرآن شما را به سوي خدا مي‌خواند، و به بانگ بلند اعلام مي‌دارد كه از ناحيه خداست، پس حداقل احتمال اين را بدهيد كه در دعوي خود راست مي‌گويد، چون همين كه اين احتمال عقلايي را بدهيد، كافي است كه به حكم عقل نظر كردن در امر آن برايتان واجب مي‌شود، زيرا عقل دفع ضرر احتمالي را هم واجب
حقانيت قرآن، يك ضرورت عقلي (327)
مي‌دانــد، و چه ضــرري خطرناكتر از هلاكتــي ابدي، كه اين قــرآن شما را از آن هشدار مي‌دهـد؟ پس به حكم عقل ديگر معنــا ندارد كه به كلــي از آن اعــراض كنيد! (1)

«لا يَأْتيــهِ الْباطِلُ مِنْ بَيْــنِ يَدَيْــهِ وَ لا مِنْ خَلْفِـه تَنْزيـلٌ مِنْ حَكيمٍ حَـمـيـدٍ.»
«كساني كه به قرآن كفر ورزيدند، يعني مشركين عرب، كه قرآن به زبان آن‌ها نازل شده، در آتشند، براي اين‌كه به كتابي عزيز كفر ورزيدند، كتابي كه نه در عصر نزولش باطلي در آن رخنه مي‌كند، و نه تا قيامت! كتابي كه از ناحيه خداي حكيم و
1- الـميـــــــــزان ج : 34، ص : 14.
(328) مشخصات قرآن
حميد نازل شده است!» (41 / فصلت)
منظور از آمدن باطل به سوي قرآن به اين معناست كه باطل در آن راه پيدا كند، يا بعضي از اجزاء آن از بين برود و باطل شود، و يا همه‌اش، به طوري كه بعضي از حقايق و معارف حقه آن غير حقه شود، و يا بعضي از احكام و شرايع آن، و توابع آن احكام از معارف اخلاقي و تو يا همه اين نامبرده‌ها، لغو گردد، به طوري كه ديگر قابل عمل نشود!! البته چنين چيزي محال است بشود، و آيات و سوره‌هاي قرآن معارف اعتقادي و اخلاقــي و عملي آن تا قيامــت به اعتبار خـود باقي مي‌ماند!
دليل اين‌كه از هيچ جهتي باطل به قرآن راه ندارد، و قرآن عزيز است، اين است كه از ناحيه حكيمي محكم كار نازل شده است، حكيمي كه سستي در عمل او راه نـدارد،
باطل در قرآن راه ندارد! (329)
حكيمي كه ستوده علي‌الاطلاق است - تَنْزيلٌ مِنْ حَكيمٍ حَميدٍ!
- «اين سخنان وهن‌آوري كه به تو مي‌گويند، همان سخناني است كه به رسولان قبل از تو نيز مي‌گفتند. پروردگار تو داراي آمرزش، و هم داراي عقابي است دردناك!» (43 / فصلت)
منظور از گويندگان همان كفاري هستند كه آن جناب را ساحر يا مجنون يا شاعر لغوگــوي خواندنــد، و يا گفتنــد كه همه حرف‌هايش بهانــه اين است كــه بر ما آقايي و سروري كند، و گويندگانــي كه اين حرف‌ها را به انبياء گذشته گفتند، همان امت‌هاي آن انبيـاء بـودنــد. (1)
1- الميـزان ج : 34، ص : 317.
(330) مشخصات قرآن

«اَلْحَمْدُلِلّهِالَّذي اَنْزَلَ عَلي عَبْدِهِالْكِتابَ وَ لَمْيَجْعَلْ لَهُ عِوَجا...!» (1 و 2/ كهف)
خداي‌تعالي در اين سوره كلام را با ذكر ثناي خود افتتاح فرموده و بدين نحو خود را ستوده كه قرآني بر بنده‌اش نازل كرده كه هيچ انحرافي از حق در آن نيست، و علاوه بر مصالح بندگانش، در زندگي دنيا و آخرت ايشان قيم است، و از عهده اين كار به خوبي بر مي‌آيد، پس همه حمدها كه در ترتب خيرات و بركات آن از روز نزولش تا روز قيامت

هست، همـه بـراي خداست!
پس سزاوار نيست كه هيچ دانشمند اهل بحثي ترديد كند در اين‌كه آن‌چه از صلاح و سداد در جوامع بشري به چشم مي‌خورد، همه از بركات انبيا گرامي است كه در ميان بشر منتشر كرده‌اند، و بذري است كه آنان با دعوت خود به سوي حق و حسن خلق و عمـل صـالح افشانده‌اند!
قرآن كريم از چهارده قرني كه از نزولش مي‌گذرد، تمدني به بشر داده، و ارتقايي به او بخشيده، و علم نافع و عمل صالحي در بشر به وجود آورده است، كه مخصوص خود آن است، و به همين جهت دعوت نبوي منت‌هايي بر بشر دارد، كه با توجه به آن‌ها آيه: «اَلْحَمْدُ لِلّهِ الَّذي اَنْزَلَ عَلي عَبْدِهِ الْكِتابَ...!» معنا مي‌دهد، و شايسته است كه گفته شود: «همه حمدها براي خداســت!»

ـ وَ لَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجا قَيِّما...!
- خداوند متعال در مقام ستايش خويــش است از اين‌كه كتابي نازل كرده كه به صفــت عدم اعوجاج متصـف است، و از اين‌كه بر تأمين مصالح مجتمع بشري قيم است.
(بــه هــر دو صفــت در ايــن آيــه بـه طـور مسـاوي بـذل عنـايــت شـده اسـت!)
قرآن كريم در تمامي احوال و از همه جهات مستقيم و بدون اعوجاج است، نه از يك جهت و دو جهت، بلكه لفظش فصيح، معنايش بليغ، هدايتش مصيب، در حجت‌ها و براهين خود قاطع، در امر و نهي خود خيرخواه، در قصص و اخبارش صادق و بدون اغراق، و در قضاوت‌هايش فاصل ميان حق و باطل است! هم‌چنين از دستبرد شياطين محفوظ، و از اختلاف در مضامين دور است! نه در عصر نزول خود دستخوش باطل شده، و نه بعد از آن عصر و زمان!

توصيــف كتاب به وصف «قيمومت» به خاطر دين قيمي است كه در بر دارد، ديني كـه قائــم به مصالــح عالـم بشــري است، چه مصالــح دنيوي و چه اخــروي آنان! (1)

«اِنّا سَنُلْقي عَلَيْكَ قَوْلاً ثَقيلاً!» (5 / مزمل)
ثقل يا سنگيني، كيفيت خاصي براي جسم است، و خاصيت آن اين است كه حمل
1- الـميـــــــــزان ج : 26، ص : 41.
(334) مشخصات قرآن
چنين جسمي و جا به جا كردن آن دشوار باشد. اين عبارت در امور معنوي نيز به كار مي‌رود، امور معنوي كه درك آن دشوار است، و يا حقايقي در بر دارد كه رسيدن به آن سخت است، و يا فرمان‌هايي را متضمن است كه امتثال آن و مداومت بر انجام آن دشوار است.
قرآن كريم كه كلام الهي است به هر دو اعتبار ثقيل و سنگين است، اما از حيث فهم معنايش ثقيل است، براي اين‌كه كلامي الهي است، كه پيامبر آن را از ساحت عظمت و كبريايي گرفته است، و معلوم است چنين كلامي را نمي‌فهمد مگر نفوس طاهره از هر پليدي، نفوسي كه از هر سببي قطع اميد كرده و تنها به خداي سبحان كه مسبب‌الاسباب است، دل بسته است، كلامي است الهي و كتابي است عزيز كه ظاهري دارد و باطني، تنزيلي دارد و تأويلي، و تبيان همه چيز است، و سنگيني
قرآن، قولي سنگين (335)
آن از حال و وضع رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله مشهود بود، و همه مي‌ديدند كه در هنگام گرفتن آن دچار برحاء - حالتي شبيه بيهوشي - مي‌گشت.
و اما از حيث تحقق بخشيدن به حقايق معارفش، و ساده‌تر بگوييم، توحيد و معارف اعتقادي و اخلاقي‌اش را در خود پياده كردن، آن قدر سنگين است كه در بيان سنگيني‌اش كافي است كه آيات زير را بخوانيم:
«لَـوْ اَنْزَلْنا هذَا الْقُرْآنَ عَلي جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خاشِعا مُتَصَدِّعا مِنْ خَشْيَةِ اللّهِ!»(22 / حشر)
«وَ لَوْ اَنَّ قُرْءانا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبالُ اَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الاْرْضُ اَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتي...!»(21 / رعد)
كه در آيه اولي مي‌فرمايد: كوه تحمل آن را ندارد كه قرآن بر آن نازل شود، و اگر
(336) مشخصات قرآن
مي‌شـد كـوه خاشـع، و از تـرس خـدا پـاره پاره مي‌شد!
و در آيه دومي از اين معنا خبر داده كه با اين قرآن كوه‌ها را مي‌توان به حركت در آورد، و زمين را پاره پاره كرد، و با مردگان سخن گفت!

قرآن كريم نه تنها به آن دو اعتبار سنگين است بلكه به اعتبار پياده كردنش در جامعه و دعوت مردم به اين كه مراسم دين حنيف را بپا دارند، و خلاصه برتري دادن اين دين حنيف بر ساير اديان نيز، سنگين است، و شايد سنگيني‌اش مصايب و ناملايماتي اســت كه رسول الله صلي‌الله‌عليه‌وآله در راه خدا تحمل كرد، و آزارهايي است كه براي خدا كشيد، كه آيــات قرآن هم پاره‌اي از انــواع ايذاها و استهزاهــا و خطاكاري‌هايــي كه آن جنــاب از مشركيــن و كفار و منافقيــن و بيمــاردلان ديد، حكايــت كرده اسـت.
و وقتي يكي از جهات سنگيني قرآن سنگيني معارف آن و نيز پذيرفتن شرايع و
قرآن، قولي سنگين (337)
احكام آن است، قهرا بر امت هم ثقيل خواهد بود، همان‌طور كه بر رسـول اللّـه صلي‌الله‌عليه‌وآله سنگيـن بـود.
پس معني آيه اين است كه ما به زودي به تو وحي مي‌كنيم قولي را كه هم بر خودت سنگين است، و هم بر امتت، اما سنگيني آن بر خود تو از جهت صعوبت تحقق به حقايق آن، و از جهت مصايبي است كه در طريق ابلاغ آن خواهي ديد، و سلب راحت و فراغتي است كه از تو خواهد شد، و از جهت مجاهدت نفس و انقطاع به سوي خدا، و زحماتي است كه لازمه گرفتن وحي است. و اما سنگيني آن بر امت از اين جهت است كه آن‌ها هم در پــاره‌اي از جهات نامبرده با تو شريكنــد، از آن جمله تحقق دادن به حقايق قرآن است در نفس، و نيز پيروي كردن اوامر و نواحــي خداست، و نيز رعايت حدود آن اسـت، كه هر طايفه از طوايف امت به قدر وسع و طاقتش بايد اين رنج‌ها را تحمل كند! (1)
(338) مشخصات قرآن

«وَ ما عَلَّمْناهُالشِّعْرَ وَ ما يَنْبَغي لَهُ اِنْهُوَ اِلاّ ذِكْرٌ وَ قُرْآنٌ مُبينٌ!»
- «و مـا بـــه او شعـــــر نيامــوختيـــم...!» (69 و 70 / يس)
وقتي خداوند متعال مي‌فرمايد كه ما به رسول گرامي خود شعر نياموختيم، يعني او هيچ سررشته‌اي از شعر ندارد، نه اين‌كه دارد و شعر نمي‌گويد! آن‌گاه مي‌فرمايد:
1- الميزان ج : 39، ص : 233.
قرآن شعر نيست! (339)
- «وَ ما يَنْبَغي لَهُ - شعر شايسته و سزاوار او نيست!»
اين جمله در مقام منت نهادن بر آن جناب است و مي‌خواهد بفرمايد كه خداي سبحان رسول گرامي اسلام را از گفتـن شعر منزه داشته است!
با اين جملــه مي‌خواهد اين احتمال را برطرف كند كه ممكن است كسي خيال كند عــدم آمــوزش شعــر نقصــي اسـت براي كمــال رسول اللّــه صلي‌الله‌عليه‌وآله ، لــذا مي‌فرمايــد:
- خيال نكنيد اين‌كه ما به وي شعر نياموخته‌ايم نقصي براي اوست، بلكه نداشتن سررشته از شعر براي او كمال، و مايه بلندي درجه، و نزاهت ساحت اوست، نزاهت از ننگي كه متخصصين اين فن دارند، و با لفظ بازي خود معاني را آرايش مي‌دهند، و با تخيلات شعري معاني را مشاطه‌گري مي‌كند، آن هم تخيلات كاذب، كه هرچه دروغش دقيق‌تر باشد، شعرش مليح‌تر و دلپسندتر مي‌شود! و نيز كلام
(340) مشخصات قرآن
خود را بر طبق آهنگ‌هاي مـوسيـقـي در مـي‌آورنـد تـا در گـوش شـنـونـده خـوشـتـر آيــد!؟
چنين كارهايي شايسته مقام رسول‌الله صلي‌الله‌عليه‌وآله نيست! و چگونه مي‌تواند شايسته او باشد، با اين‌كه‌او فرستاده‌اي از سوي خداست، و آيت رسالت و متن دعوتش قرآن است، كه كلامي‌است در بيان‌خود معجزه، و نيز ذكراست و قرآن‌مبين؟ قرآن‌شعرنيست! قرآن چيزي نيست به جز ذكر، و خواندني آشكار!
و معناي ذكر و خواندني بودن قرآن اين است كه قرآن ذكري خواندني است از طرف خـدا، كه هم ذكر بودنش روشن است، و هم خواندني بودنش، و هم از ناحيه خدا بودنش!
- اِنْ هُــوَ اِلاّ ذِكْـرٌ وَ قُرْآنٌ مُبينٌ!
- ما به رسول خود شعر نياموختيم، براي اين‌كه مردم را با قرآن - كه منزه از

قرآن شعر نيست! (341)
خيالبافي‌هاي شعري است - انذار كند، البته از مردم آن عده‌اي را انذار كند كه زنده بوده باشنـد!
ايـن آيه، ارسـال رسـول و انـزال قـرآن به رسـول را از دو چيـز عبـارت دانسته:
1 ـ انذار كسي كه زنده باشد، يعني حق را تعقل كند، و براي شـنـيـدنـش گوش فرا دهد.
2 ـ حقـانـيـت قـول و واجـب شـدن آن بـر كفـار!
در تفسير قمي آمده است كه... در اين مسئله هيچ حرفي نيست كه رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله در تمامي طول عمر شريفش حتي يك بار هم شعر نگفت! (1)
1- الميزان ج : 34، ص : 173.
(342) مشخصات قرآن

در تفسيرعياشي به‌نقل‌از فضيل‌بن‌سيار آمده‌كه گفت: - «... من‌از امام‌محمد باقر عليه‌السلام از ايـن حـديث پـرسيـدم كـه فـرمـوده‌اند:
ـ هـيـچ آيــه‌اي در قـرآن نـيـست، مـگـر آن‌كه ظـاهـري دارد، و بـاطـنـي!
ـ و هيچ حرفي در قرآن نيست، مگـر آن‌كه بـراي‌او حـدي و حسابـي است،
ـ و براي هر حدي مطلعـي‌است... منظـور از ظـاهر و باطن چيست؟
فرمود:
ـ ظاهر قرآن «تنزيل» آن، و باطن‌قرآن «تأويل» آن‌است، بعضي از تأويل‌هاي آن گذشته و سپري شده، و بعضي هنوز نيامده است، مانند آفتاب و ماه در جريان‌است، هروقت چيزي از آن
ظاهر و باطن قرآن (343)
تـأويل‌ها آمد، آن تأويل واقع مي‌شود...!» (1)
1- الميـــزان ج : 1، ص : 79.
(344) مشخصات قرآن

فصل هشتم :اعجاز قرآن

«وَ اِنْ كُنْتُمْ فيرَيْبٍ مِمّا نَزَّلْنا عَلي عَبْدِنا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ...!» «و اگر از آن‌چه ما بر بنده خويش نازل كرده‌ايم به شك اندريد؟ سوره‌اي مانند آن بياوريد...!» (23/بقره)

(345)

خداي‌تعالي با اين آيه به همه مي‌فهماند كه قرآن مجيد معجزه است، و هيچ بشري نمي‌تواند نظيرش را بياورد، و اين‌كه اين كتاب از ناحيه خدا نازل شده، و در آن هيچ شكي نيست كه معجزه‌اي است كه تا زمين و زمان باقي است، آن نيز به اعجاز خود باقي اســت! نظير اين مطلــب در قرآن كريــم مكرر آمده است:

- «بگو اگر انس و جن دست‌به‌دست هم دهند،كه مثل اين‌قرآن‌بياورند، نمي‌توانند! هرچند كه مددكار يكديگر باشند.» (88 / اسراء)

- «و يا آن‌كه مي‌گويند: اين قرآن افترائي است كه به خدا بسته! بگو: اگر راست مي‌گوئيد؟

غير از خدا هر كس را كه مي‌خواهيد دعوت كنيد، و به كمك بطلبيد، و شما هم ده سوره مثل آن به خدا افتراء ببنديد!» (13 / هود)

(346) مشخصات قرآن

آيه مورد بحث مي‌تواند اعجاز بودن قرآن را از لحاظ آورنده آن در نظر داشته باشد. يعني تعجيز به خود قرآن نيست، بلكه به قرآن است از حيث اين‌كه مردي بي‌سواد و درس نخوانده آن را آورده است، كسي كه آن را آورده تعليم نديده، و اين معارف عالــي و گرانبها و بيانات بديــع و بي‌سابقــه و متقن را از احــدي از مردم نگرفته است:

- «بگـو اگـر خدا مي‌خواست، نه مـن آن را بر شما مي‌خواندم، و نه از آن اطلاعي داشتم، خود شما شاهديد كه مدتها از عمرم قبل از اين قرآن در بين شما زيستم، درحالي كه خبري از آنـم نبود، بـاز هم تعقـل نمي‌كنيد!؟» (16 / يونس)

اين نكته را هم بايد دانست كه اين آيه و نظاير آن دلالت دارند بر اين‌كه قرآن كريم همه‌اش معجزه است، حتي كوچك‌ترين سوره‌اش، مانند: كوثر، و يا سوره عصر!

آيات مشتمل بر اين تحدي‌ها از نظر عموم و خصوص متفاوتند. بعضي جا درباره

تأئيد خدا بر معجزه بودن قرآن (347)

يك سوره تحدي كرده، بعضي بر ده سوره، بعضي بر عموم قرآن، بعضي بر خصوص بلاغت آن، و بعضي بر همه جهات آن!

يكي از آياتــي كه بر عموم قرآن تحــدي كرده، آيــه‌اي است كه مي‌فرمايــد:
- «بگو! اگر انس و جن دست به دست هم دهند، كه مثل اين قرآن را بيـاورنـد، نمي‌توانند...!» (88/اسري) (1)

«قُلْ لَئِنِ‌اجْتَمَعَتِ‌الإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلي اَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هذَا الْقُرْانِ لا يَأْتُونَ بِمِثْلِه وَ لَوْ كانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهيرا!»
1- الـميـــــزان ج 1، ص: 109.
(348) مشخصات قرآن
«بگو! اگر انس و جن دست به دست هم بدهند، كه مثل اين قرآن را بياورند، نمـي‌تـواننـد! هر چنـد كـه مـددكـار هم باشنـد!» (88 / اسـري)
آيه فوق مي‌فهمانــد كه قرآن از هر جهتي كه ممكن است مورد برتري قرار گيرد، برتــر اســت، نــه يـك جهــت و دو جهــت!
قرآن كريم، معجزه است در بلاغت، براي بليغ‌ترين بلغاء؛ آيتي است فصيح، براي فصيح‌ترين فصحاء، خارق‌العاده است در حكمتش، براي حكماء؛ سرشارترين گنجينه علمي است معجزآسا، براي علما؛ اجتماعي‌ترين قانوني است معجزآسا، براي قانونگذاران؛ سياستي است بديع و بي‌سابقه، براي سياستمداران؛ حكومتي است معجزه، براي حكام!
و خلاصه معجزه‌اي است براي عالميان! در حقايقي كه راهي به كشف آن ندارند،
قرآن از چه لحاظ معجزه است؟ (349)
مانند امور غيبي، اختلاف در حكم، و علم و بيان!!!
قرآن كريم دعوي اعجاز از هر جهت براي خود مي‌كند، آن هم اعجاز براي تمامي افراد جن و انس، چه عامي و چه خواص، چه عالم و چه جاهل، چه مرد و چه زن، چه فاضل متبحر و چه غير فاضل، به شرطي كه اين قدر شعور داشته باشد كه حرف حساب سرش بشود!
در آيه فوق به روشني و صراحت تحدي شده است، و ظهور در اين دارد كه به تمامي خصوصيات قرآن و صفات كمالي كه از نظر لفظ و معنا دارد، تحدي شده است، نه تنها به فصاحت و بلاغت لفظ آن، زيرا اگر منظور معجزه بودن لفظ آن بود، ديگر معني نداشت كه همه جن و انس را دخالت دهد، بلكه بايد مي‌فرمود كه اگر همه عـرب جمـع شوند، نمي‌توانند مثل آن را بياورند!
(350) مشخصات قرآن
علاوه بر اين‌كه ظاهر آيه مي‌رساند كه تحدي مزبور مدت معيني ندارد، به شهادت اين‌كه مي‌بينيم در اين عصر هم كه اثري از فصحا و بلغاي آن روز عرب نمانده، قرآن بر اعجـاز باقي مانـده، و به بانـگ بلنـد تحـدي مي‌كنـد!
در ادامه آيه، خـداي‌تعالي چـنين سوگند مي‌خـورد:
- «سوگند مي‌خوردم كه ما در اين قرآن براي مردم مكرر مثل‌ها آورديم،

که حق را برايشان روشن مي‌كرد، و ايشان را به ايمان به ما و شكر نعمت‌هاي ما دعوت مي‌نمـود، و لكـن بيشتر مـردم جز راه كفـران نپيمودند، و شكر ما را نگزاردند!»
(89 / اسراء) (1)
1- الـميـزان ج : 1، ص : 113.
قرآن از چه لحاظ معجزه است؟ (351)

تنها راه آوردن معجزه براي عموم بشر كه براي هميشه، و در هر زماني، ثابت باشد، اين است كه آن معجزه از سنخ «علم» و «معرفت» باشد. چون غير از علم و معرفت هر چيز ديگري كه تصور شود كه سر و كارش با ساير قواي دراكه انسان باشد، ممكن نيست عموميت داشته باشد، و ديدني‌اش را همه و براي هميشه تاريخ ببينند، و شنيدني‌اش را همه بشر، در تمام ادوار تاريخ بشنوند.
مثلاً: عصاي موسي معجزه بود براي كساني كه در زمان خود آن را ديدند،
(352) مشخصات قرآن
ولي نمي‌تواند براي انسان‌هاي بعد از عصر او كه آن را نديده‌اند، معجزه باشد! علـم و معـرفت مي‌تواند براي همه و براي ابد معجزه باشد!
قرآن كريم، به «علم و معرفت» تحدي كرده و فرموده است:
ـ اگر در آسماني‌بودن آن شك داريد، همه دست‌به‌دست هم بدهيد، و كتابي درست كنيد كه‌از نظر علم و معرفت مانند قرآن باشد!
درباره قرآن فرموده:
- «وَ نَزَّلْنا عَلَيْكَ الْكِتابَ تِبْيانا لِكُلِّ شَيْءٍ...!»
- مـا كتابـي را كه بيـان همـه چيزهاسـت بر تو نـازل كرديـم! (89 / نحـل)
- «وَ لا رَطْـبٍ وَ لا يـابِسٍ اِلاّ في كِتبٍ مُبينٍ!»
- هيچ تر و خشكي نيست مگر آن‌كه در كتابي بيانگر، ضبط است! (59 / انعام)
علم و معرفت، دليل اعجاز قرآن (353)
متن تعليمات عاليه اسلام و كليات قرآن كريم و جزئيات آن در آيه‌هائي مثل: «به هر چه رسول امر كرد، انجام دهيد، و از هر چه نهي كرد، اجتناب كنيد!» (7 / حشر) و مثل: «تا در ميـان مردم به آن‌چه خدا نشـانت داده، حكم كنـي!» (105 / نساء) و آياتي ديگر كه امور را به پيامبر اسلام حوالت داده، و آن جناب بيان كرده، همه نشان مي‌دهند كه اسلام از معارف الهي فلسفي، اخلاق فاضله، قوانين ديني و فرعي - از عبادات، معاملات، سياسات اجتماعي، و هر چيز ديگري كه انسان‌ها در مرحله عمل بدان نياز دارند. نه تنها متعرض كليات و مهمات مسائل است، بلكه جزئي‌ترين مسائل را نيز متعرض است!
تمامي معارفش بر اساس فطرت، و اصل توحيد بنا شده، به طوري كه تفاصيل و جزئيات احكامش، بعد از تحليل، به توحيد برمي‌گردد، و اصل توحيدش بعد از تجزيه به همان تفاصيل بازگشت مي‌كند.

(354) مشخصات قرآن
قرآن كريم، بقاء همه معارفش را تضمين كرده است، و آن را صالح براي تمامي نسل‌هاي بشر دانسته، و فرموده است كه اين كتاب با مرور ايام و كرور ليالي كهنـه نمي‌شـود، كتابي است كه تا آخـرين روز روزگـار ناسخي هيچ حكمي از احكام آن را نسـخ نمي‌كنـد، و قـانون تحـول و تكـامل آن را كـهنه نمي‌سـازد!
- «لا يَأتيــهِ الْباطِلُ مِنْ بَيْــنِ يَدَيْهِ وَ لا مِنْ خَلْفِــه تَنْزيلٌمِنْ حَكيمٍ حَميدٍ.»(41 و 42 / فصلت)
- «اِنّاً نَحْنُ نَـزَّلْنَا الذِّكْرَ وَ اِنّا لَهُ لَحافِظُونَ!» (9 / حجر) (1)
1- الـميـــــــــزان ج 1، ص: 113.

«قُلْ لَوْ شآءَ اللّهُ ما تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ....»
«بگو! اگر خدا مي‌خواست اين قرآن را بر شما تلاوت نكنم، نمي‌كردم، و نه شما مي‌فهميديد! شما مي‌دانيد كه قبل از اين سالها در ميان شما بودم!؟ آيا باز هم تعقـل نمي‌كنيد؟» (16 / يونس)
قرآن كريم بشر را به شخص رسول‌اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله ، كه آورنده آن است، تحدي كرده، و فرموده است كه آوردن شخص امّي و درس نخوانده و مربي نديده، كتابي را كه هم الفاظش معجزه است و هم معاني‌اش، امر طبيعي نيست و به جز با معجزه صورت نمي‌گيرد.
(356) مشخصات قرآن
رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله سالها به عنوان مردي عادي در بين مردم زندگي كرد، در حالي كه نه براي خود فضيلتي و فرقي قائل بود، و نه سخني از علم به ميان آورده بود، حتي احدي از معاصرينش يك بيت شعر يا نثر هم از او نشنيد، و در مدت چهل سال كه دو ثلث عمر او مي‌شود، آن جناب نه مقامي كسب كرد، و نه يكي از عناوين اعتباري كه ملاك برتري و تقدم است، به دست آورد، و آن‌گاه در رأس چهل سالگي ناگهان طلوع كرد، و كتابي آورد كه فحول و عقلاي قومش از آوردن مانند آن عـاجز مـاندند، و زبـان بلغاء و فصحـاء و شعـراي سخـن بـه لكنـت افتاد و لال شد!
و بعد از آن‌كه كتابش در اقطار زمين منتشر گشت، احدي جرأت نكرد كه در مقام معارضه به آن برآيد، نه عاقلي اين فكر خام را در سر پرورانيد، نه فاضلي دانا چنين هوسي كرد، نه خردمندي در ياراي خود ديد، و نه زيرك هوشياري اجازه
زندگي پيامبر، دليل اعجاز قرآن (357)
چنين كاري به خود داد! (1)

سایر دلایل اعجاز قرآن

1 ـ اخبار غيبي از گذشتگان

قرآن كريم در آيات بسياري با خبرهاي غيبي خود تحدي كرده، يعني در ميان بشر اعلام نموده، كه اگر در آسماني بودن اين كتاب ترديد داريد، كتابي نظير آن مشتمل بر اخبار غيبي بياوريد!
1- الـميـــــــــــزان ج 1، ص: 119.
(358) مشخصات قرآن
ايــن آيات بعضي درباره داستان‌هــاي انبياء گذشته و امت‌هاي ايشان است، مانند:
- «تِلْكَ مِنْ اَنْبآءِ الْغَيْبِ نُوحيهآ اِلَيْكَ... اين از خبرهاي غيبي است كه ما به تو وحي مي‌كنيـم، و تو خودت و قومت هيچ كدام از آن اطلاع نداشتيد.» (49 / هود)
- «ذلِكَ مِنْ اَنْباءِ الْغَيْبِ نُوحيهِ اِلَيْكَ... اين سرگذشت (يوسف) از خبرهاي غيبي است كه ما بر تو وحي مي‌كنيم، تو خودت در آن ماجرا نبودي، و نديدي كه چگونه حرف‌هاي خـود را يكي كردنــد تا با يوســف نيرنــگ كننــد.» (102 / يوسف)
ـ «ذلِـكَ مِـنْ اَنْبـاءِ الْـغَيْبِ نُـوحـيهِ اِلَـيْكَ...اين از خبرهاي غيبي است كه ما به تو وحي مي‌كنيم، و گر نه تو آن روز نزد ايشان نبودي كه داشتند قرعه‌هاي خود را مي‌انداختند، كه كدامشان سرپرستي مريم را به عهده گيرند، و نيز نبودي كه چگونه بر سر اين كـار بـا هـم مخـاصمـه مي‌كـردنـد.» (44 / آل عمـران)
ساير دلايل اعجاز قرآن (359)
- «ذلِـكَ عيسَـي ابْـنُ مَـرْيَـمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذي فيهِ يَمْتَرُونَ - اين عيسي‌بن مـريــم است، آن قــول حقــي كه دربــاره‌اش شــك مي‌كننــد!» (34 / مريــم)

يك قسمت ديـگر درباره حوادث آينده است، مانند:
- «غُلِبَتِ الرُّومُ... سپاه روم در سرزمين پائين‌تر شكست خوردند، ولي هم ايشان بعداز شكستشان به زودي و در چنـد سال آتـي غلبـه خواهند يافت!» (4 / روم)
- «اِنَّ‌الَّذي فَرَضَ‌عَلَيْكَ‌الْقُرْآنَ لَرادُّكَ اِلي مَعادٍ... آن خدائي كه قرآن را نصيب تو كرد، به‌زودي تو را بدانجا كه‌ازآن‌جا جلاء وطن كردي،برمي‌گرداند!»(85/قصص)
(360) مشخصات قرآن
- «لَتَدْخُلُـنَّ الْمَسْجِـدَ الْحَـرامَ... به زودي داخل مسجد الحرام مي‌شويد، انشاءاللّه در امن و امان، در حالي كه سرها تراشيده باشيد، و تقصير كرده باشيد، و هيچ خوف و ترسي نداشته باشيد!» (27 / فتـح)
- «سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ... به زودي آن‌ها كه از شركت در جهاد تخلف كردند، وقتي براي گرفتن غنيمت روانه مي‌شويد، التماس خواهند كرد كه اجازه دهيد ما هم بيائيم!» (15 / فتح)
-«اِنّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَ اِنّا لَهُ لَحافِظُونَ... به درستي كه ما خودمان ذكر را نازل كرده‌ايم و خودمان نيـز به طـور مسلـم آن را حفظ خواهيم كرد.» (9 / حجر)
- «وَاللّهُ‌يَعْصِمُكَ مِنَ‌النّاسِ... و خداتو را از شر مردم حفظ مي‌كند!» (67/ مائده)
و آيــات بسيــاري ديگــر كــه مؤمنيــن را وعده‌هــا داده و همــان‌طــور كــه
ساير دلايل اعجاز قرآن (361)
وعــده داده بــود، تحقـق يافت!
از اين بـاب است آيات ديگــري كه دربــاره امور غيبــي است، نظيــر آيــات زيــر:
- «وَ حَرامٌ عَلي قَرْيَةٍ اَهْلَكْناها اَنَّهُمْ لا يَرْجِعُونَ حَتّي... ممكن نيست مردم آن شهري كه ما نابودشان كرديم، و مقدر نموديم كه ديگر باز نگردند، اين‌كه باز گردند، مگر وقتي كه راه يأجوج و مأجوج باز شود، در حالي كه از هر پشته‌اي سرازير شوند، و وعده حق نـزديك شود، كه در آن هنگـام ديـده آنـان كه كافـر شدند، از شـدت تحيـر باز مي‌ماند و مي‌گويند: - واي بر ما كه از اين آينده خود در غفلــت بوديم، بلكه حقيقــت مطلب آن است كه ما ستمگر بوديم!» (97 / انبياء»
- «وَعَدَاللّهُ الَّذينَ امَنُوا مِنْكُمْ و... خدا كساني از شما را كه ايمان آوردند و

عمل صالح كردند، وعده داده كه به زودي ايشان را جانشين در زمين كند!» (55 / نور)
(362) مشخصات قرآن
- «قُــلْ هُوَ الْقادِرُ عَلىآ اَنْ يَّبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذابا مِنْ فَوْقِكُمْ... بگو خدا قادر است بـر اين‌كــه عـذابي از بـالاي ســرتــان بــر شمــا مسلــط كنــد!» (65 / انعــام)

3 - بيان حقايق علمي

آيات زير از حقايقي خبر داده كه در روزهاي نزول قرآن در هيچ جاي دنيا اثري از آن حقايق علمي وجود نداشته، و بعد از چهارده قرن، و بعد از بحث‌هاي علمي طولاني، بشر موفق به كشف آن‌ها شده است:
- «وَ اَرْسَلْنَـا الرِّيـاحَ لَواقِحَ... ما بادها را فرستاديم تا گياهان نر و مـاده را تلقيح كند!»(22 / حجر)
ساير دلايل اعجاز قرآن (363)
- «وَ اَنْبَتْنا فيها مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ... و رويانديم در زمين از هر گياهي موزون كه هر يك وزن مخصوصي دارند.» (19 / حجر)
- «وَ الْجِبـالَ اَوْتـادا... آيا ما كوه‌ها را استخوان‌بندي زمين نكرديم؟» (7 / نبأ)

4 - خبر حوادث آینده اسلام

آیات زیر از حوادث عظیم آینده اسلام و یا آینده دنیا خبر داده که همه آن حوادث بعد از نزول واقع شده است:

- «يآآيُّهَاالَّذينَ امَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دينِه فَسَوْفَ يَأْتِياللّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ... اي كساني كه ايمان آورده‌ايد، هر كس از شما از دين خود (364) مشخصات قرآن

برگردد ضرري به دين خدا نمي‌رسد، چون به زودي خداوند مردماني خواهد آورد كه دوستشان دارد، و آن‌ها نيز خدا را دوست مي‌دارند!» (54 / مائده)

- «وَ لِكُلِّ اُمَّةٍ رَسُولٌ... براي هر امتي رسولي است، همينكه رسولشان آمد، در ميان آن امت به عدالت حكم مي‌شود.» (47 / يونس)

5 - عدم اختـلاف در معـارف و نظم يكسـان قرآن

قرآن كريم به اين معنا تحدي كرده كه در سراسر قرآن اختلافي در معارف آن وجود ندارد:
- «اَفَلا يَتَدَبَّرُونَ‌الْقُرْآنَ... چرا در قرآن تدبر نمي‌كنند؟ كه اگر از ناحيه غير خدا
سايرِ دلايل اعجاز قرآن (365)
بود، اختلاف‌هاي زيادي در آن مي‌يافتند.» (82/نساء)
اين كتاب آسماني كه رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله آن را آورده، به تدريج نازل شده و قرائت آن به مردم به صورت پاره پاره و در مدت بيست و سه سال صورت گرفته در حالي كه در ايــن مدت حالات مختلف و شرايــط متفاوتي پديــد آمده است:
پاره‌اي از آن در مكه و پاره‌اي ديگر در مدينه، پاره‌اي در شب و پاره‌اي در روز، پاره‌اي در سفر و پاره‌اي در جنگ، طايفه‌اي در روزگار عسرت و شكست و برخي در لحظات پيروزي و پيشرفت، عده‌اي در حال امنيت و گروهي در حال ترس و وحشت... نازل گرديده است.
آن‌هم نه اين‌كه براي يك‌منظور نازل شده‌باشد، بلكه هم براي القاء معارف الهي و هم براي‌تعليم‌اخلاق فاضله و تقنين‌قوانين و احكام‌ديني، آن‌هم درباره تمامي حوائج زندگي
(366) مشخصات قرآن
نازل شده است، ولي با اين حال در چنين كتابي كوچك‌ترين اختلافي در نظم متشابه و يكسانش ديده نمي‌شود - كتابا متشابها مثاني!

6 - عدم اختلاف در بيان اصول و معارف

از نظر معارف و اصولي كه قرآن كريم بيان كرده، اختلافي در آن وجود ندارد، و طوري نيست كه يكي از معارفش با يكي ديگر آن متناقض و متنافي باشد. آيات قرآن، برخي، برخي ديگــر را تفسير مي‌كند. جملـه‌اي از آن بيان و مصدق جمله‌اي ديگر است.
اميــرالمؤمنيــن عليه‌السلام مي‌فرمايـــد:
- «بعضــي از قرآن ناطق به مفــاد بعض ديگـر و پاره‌اي از آن شاهد پاره‌اي ديگر است!»
ساير دلايل اعجاز قرآن (367)
اگر قرآن از ناحيه غيرخدا بود، هم نظم الفاظش از نظر حسن و بهاء مختلف مي‌شد و هم جمله‌اش‌از نظر فصاحت و بلاغت‌متفاوت‌مي‌گشت و هم‌معنا ومعارفش‌از نظر صحت و فساد و اتقان و متانت، متغاير مي‌شد!

يكــي ديگر از جهات اعجــاز كه قرآن كريم بشر را با آن تحدي كرده، يعني فرموده: ـ اگر در آسماني‌بودن اين‌كتاب شكي داريد، نظير آن را بياوريد ـ مسئله «بلاغت» قرآن است:
- «اَمْ يَقُولُونَ افْتَريهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَياتٍ... و يا مي‌گويند كه اين قرآن را وي به خدا افتراء بسته است. بگو: اگر چنين چيزي ممكن باشد، شما
(368) مشخصات قرآن
هم ده سوره مثل آن‌را به‌خدا افتراءببنديد و بياوريد! و حتي غير خدا هر كسي را هم كـه مي‌توانيد به‌كمك بطلبيد، اگر راست مي‌گوئيد!؟
- و اما اگر نتوانستيد اين پيشنهاد را عملي سازيد، پس بايد بدانيد كه اين كتاب به علم خدا نازل شده است، و اين‌كه معبودي جز او نيست! پس آيا باز هم تسليم نمي‌شويد؟» (14 / هود)
- «اَمْ يَقُولُونَ افْتَريهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ... و يا مي‌گويند، قرآن را به دروغ به خــدا نسبت داده است، بگو: اگر راسـت مي‌گوئيد يك ســوره مثل آن را بياوريد! و هر كسي را هم كه مي‌توانيد به كمك دعوت كنيد!
- لكن اين‌ها بهانه است! حقيقت مطلب اين است كه چيزي را كه احاطه علمي بدان ندارند، و هنوز به تأويلش دست نيافته‌اند، تكذيب مي‌كنند.» (39 / يونس)
سايـر دلايل اعجاز قرآن (369)
اين دو آيه مكي هستند، و به ترتيب در سوره هود و سوره يونس آيه‌هاي 14 و 39 مي‌باشنــد. در اين دو آيه به نظــم و بلاغت قرآن تحــدي شده است. چـون تنهـا بهره‌اي كه عرب آن روز از علم و فرهنگ داشتند، و حقا هم متخصص در آن بودند، همين مسئله سخنداني و بلاغت بود.
از طول مدت اين تحدي، در عصر نزولش كه بگذريم، در مدت چهارده قرن هم كه از عمر نزول قرآن گذشته، كسي نتوانسته كتابي نظير آن را بياورد، و حداقل كسي اين معنا را درخور قدرت خود نديده‌است!
اگــر هم كسي در اين صدد برآمــده، خود را رســوا و مفتضح تاريـخ ساخته است!
آن‌چه باعث شده، آوردن مثل قرآن را بر بشر، فرد فرد بشر، و يا دسته جمعي آن، محال‌سازد، و قدرتش را بر اين كار نارسا گرداند، اين بوده كه - قرآن مشتمل بر تأويلي
(370) مشخصات قرآن
است، كه چون بشر احاطه به آن نداشته، آن را تكذيب كرده، و از آوردن

نظيرش نيز عاجز مانده است. براي اين‌كه اگر كسي چيزي را درك نكند، نمي‌تواند مثل آن را بياورد. چون جز خدا كسي علمي بدان ندارد، لاجرم احدي نمـي‌تواند بـه معـارضه خدا برخيزد!
در آيه 82 سوره نساء مي‌فرمايد:
- «اگــر قرآن از طرف غيــر خــدا بود، اختـلاف زيـادي در آن پيــدا مي‌كرديد!»
يعنــي تنها چيزي كه بشر را عاجز از آوردن مثل قرآن كرده، اين است كه خود قـرآن، يعنــي الفاظ و معانــي آن، اين خصوصيت را دارد كه اختلافــي در آن نيســت .
اگر در عالم به كلامي بر بخوريم كه كلامي جدي و جدا سازنده حق و باطل باشد، در عين حال اختلافي‌در آن نباشد، بايد يقين كنيم‌كه اين‌كلام آدمي‌نيست!
- «وَالسَّماءِ ذاتِ‌الرَّجْعِ، وَالأرْضِ ذاتِ‌الصَّدْعِ، اِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ، وَ ما هُوَ

بِالْهَزْلِ...!»
- سوگند به آسمان، كه دائم در برگشت به نقطه‌اي است كه از آن حركت كرده،
- سوگند به زمين، كه در هر بهـاران براي بـرون كردن گيـاهان شكافته مي‌شود،
- كـه ايـن قــرآن، جـدا سازنــده ميــان حـق و باطـل است!
- كـه ايـن قــرآن سخــن بــاطـــل و هـــزل نيســـت...!» (11 تا 14 / طارق)
- «... بلكه، اين‌قرآني‌است‌با مجدوعظمت، در لوحي‌محفوظ...!»(21تا22/ بروج)
- «... و آن در ام‌الكتاب بود،كه در نزد ما بلند مرتبه و فرزانه است!» (4 / زخرف)
- «... اين كتاب خواندني‌هائي است بزرگوار و محترم، و اين خواندني و ديدني در كتابي‌ناديدني‌قراردارد، كه جز پاكان احدي با آن ارتباط ندارد!»(77تا79/واقعه)
آيات فوق و آياتي ديگر نظير آن‌ها، همه حكايت از اين دارند كه قرآن كريم در معاني

و معارفش، همه متكي بر حقايق ثابت و لايتغير است، نه خودش در معرض دگرگونگي اسـت، و نـه حقايـق آن!
اين از عجايب قرآن كريم است، كه يك آيه از آيات آن ممكن نيست بدون دلالت و بي‌نتيجه باشد. و وقتي يكي از آيات آن با يكي ديگر، مناسب با آن،

ضميمه مي‌شود، ممكن‌نيست‌كه‌از ضميمه‌شدن آن دو نكته بكري‌از حقايق دست نيايد و هم‌چنين‌وقتي آن دو آيه‌را با سومي ضميمه‌كنيم، مشاهده‌مي‌كنيم‌كه سومي‌شاهدصدق آن نكته مي‌شود!
- و اين خصوصيت تنها در قرآن كريم است!!(1)
1- الميزان ج : 1، ص : 122.

فصل نهم:اخبار غيبي در قرآن

«غُلِبَتِ الرُّومُ فـي اَدْنَي الاْرْضِ وَ هُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ... .» (3 / روم)
خداوند متعال سوره روم را با وعده‌اي از جانب خود آغاز مي‌كند و آن اين است كه به زودي امپراطوري روم، كه در ايام نزول اين سوره از امپراطوري ايران شكست
(374)
خورده بود، بعد از چند سال بر آن امپراطوري غلبه خواهد كرد. و بعد از ذكر اين وعده منتقل مي‌شود به وعده‌گاه اكبر، كه قيامت و يوم الوعدش گويند، روزي كه تمامي افراد و اقوام در آن روز به سوي خدا باز مي‌گردند، و آن‌گاه به استدلال بر مسئله معاد پرداخته، و سپس وجهه كلام را به سوي آيات ربوبيت برگردانده، و صفات خاص خداي‌متعـال را بر مي‌شمارد، و در آخر سوره، بيانات خود را با وعده نصرت به رسول گرامي اسـلام، ختـم مي‌كند، و در فـرا رسيدن اين وعـده تأكيـد بليـغ مي‌فرمايد!
دليل ذكر اين تاريخ در قرآن كريم اين است كه كلام الهي مسئله وعده غلبه روم در چند سال بعد را، ذكر كرد، كه مؤمنين وقتي ديدند وعده غلبه روم عملي شد، يقين كنند كه وعده ديگر خداي سبحان نيز عملي خواهد شد، و نيز يقين كنند كه وعده آمدن قيامت
پيش‌بيني تاريخي شكست و پيروزي روم (375)
هم مانند وعده‌هايش عملي مي‌گردد!
روميان اقوامي هستند كه در ساحل مديترانه در غرب آسيا زندگي مي‌كنند، و در آن ايام اين اقوام امپراطوري بزرگ و وسيعي را تشكيل داده بودند، به طوري كه دامنه آن تا حدود شـامات توسعه يـافته بود.
در ايــام نــزول اين ســوره جنگــي بين اين امپراطــوري و امپراطــوري ايــران در سرزميــن شــام و حجــاز در گرفتــه بــود و روم از ايــران شكسـت خـورده بود.
منظور از اين‌كه در آيه مي‌فرمايد: روزي كه روم غلبه مي‌كند مؤمنان به نصرت الهي - كه وعده ديگر اوست - خوشحال مي‌شوند، اين است كه با خود مي‌گويند خداي سبحان دو وعده داده بود، يكي پيشگوئي غلبه روم بود و دوم ياري شدن مؤمنان، اولي صـورت واقـعيت به خود گرفت، پس معلوم مي‌شود آن ديگري هم عملي خواهد شد! (1)
(376) مشخصات قرآن

- «يَأْتِي اللّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ...!» (54 / مائده)
مسلمانان منافق كه مرض نفاق در دلهايشان جا گرفته و يهود و نصاري را به دوستي گرفته، و جذب آن‌ها گشته، و رنگ اسلامي خود را باخته بودند؛ با يك خبر غيبي مورد عتاب قرار گرفتند؛ در برابر آن‌چه كه به دين اسلام در اثر تلون اين سست ايمانان،
1- الـميــزان ج : 31، ص : 249.
پيش‌بيني تحولات اجتماعي - سياسي مسلمين (377)
پناه‌بردن آنان به دشمنان اسلام، طلب عزت از دشمنان خدا و سستي در جهاد، مي‌رسد؛ به زودي خداوند مردمي را مي‌آورد كه آنان را دوست دارد، و آنان هم خداي سبحان را دوست دارند، در برابر مؤمنين كوچكند و به كفار عزت مي‌فروشند، و در راه خدا جهاد مي‌كنند و از سرزنش ملامتگران هراسي ندارند:
- «اي اهل ايمــان! هر كه از شما از دين خود بازگردد! به زودي خداوند گروهي را بياورد، كه دوستشــان دارد، و آنان هم خــدا را دوست دارند، با مؤمنين متواضــع باشنــد و با كفــار سركش، در راه خدا پيكــار كننــد، و از ملامــت هيچ ملامتگري نهراسند! اين فضل الهي است، كه خداوند به هر كه بخواهد مي‌دهد! و خـداوند گشايش دهنده و داناست!»
آن خطاب‌هاي قرآني، كه قرآن خيلي بدان‌ها اهميت داده، و در تأكيد و تشديد گفتار
(378) مشخصات قرآن
درباره آن‌ها مبالغه مي‌كند، طرز گفتار خود دلالت دارد كه عوامل و اسباب موجود دست‌به‌دست هم داده و مي‌خواهند مردم را به پرتگاه‌هاي سقوط و هلاكت كشانده، و به غضب الهي مبتلا سازند.
مثــلاً، خداوند تعالــي درباره «ربــا» و «دوستي خانــدان پيامبر» و «نهي از دوستي يهــود و نصــاري و كفـار» چنيـن خطـاب‌هـاي مهمـي را بيـان فـرمـوده اســت.
مسلم است كه وقتي يك سخنگوي دانا در مورد چيز كوچكي فرمان مي‌دهد و درباره آن بي‌اندازه تأكيد مي‌كند و اصرار مي‌نمايد، نشان مي‌دهد كه عاقبت اين كار چيز ديگــري است مثلاً يك عالم الهي را كه در راه زهد و عبادت پافشاري و استقامت دارد از ارتكاب رسواترين فجايع در حضور مردم برحذر دارد، مي‌رساند كه مورد بي‌چيز نبــوده. بلكه عواملي مقدمات كار را ترتيب خواهد داد، و جرياني مهم و مهلكه‌اي
پيش‌بيني تحولات اجتماعي - سياسي مسلمين (379)

بــزرگ در كــار اســت.
خطاب‌هائي از قرآن مجيد كه به اين روش بوده، حوادثي به دنبال داشته، كه آن‌چه را كه مورد اشاره، بلكه دلالت آن خطاب‌ها بوده، تصديق نموده است، گر چه شنوندگان هنگام نزول آن خطاب‌هــا هيچ‌گونه آگاهي و توجهـي به آن اشارات و دلالت‌ها نداشتند.
قرآن شريف به محبت و دوستي خاندان پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله دستور داده و در آن مبالغه نموده و آن را مزد رسالت و راه به خداوندش دانسته است.
بعدها ملت اسلام چنان ستم‌هائي به خاندان پيامبر نمودند كه اگر مأمور به ستم بـودند، بيشتـر از آن نمي‌كردنـد!؟
قرآن مؤمنين را از اختلاف نهي و بي‌اندازه تشديد نمود... ولي چنان شد كه امت به قدري متفرق شدند كه در اين باره از يهود و نصاري هم جلو افتادند. يهود 71 دسته

بودند، نصاري 72 گروه، ولي مسلمانان 73 طايفه شدند!! و البته اين‌ها در مذاهب ديني و معارف علمي مذهبشان بود و گرنه در روش‌هاي اجتماعي و تأسيس حكومت‌ها كه اختلافشان اندازه نداشته و ندارد!؟
در قــرآن از حكم، به غير آن‌چه خدا فرستاده، نهي شده، و از اختلافات طبقاتــي نهـي شـده... از سركشي و پيروي هواي نفس و... نهي شده و در اين باره تشديد هم شــده است، ولي شد آن‌چــه شد!
جريان نهي از دوستي كفار و اهل كتاب هم نظير ساير نهي‌هاي اكيدي است كه در قرآن كريم وارد شده، و بلكه مي‌توان گفت كه هيچ نهيي در هيچ يك از موارد مسائل فرعي شرعي به اندازه نهي از دوستـي با كفار و اهـل كتاب تشديـد و تأكيد نشده است.
در اين باره كار به جائي رسيد كه خدا دوستان اهل كتاب و كفار را از ايشان دانسته

است، و بي نهايت مسلمانان را بر حذر داشته است.
از آيات فوق به دست مي‌آيد كه به طور حتم و قطع آن‌چه در اين آيات نهي نموده - دوستي با كفار - واقع خواهد شد.
خداوند تعالي در سوره مائده مسلمانان را از ترس‌هائي كه از دشمنان داشتند، ايمني بخشيد، ولي به جاي آن از خودش ترسانيد، كه مبادا نورش را بگيرد و ديـنش را از آنـان سلـب نمـايـد!
در آياتي ديگر خداوند تذكر مي‌دهد كه تغيير نعمت بدون استحقاق خود مردم نبوده و پيرو تغييرات خود مردم است.
وقتي اساس اين سيره منهدم شد، و امر به معروف و نهي از منكر و ساير

مظاهر آن كه حافظ معناي آن سيره است، مختل شد، و شعائر عمومي‌اش سقوط كرد، سيره كفار
(382) مشخصات قرآن
به جايش مي‌نشيند، و دائما اركانش را مستحكم نموده، و اساسش را ثابت مي‌سازد، و اين همان حالي است كه اجتماع امروز مسلمانان دارد!!
شما اگر در سيره اسلامي همه جانبه‌اي كه كتاب و حديث تنظيم نموده، و ميان مسلمانان مقرر مي‌دارد، دقت نمائيد، و سپس به اين سيره فاسدي كه امروز بار مسلمانان شده، توجه كنيد، و آن‌گاه توجه خود را به اين آيه معطوف داريد - «به زودي خدا مردمي را مي‌آورد كه دوستشان دارد و ايشان هم او را دوست دارند...،» - خواهيد ديد، تمام رذايلي كه اجتماع ما مسلمانان را احاطه كرده، و امروزه در ما حكومت مي‌كند، همان چيزهائي است كه از كفار اقتباس كرده‌ايم و آن‌گاه در ما نمود كرده و توليد مثل نموده است، كاملاً نكته مقابل چيزهائي است كه خداوند سبحان در اين آيه در توصيف اين مـردم، بيان فرموده است!
پيش‌بيني تحولات اجتماعي - سياسي مسلمين (383)
به اين معني كه تمام رذايل عملي ما در اين جمله خلاصه مي‌شود:
- اجتماع امروز ما خدا را دوست ندارد، و خدا هم اين اجتماع را دوست ندارد، اينان ذليل كفارندو سركش‌بر مؤمنان! در راه‌خدا جهادنمي‌كنند و از هر سرزنشي‌جامي‌خورند و مي‌هراسند!

آن‌چه در بالا گفتيم همان چيزي است كه قرآن در پيشاني جمعيت فعلي مسلمين ديده است، و به مفهوم ديگر، اين همان خبر غيبي است كه داناي بدان خبر داده است، كه به زودي اجتماع اسلامي از دين خود مرتد مي‌شود، (نه ارتداد اصطلاحي،) بلكه ارتداد تنزيلي، كه اين آيات قرآني بيان مي‌كند، و آنان را به منزله كفار مي‌داند:

(384) مشخصات قرآن

- «هركه از شما ايشان را دوست بدارد از آنان است، و خدا مردم ستمگر را هدايت نمي‌كند!» (51 / مائده)

آن‌گاه كه خداوند اجتماع اسلامي را چنين گرفتار وعده داده است، مردمي را خواهد آورد كه آنان را خدا دوست مي‌دارد، و آن‌ها هم خدا را دوست مي‌دارند. در مقابل مؤمنين خاضع و ذليلند، و در برابر كفار سركشند! در راه خدا جهاد مي‌كنند، و از سرزنش ملامتگر نمي‌هراسند!

اوصافي كه براي آن مردم شمرده شده، يك دسته صفات و خصوصياتي است كه اجتماع اسلامي امروز فاقد آن مي‌باشد، و با دقت در آن‌ها مي‌توان تفصيلاً رذايلي را كه آيه خبر از گرفتاري اجتماع مسلمان‌ها بدان‌ها مي‌دهد، به دست آورد.

(قابل ذكر است كه تاريخ نگارش اين تفسير درست روزهاي قبل از انقلاب اخبار غيبي قرآن از تحولات اجتماعي (385)

جمهوري اسلامي ايران بوده است - كه حكومت و قشر فاسدي كه دوست كفار و بيگانگان بود، رشد كرده، وابسته به آن‌ها و حافظ منافع آنان شده بود، و با رهنمائي آن‌ها حركت مي‌كرد - خداوند سبحان پيروان خميني را آورد كه در راه خدا جهاد كنند و خدا را دوست داشتند و از ملامت هيچ ملامتگري نهراسيدند!

و در حال حاضر نيز ملت‌هاي در بند ديگر از آن‌ها پيروي مي‌كنند تا به خواست خدا وراثت زمين به تدريج به صالحان و دوستان خدا واگذار گردد!) (1)

طبقه‌بندي بيانات غيبي پيامبر خاتم صلي‌الله‌عليه‌وآله

1- الـميـــــــزان ج : 10، ص : 288.
(386) مشخصات قرآن
پاره‌اي‌از روايات‌غيبي كه تحت عنوان «اخبار آخرالزمان» يا «علايم قيامت» از پيامبر گرامي خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله و از ائمه معصومين نقل شده، اين گرفتاري‌ها و تحولات اجتماعي و اخلاقي و حكومتي را مي‌شمارند.
اين‌ها رواياتي است از كتاب‌هاي قدما، كه بيش از هزار سال پيش از اين تاريخ نوشتــه شده، و نسبت‌شان به مؤلفين آن‌ها مسلم و مورد اتفاق است. علاوه بر اين‌كه اين روايــات از يك سلسلـه حوادث و وقايعــي در تاريخ آينــده بشر و مسلميــن سخن مي‌گويند كه در آن زمان تحقــق پيدا نكرده بودنــد، و حتي آن وقت انتظارش هم نبود، لــذا ما چاره‌اي جز اعتــراف به صحت آن‌ها، و صادر شـدن آن‌ها از مركز وحي نداريم!
طبقه‌بندي زير، خلاصه‌اي از بيانات غيبي پيامبر گرامي خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله است كه در (حَجَّةُالْوِداع) فرموده، و در حالي كه درب كعبه را گرفته و با صورت خود به سوي
طبقه‌بندي بيانات غيبي پيامبر خاتم صلي‌الله‌عليه‌وآله (387)
همراهــان توجه نموده، و آن‌ها را به «علايــم آخرالزمــان و قيامت» آگاه ساخته است.
مخاطب اين بيانات سلمان فارسي بوده كه نزديك‌تر از همه به آن حضرت ايستاده بوده و درخواست مي‌كرده كه آن حضرت مطالب را قطع نكند و ادامه دهد: (نحوه طبقه‌بندي مطالب از طرف مؤلف است.)

1 - وضع حكومت‌ها در زمان‌هاي پيش‌بيني شده

ـ ... در آن وقــت فرماندهانــي ستمگــر، وزيران فاســق، عارفانــي ظالــم، امين‌هاي خـائـن بـر ايشـان حكـومـت مـي‌كننـد.
ـ ... آن‌گاه زنــان فرمانده، و كنيزان طرف مشورت قرار مي‌گيرند، بچه‌ها روي منبرهــا مي‌رونــد؛ دروغ زيبــا، زكــات ضــرر، و ثـروت مسلميــن تـاراج مي‌گــردد.
(388) مشخصات قرآن
- ... آن وقت مردمي بر ايشان مسلط مي‌شوند كه اگر حـرف بـزنند آنان را مي‌كـشند، اگر سكـوت كنند و دم نـزنند آنان را بـراي خـود مباح مي‌كننـد، و امـوالشان را مي‌برند، و احترامشان را پايمال مي‌كنند، و دلهايشان را پر از ترس مي‌سازند، و همه‌شان را ترسنـاك و خائف و مرعوب مي‌بيني!
- ... آن‌گاه چيزي از مشرق و از مغرب آورده مي‌شود به امتم سرپرستي مي‌كنند. واي بر ضعيفان امتم از آنان! واي بر آنان از خدا!
به كوچك رحم نمي‌كنند. به بزرگ احترام نمي‌گذارند. از گناهكاري نمي‌گذرند. خبرهايشان فحش و دروغ است، جسم‌شان جسم بشر و دل‌هايشان دلهاي شيـاطيـن است!
طبقه‌بندي بيانات غيبي پيامبر خاتم صلي‌الله‌عليه‌وآله (389)

- ... از علايم آن زمان، پيروي شهوت‌ها، ميل به هواها، بزرگداشت مال، و فروش دين به دنياست!
- ... آن وقت بد خـوب، و خـوب بد شده، و خائن مورد امانت قرار گيرد، و امين خيـانت ورزد، و دروغگـو تصـديق و راستگـو تكـذيب مي‌شـود!
- ... مرد به پدر و مادر خود جفا، و به دوستش نيكي مي‌كند.
- ... آن وقـت زن بـا شـوهـرش در تجـارت شـركت مي‌كنـد.
- ... شرافتمندان به غضب مي‌آيند و مرد فقير اهانت مي‌شود.
ـ ... آن‌گاه بازارها نزديك مي‌شود. آن وقت اين مي‌گويد: چيزي نفروختم، و آن
(390) مشخصات قرآن
مي‌گويد: سودي نبردم، و مي‌بيني كه همه مذمت خدا را مي‌كنند!؟
ـ ... آن وقت مــردان به مردان و زنــان به زنان اكتفاء مي‌كنند، همان طور كه بر دختـر در خانه اهلش غيرت به خرج مي‌دهند، بر پســران نيز غيــرت به خرج مي‌دهنــد.
ـ ... مردان خود را به زنان و زنان به مردان شبيه مي‌سازند. زن‌ها به زين‌ها سوار مي‌شوند - بر اين دسته از امتم لعنت خدا باد!
ـ ... آن‌گاه مــردان امتم با طــلا زينت مي‌كنند، و ابريشم و ديباج مي‌پوشند، و پوســت پلنــگ را روي سپــرهـا مي‌كشنــد.
ـ ... در آن هنگــام «ربا» پيــدا مي‌شــود. با غيبــت و رشــوه معاملــه مي‌كننــد. ديــن زيــر پــا و دنيـــا بلنــد مــي‌شــود.
ـ ... در آن هنگــام طــلاق زيــاد مي‌شـــود، و بــراي خــدا حــدّي بــه پــا طبقه‌بندي بيانات غيبي پيامبر خاتم صلي‌الله‌عليه‌وآله (391)
نمـي‌شــود، و به خــدا ضـرري نمـي‌زنـــد.
- ... آن‌گاه‌زنان آوازه‌خوان و ملاهي‌زياد مي‌شودو بدان‌امتم بر ايشان مسلط شوند.
- ... در آن وقت است كه پرده حرام‌ها دريده شود. گناه‌ها كسب شود. بدان بر نيكان مسلط شوند. دروغ‌زيادو لجاجت‌پيدا و فقر رايج‌شود. مردم‌درلباس‌هاباهم‌مباهات كنند.
- ... آن وقت ثروتمند تنها از فقر مي‌ترسد، به طوري كه سائل از جمعه تا جمعه ديگر سؤال‌مي‌كند، و كسي‌را نمي‌يابدكه چيزي در دستش بگذارد.

- ... از علايم قيامت ضايع كردن نماز است، و پيروي شهوتها و ميل به هواها،
(392) مشخصات قرآن
بـزرگـداشـت مـال و فـروش ديـن بـه دنيـا.
- ... در آن زمان، دل و اندرون مؤمن از آن منكراتي كه مي‌بيند و نمي‌تواند تغيير دهد همچـون نمك در آب گـداختـه، آب مي‌شود!
- ... آن‌گاه مسجدها همانند كليساهاي يهود و نصاري زينت مي‌شود. قرآن‌ها زيور مي‌شـود. مناره‌هـا بلند مي‌شـود. صف‌ها با دلهائي كينه توز و زبان‌هائي گوناگون زياد مي‌شود.
- ... آن‌گاه‌ثروتمندان‌امتم براي‌تفريح به‌مكه‌مي‌روندومتوسطين‌ايشان‌براي تجارت، و فقيرها براي نشان دادن به مردم!
- ... آن‌گاه مردمي پيدامي‌شوندكه قرآن‌را براي غيرخدا ياد مي‌گيرند، و آن را مزمار مي‌كنند. مردمي پيدا مي‌شوند كه براي غير خدا علم فقه دين مي‌آموزند. اولاد زنا بسيار مي‌شــود، با قرآن تغنـي و آواز خوانــي مي‌كنند، و به دنيـا افتخار و مباهات مي‌نمايند.
طبقه‌بندي بيانات غيبي پيامبر خاتم صلي‌الله‌عليه‌وآله (393)
- ... طبــل و شيپورها را بپسندند، امر به معروف و نهي از منكر را انكار كنند تا آن‌جا كه مؤمن در آن وقــت ذليل‌ترين مردم شود! ميــان عُبّادان و قاريانشــان بدگوئي پيــدا مي‌شود. اين‌ها در ملكــوت آسمان‌ها پليــد و نجس خوانــده مي‌شونــد.
ـ ... آن‌گــاه «رُوَيْبَضَــة» سخــن مــي‌گــويــد. («رُوَيْبَضَــة» كســي اســت كــه در امــور مردم حرفــي نمـي‌زند.)

ـ ... از علايـم طبيعي قيامـت و آخرالزمــان، ظاهر شــدن ستاره دنبالــه‌دار اســت.
ـ ... باران در تابستان مي‌شود و بي‌وقت بر آن‌ها ببارد.
- ... سپس جز اندكي درنگ نكنند كه زمين صدائي كند، و هر دسته‌اي گمان كنند در
(394) مشخصات قرآن
ناحيه آن‌ها صدا كرده، و آن‌گاه آن‌چه خدا خواهد، درنگ مي‌كنند، و در آن مدت زمين را مي‌شكافند. و زمين پاره‌هاي جگر خود (طلا و نقره) را بيرون مي‌افكند (مانند ستونها) آن روز طـلا و نقره سودي ندارد!
(در ايــن زمينه روايت مفصلــي نيز از امام جعفر صادق عليه‌السلام نقــل گرديده كه براي بررسي جزئيات آن خواننده محقق را به ص 297 جلد دهم تفسيرالميزان 40 جلدي و ص 649 جلد 5، 20 جلدي رجوع مي‌دهيم.) (1)
1- الـميـــــــزان ج : 10، ص : 293.
طبقه‌بندي بيانات غيبي پيامبر خاتم صلي‌الله‌عليه‌وآله (395)

فصل دهم :تفسیر قرآن، و تاریخ آن

تاریخ تفسیر قرآن و تحولات آن

اين مطلــب از مقدمه جلد اول تفسير گرانقدر الميزان به قلم مؤلف بزرگوار آن، آيةاللّه علامه طباطبائي، نقل مي‌شود كه مرحوم علامه در اين مقدمه برخورد تاريخي علماي تفسير را در زمان‌هاي مختلف به نقد كشيده، و در ضمن، نحوه كار خود را در تفسيرالميزان شرح داده است، كه مطالعه و تدبر در اين مقدمه براي تمامي كساني كه
(396)
باب آشنائي با قرآن مجيد را براي درك معاني و معارف آن باز كرده‌اند، و هم‌چنين بـراي رفع كليـه شبهات تاريخي در اين زمينه، ضروري است.

1 ـ معـناي تـفسيـر

تفسير، كه به معناي بيان معاني آيات قرآني، و كشف مقصد و مداليل آن است، از قديمي‌ترين اشتغالات علمي است، كه دانشمندان اسلامي را به خود جلب و مشغـول كـرده است.

تاريخ تفسير قرآن و تحولات آن (397)
تاريخ اين نوع بحث، كه نامش تفسير است، از عصر نزول قرآن مجيد آغاز شده است، كه با استفاده از آيه 151 سوره بقره كه مي‌فرمايد - همان رسولي كه كتــاب قرآن بـدو نـازل شده، آن كتاب را بـه شما تعليـم مي‌دهد - مي‌توان بدان پي برد.
- «كَما اَرْسَلْنا فيكُمْ رَسُولاً مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ اياتِنا وَيُزَكّيكُمْ وَ يُعَلِّمُكُمُ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ... همچنان كه در شما رسولي از خود شما فرستاديم، تـا بر شمــا بخواند آيـات مــا را، و تزكيه‌تــان كند، و كتـاب و حكمت‌تان بياموزد!»

3 - طبقه اول مفسرين

طبقه اول از مفسرين اسلامي، جمعي از صحابه بودند. (البته مراد ما از صحابه غير از علي عليه‌السلام و ائمه اهل بيت عليهم‌السلام هستند - براي اين‌كه درباره آن
(398) مشخصات قرآن
حضـرت سخني جـداگانه خواهيم داشت.)
اين صحابه عبارت بودند از: ابن عباس، عبداللّه بن عمر، ابي و غير ايشان، كه دامن همت به كمر زده، و دنبال اين كـار گرفتند.
آن روز بحث از قرآن از چارچوب جهات ادبي آيات، و شأن نزول آن‌ها، و مختصري استدلال به آيات براي توضيح آياتي ديگر، و اندكي تفسير به روايات وارده از رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله در باب قصص و معارف مبدأ و معاد و امثال آن، تجاوز نمي‌كرد.

4 - طبقـه دوم مفسرين

در مفسرين طبقــه دوم (تابعين) چـون: مجاهد، قتــاده، ابن ابــي ليلي، شعبي،

سـدي، و ديگران نيز كه در قــرن اول هجــرت بودنــد، جريــان به هميــن منــوال بود.
ايشان هم چيزي به آن‌چه مفسرين طبقه اول و صحابه، در تفسير سلوك كرده بودند، نيفزودند. تنها چيزي كه به آن اضافه كردند، اين بود كه بيشتر از گذشتگان در تفسيـر خـود روايت آوردنـد.

متأسفانه، در بين رواياتي كه مفسرين طبقه دوم وارد تفسير كردند، احاديثي بود كه يهوديان دسيسه و جعل كرده و داخل احاديث صحيح نموده بودند. اغلب آن‌ها در بين قصص و معارف مربوط به آغاز خلقت، چگونگي ابتداء خلقت آسمانها، تكوين زمين،
(400) مشخصات قرآن
درياها، بهشت شداد، و خطاهاي انبياء، تحريف قرآن، و چيزهائي ديگر از اين قبيل بوده است، كه هم اكنون در پاره‌اي روايات تفسيري و غير تفسيري، از آن قبيل روايات ديده مي‌شود!!

6 - بحث‌هاي كلامي

بعد از رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله ، در عصر خلفاء فتوحات اسلامي شروع مي‌شود، و مسلمانان در بلاد فتح شده با فرقه‌هائي مختلف، امت‌هاي گوناگون، و علماي اديان و مذاهب ديگر آشنا مي‌شوند، و اين خلطه و آميزش سبب مي‌شود بحث‌هاي كلامي در بيـن مسلمانان شايع شود.

تاريخ تفسير قرآن و تحولات آن (401)

7 - فلسفه يونان، و مباحث عقلي

از سوي ديگر در اواخر سلطنت امويان و اوائل عباسيان، يعني در اواخر قرن اول هجري، فلسفه يونان به زبان عربي ترجمه شده و در بين علماي اسلام انتشار يافت، و همه جا مباحث عقلي ورد زبان‌ها و نقل مجالس علما شد.

از جانب ديگــر مقارن با انتشــار بحث‌هاي فلسفي، مطالب عرفاني و تصوفي نيز در اسلام راه يافته و جمعي از مــردم را به سوي خود متمايــل كردند، تا به جــاي
(402) مشخصات قرآن
برهــان و استدلال فقهــي، حقايق و معــارف دينــي را از طريــق مجاهده و رياضت‌هاي نفساني دريابند.

9 - جمـود فكـــري

از طرف ديگر، جمعي از مردم سطحي به همان تعبد صرف، كه در صدر اسلام نسبت به دستورات رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله داشتند، باقي ماندند، و بدون اين‌كه كاري به عقل و فكر خود داشته باشند در فهم آيات قرآن به احاديث اكتفاء نمودند، و در فهم معناي حديث هم هيچ‌گونه مداخله‌اي نكردند، بلكه به ظاهر آن‌ها تعبد نمودند. و اگر هم احيانا بحثي از قرآن مي‌كردند، تنها از جهات ادبي آن بود و بس!
تاريخ تفسير قرآن و تحولات آن (403)

عوامل فوق‌الذكر باعث شد كه روش اهل علم در تفسير قرآن كريم مختلف شود. علاوه بر اين عوامل، عامل مهم ديگري‌كه در اين‌اختلاف اثر به‌سزائي‌داشت، اختلاف‌مذاهب بود، كه آن چنان در ميان‌مسلمين تفرقه افكنده‌بودند، كه ميان مذاهب‌اسلامي هيچ‌جامعي، كلمه واحدي نمانده بود، جز دوكلمه «لااِلهَ اِلاَّاللّهُ مُحَمَّدٌاَ رَسُولُ اللّهِ،» وگرنه در تمامي‌مسائل‌اسلامي‌اختلاف‌پديد آمده بود.

درمعناي‌اسماءخداي‌سبحان، درصفات و افعال‌او، در معناي‌آسمانها و آن‌چه‌در آن
(404) مشخصات قرآن
است،در زمين و آن‌چه‌بر آن‌است، قضاوقدر، جبروتفويض، عقاب و ثواب، و نيز در مرگ و برزخ، در مسئله بعث و بهشت و دوزخ؛ و كوتاه سخن آن‌كه، در تمامي مسائلي كه با حقايق و معارف ديني ارتباط داشت، حتي اگر كوچك‌ترين ارتباطي هم داشت، اختلاف مذهبي در آن نيز راه يافته بود؛ و در نتيجه، در طريقه بحث از معاني آيات قرآني متفرق شـدند، و هر جمعيتـي براي خـود طريقـه‌اي بر طبـق طريقه مذهبي خود درست كردند!
تاريخ تفسير قرآن و تحولات آن (405)

نقد و بررسي خطاهاي مفسرين مذاهب مختلف

آن عده كه به اصطلاح «محدث» يعني حديث شناس بودند، در فهم معناي آيات قرآن مجيد اكتفا كردند به آن‌چه از صحابه و تابعين روايت شده بود.
حالا صحابه در تفسير آيه چه گفته‌اند؟ و تابعين چه معنائي براي فلان آيه كرده‌اند؟ هر چه مي‌خواهد باشد، همين كه نامش روايت است كافي است، اما مضمون روايت چيست؟ و فـلان صحابه در آن روايت چه گفته؟ مطرح نيست!
هر جا هم كه در تفسير آيه روايتي نرسيده بود توقف مي‌كردند، و مي‌گفتند: درباره
(406) مشخصات قرآن
اين آيه چيزي نمي‌توان گفت! براي اين‌كه نه الفاظش آن ظهوري را دارد كه احتياج به بحث و اعمال فكر نداشته باشد، و نه روايتي در ذيلش رسيده كه آن را معنا كرده باشد، پس بايد توقف كرد و گفت: همه از نزد پروردگار است، هر چند كه ما معنايش را نفهميم؟!! و تمسك مي‌كردند به آيه 7 سوره آل‌عمران:
«وَ الرّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ امَنّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبَنا - راسخان در علم گويند: ما بدان ايمان داريم، همه‌اش از ناحيه پروردگار ماست نه تنها آن‌هائي را كه ما مي‌فهميم؟!!»
اين عده در اين روشي كه پيش گرفته‌اند خطا رفته‌اند، براي اين‌كه با اين روش كه پيش گرفته‌اند عملاً عقل و انديشه را از كار انداخته‌اند، و در حقيقت گفته‌اند كه ما حق نداريم در فهم آيات قرآني عقل و شعور خود را به كار بنديم، تنها بايد
نقد و بررسي خطاهاي مفسرين مذاهب مختلف (407)
ببينيم روايت از ابن عباس و يا فلان صحابه ديگر چه معنائي نقل كرده است. و حال آن‌كه اولاً قرآن كريم نه تنها عقل را از اعتبار نينداخته، بلكه معقول هم نيست كه آن را از اعتبار بيندازد، براي اين‌كه اعتبار قرآن و كلام خدا بودن آن (و حتي وجـود خدا) به وسيلـه عقل بـراي ما ثـابت شده است!
در ثاني، قرآن كريم حجيتي براي كلام صحابه و تابعين و امثال ايشان ثابت نكرده، و هيچ جا نفرموده است كه يا ايهاالناس هر كس صحابي رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله باشد، هر چه به شما گفت بپذيريد، كه سخن صحابي او حجت است؟!!
چه‌طور ممكن است حجت كند با اين‌كه ميان كلمات اصحاب اختلاف‌هاي فاحش هست، مگر آن‌كه بگوئي: قرآن بشر را به سفسطه، يعني قبول

تناقض‌گوئي‌ها دعوت كرده، و حال آن‌كه چنين دعوتي را نكرده است، بلكه در مقابل، دعوت

كرده تا در آياتش تدبر كنند، و عقل و فهم خود را در فهميدن آن به كار بندند، و به وسيله تدبر، اختلافي كه ممكن است در آياتش به نظر رسد، بر طرف نمـايند، و ثـابت كننـد كه در آيـاتش اخـتـلافـي نيـست!
به‌علاوه، خداي‌تعالي قرآن كريم خود را هدايت و نور و تبيان كل شيء معرفي كرده، آن وقت چگونه ممكن است چيزي كه خودش نور است، به وسيله غير خودش، يعني قتاده و امثال او، روشن شود!؟
و چه‌طــور تصور دارد چيزي كه هدايت است، خودش محتاج ابن عباس‌ها باشد، تا او را هدايــت كنند!؟ و چگونه چيزي كه خودش بيان هر چيز است، محتاج سدي‌ها بـاشـد تـا آن را بـيـان كـننـد!؟

2 - نقد خطاي متكلمين

متكلمين كه اقوال مختلفي در مذهب داشتند، همين اختلاف مسلك وادارشان كرد كه در تفسير و فهم آيات قرآني اسير آراء مذهبي خود باشند، و آيات را طوري معنا كنند كه با آن آراء موافق باشد، و اگر آيه‌اي مخالف يكي از آن آراء بود، تأويل كنند، آنهم تأويلي كه مخالف ساير آراء مذهبي‌شان نباشد.
نام اين قسم بحث تفسيري را «تطبيق» گذاشتن مناسب است تا آن را «تفسير» بخوانيم، چون‌وقتي ذهن‌آدمي مشوب و پايبندنظريه‌هاي‌خاصي باشد، در حقيقت عينك رنگـي در چشم دارد، كه قرآن را با آن تطبيق دهد. پس بايد آن‌را تطبيقناميد، نه تفسير!
آري! فرق است بين اين‌كه يك دانشمند، وقتي پيرامون آيه‌اي از آيات فكر

و بحث مي‌كنـد، با خود مي‌گويد:
- «ببينم قرآن چه مي‌گويد؟»
يـــا آن‌كـــه بگـــويـــــــد:
- «ايــن آيــه را به چــه معنائــي حمل كنيــم!؟»
اولي كه مي‌خواهد بفهمد آيه قرآن چه مي‌گويد، بايد تمامي معلومات و نظريه‌هاي علمي خود را موقتا فراموش كند، و به هيچ نظريه علمي تكيه نكند. ولي دومي نظريات خود را در مسئله دخالت داده، و بلكه بر اساس آن نظريه‌ها بحث را شروع مي‌كند، و معلوم است كه اين رقم بحث از معناي خود آيه نيست!

نقد و بررسي خطاهاي مفسرين مذاهب مختلف (411)
فلاسفه نيز به همان مشكل دچار شدند كه متكلمين شدند. وقتي به بحث در پيرامون قرآن پرداختند، سر از تطبيق و تأويل آيات مخالف با آراء مسلم خود درآوردند. البته، منظور ما از فلسفه، فلسفه به معناي اخص آن يعني فلسفه الهي به تنهائي نيست، بلكه منظور فلسفه به معناي اعم آن است، كه شامل همه علوم رياضيات، طبيعيات و الهيات و حكمت عملي مي‌شود.
خواننده عزيز توجه دارد كه فلسفه به دو مشرب جدا از هم تقسيم مي‌شود: يكي، «مشرب مَشّاء» است كه بحث و تحقيق را تنها از راه استدلال معتبر مي‌داند، و ديگري، «مشرب اِشراق» اســت كه مي‌گويد: حقايق و معارف را بايد از راه تهذيب نفس و جلأدادن دل به‌وسيله رياضت كشف كـرد.
(412) مشخصات قرآن
1 مشائيـان و قرآن :
مشائيان وقتي به تحقيق در قرآن پرداختند، هر چه از آيات قرآن درباره حقايق ماوراء طبيعت، و نيز درباره خلقت و حدوث آسمانها و زمين و برزخ و معاد بود، همه را تأويل كردند. حتي تأويل را آن‌قدر توسعه دادند كه به تأويل آياتي كه با مسلمات فلسفيان ناسازگار بود، قناعت نكرده و آياتي را هم كه با فرضياتشان ناسـازگار بود، تأويل نمودند.
مثــلاً در طبيعيات، در باب نظام افلاك، تئوري و فرضيه‌هائي براي خود فرض كردند، و روي اين اساس فرضــي ديوارها چيدند و بالا بردنــد، تا ببينند آيا فرومي‌ريزد يا خير؟ كه در اصطـلاح علمي اين فرضيه‌ها را «اصول موضوعه» مي‌نامند.
نقد و بررسي خطاهاي مفسرين مذاهب مختلف (413)
افلاك كلي و جزئي فرض كردند. عناصر را مبدأ پيدايش موجودات دانسته و بين آن‌ها ترتيب قائل شدند. براي افلاك و عناصر احكامي درست كردند. و مع‌ذلك، با اين‌كه خودشان تصريح كرده‌اند كه همه اين خشت‌ها روي پايه‌اي فرضي چيده شده، و هيچ شاهد و دليل قطعي براي آن ندارند، با اين حال اگر آيه‌اي از قرآن مخالف همين فرضيه‌ها بود، تأويلش كردند، (و زهي بي انصافي!!)
2 .متصوفه و قرآن :
اما دسته ديگر از فلاسفه يعني «اشراقيون» كه متصوفه از آن‌ها هستند، به خاطر اشتغالشان به تفكر و سير در باطن خلقت، و اعتنايشان به آيات

انفسي،
(414) مشخصات قرآن
و بي‌توجهي‌شان به عالم ظاهر و آيات آفاقي، به طور كلي باب تنزيل، يعني ظاهر قـرآن را رها كردنـد و تنهـا به تـأويـل آن پرداختند.
و اين باعث شد كه مردم در تأويل آيات قرآني، جرأت يافته و ديگر مرزي و حدي براي آن نشناسند، و هر كس هر چه دلش خواست بگويد، و مطالب شعري، كه جز در عالم خيال موطني ندارد، بر همه بافته، و آيات قرآني را با آن معنا كنند! و خلاصه به هر چيزي و بر هر چيزي استدلال كنند.
اين جنايت خود را بدانجا كشاندند كه آيات قرآني را با حساب جمل و به اصطلاح بازتر و بيشتر و حروف نوراني و ظلماني تفسير كنند... حروفي را نوراني و حروفي را ظلماني نام گذاشته، و حروف هر كلمه‌اي از آيات را به اين دو قسم حروف تقسيم كردند، و آن‌چه از احكام كه خودشان براي اين دو قسم حروف تراشيده بودند بر آن كلمه و آن
نقد و بررسي خطاهاي مفسرين مذاهب مختلف (415)
آيـه متـرتب سـاختند.
پر واضح است كه قرآن كريم و شريف نازل نشد كه تنها اين صوفيان خيالباف را هدايت كند! و مخاطبين در آيات آن، تنها علماي علم اعداد و اوفاق و حروف باشند! و معارف آن هم بر پايه حساب جمل، كه ساخته و پرداخته منجمين است، پي‌ريزي شده باشد؟!! و چگونه شده باشد؟ و حال آن‌كه علم نجوم از سوقاتي‌هاي يونان است، كه به زبان عربي ترجمه شد.
البتـه، روايـات بسيـاري از رسـول خـدا صلي‌الله‌عليه‌وآله و ائمـه اهـل بيـت عليه‌السلام رسيـده، كـه مثلاً فرموده‌اند: «براي قرآن ظاهري و باطني، و براي باطن آن باز باطن ديگري اسـت، تـا هـفـت بـطن، و يـا هـفـتاد بطـن...»
ما منكر باطن قرآن نيستيم ولكن پيغمبر و ائمه اطهار هم به ظاهر قرآن
(416) مشخصات قرآن
پرداختند و هم به باطن آن، هم به تنزيل آن، و هم به تأويل آن، نه چون نـامبردگان كه به كلي ظاهر قرآن را رها كنند.
تازه، بايد گفت «تأويل» در لسان پيامبر و ائمه عليه‌السلام آن تأويلي نيست كه نامبردگان پيش گرفته‌اند، چون تأويل به اصطلاح آقايان، عبارت است از معنائي كه مخالف ظاهر كلام باشد، و يا با لغات و واژه‌هاي ساخته شده كه در زبان مسلمانان و بعد از نزول قرآن و انتشار اسلام رايج گشته، جور در آيد!
ولي «تأويلي» كه منظور قرآن كريم است - و در آياتي از قرآن نامش برده شده - اصلاً از مقوله معنا و مفهوم نيست. (براي توضيح اين مطلب رجـوع شـود بــه فصل يازدهم همين كتاب.)

تفسیر قرآن در عصر حاضر

در قرن حاضر، مسلك تازه‌اي در تفسير پيدا شد، و آن اين است كه جمعي كه خود را مسلمان مي‌دانند، در اثر فرو رفتگي و غور در علوم طبيعي و امثال آن، كه اساسش «حس و تجربه» است، و نيز غور در مسائل اجتماعي، كه اساسش «تجربه و آمارگيري» است، روحيه «حسي گرائي» پيدا كردند، يا به طرف مذاهب فلاسفه مادي و حسي سابق اروپائي تمايل پيدا كردند، و يا به سمت «اصالت عمل» ليز خوردند، مذهبي كه مي‌گويد: «هيچ ارزشي براي ادراكات انسان نيست، مگر آن ادراكاتي كه منشاء عمل باشد، آن هم عملي كه به درد حوائج زندگي مادي بخورد، حوائجي كه جبر زندگي آن را معين كند!»
(418) مشخصات قرآن

1 - پيروان اصالت ماده، و قرآن

اين مذهب اصالت است كه پاره‌اي از مسلمان نماها به سوي آن گرويده، و در نتيجه گفته‌اند: معارف ديني نمي‌تواند مخالف با علم باشد، و علم مي‌گويد: اصالت وجود تنها مال ماده و خواص محسوس آن است. پس در دين و معارف آن هم هرچه كه از دائره ماديات بيرون است، و حس ما آن را لمس نمي‌كند، مانند: عرش و كرسي و لوح و قلم و امثال آن بايد به‌يك صورت تأويل شود!؟
و اگر از وجود هر چيزي خبر دهد كه علوم متعرض آن نيست، مانند وجود معاد و جزئيات آن، بايد با قوانين مادي توجيه شود؟!
و نيز آن‌چه كه تشريع بر آن تكيه كرده، از قبيل: وحي، فرشته، شيطان، نبوت،
تفسير قرآن در عصر حاضر (419)
رسالت، امامت، و امثال آن، همه امور روحي هستند كه به تناسب نام يكي را وحي و ديگري را ملك و غيره مي‌گذاريم. و روح هم خودش پديده‌اي مادي و نوعي از خواص ماده است. و مسئله تشريع هم اساسش يك نبوغ خاص اجتماعي است كه مي‌تواند قوانين خود را بر پايه افكار صالح بنا كند، تا اجتماعي صالح و راقي بسازد!؟ اين آراء مسلمان نماهاي اعصار جديد است درباره معارف قرآن، و اما درباره روايات مي‌گويند چون در ميان روايات احاديثي جعلي دسيسه شده و راه يافته، لذا به طور كلي به هيچ حديثي نمي‌توان اعتماد كرد، مگر آن حديثي كه با كتاب، يعني قرآن كريم، موافق باشد، و كتاب هم بايد با آيات خودش و با راهنمائي علم تفسير شود، نه با آراء مذاهب سابق، كه اساسش استدلال از راه عقل است، چون علم همه آن‌ها را باطل كرده، زيرا اساس علم حس و تجربه است!!
(420) مشخصات قرآن
اين گروه ادعا كرده‌اند كه تفسير مفسرين قبلي تطبيق بوده و تفسير واقعي قرآن تفسير آن‌هاست، ولي عين ايراد مفسرين قبلي به خود آنان نيز وارد است، براي اين‌كه اگر آقايان مانند مفسرين سلف معلومات خود را بر قرآن تحميل نكرده‌اند، پس چرا نظريه‌هاي علمي را اصل مسلم گرفته‌اند و تجاوز از آن را جائز نمي‌دانند، پس اينان نيز در انحراف سلف شريكند، و چيزي را از آن‌چه آنان فاسد كرده‌اند، اصلاح نكرده‌اند!

اگر در اين مسلك‌هائي كه درباره تفسير نقل شد، دقت فرمائيد، خواهيد ديد كه همه در اين نقص (كه نقص بسيار بزرگي است،) شريكند، كه آن‌چه از ابحاث علمي و يا
تفسير قرآن در عصر حاضر (421)
فلسفي به دست آورده‌اند، بر قرآن كريم تحميل كرده‌اند، بدون اين‌كه مداليل آيات بر آن‌ها دلالت داشته باشد، و در نتيجه، تفسير اينان نيز تطبيق شده، و تطبيق خود را تفسير نام نهاده‌اند، و حقايق قرآن را به صورت مجاز در آورده و تنزيل عده‌اي از آيات را تأويل كرده‌اند.
لازمه اين انحراف آن شد كه قرآني كه خودش را به «هُدًي لِلْعالَمين» و «نُورٌ مُبين» و «تِبْيانُ كُلِّ شَيْءٍ» معرفي نموده، هدايت نباشد مگر به كمك غيرخودش، و به جاي نور مبين، مستنير به غيرش باشد، از غير خودش نور بگيرد، و به وسيله غير خودش بيان شود!!؟

(422) مشخصات قرآن
هيچ يك از اين اختلافاتي كه ذكر شد، منشاء آن اختلاف نظر در مفهوم لفظ آيه، و معناي لغوي و عرفي عربي مفرد آن، و جمله‌اش نبوده، براي اين‌كه هم كلمات قرآن، و هــم جملات آن، و آياتش، كلامي است عربي، و آنهم عربي آشكار، آن چنان‌كه در فهم آن هيــچ عرب و غير عــرب كه عارف به لغات و اسلوب كلام عربي است، توقف نمي‌كند.
در ميان همه آيات قرآن مجيد (كه بيش از چند هزار آيه است) حتي يك آيه نمي‌يابيم كه در مفهومش پيچيدگي و ابهام باشد، به طوري كه ذهن خواننده در فهم معناي آن دچار حيرت و سرگرداني شود. و چه‌طور چنين نباشد؟ و حال آن‌كه قرآن فصيح‌ترين كلام عرب است، و ابتدائي‌ترين شرط فصاحت اين است كه اغلاق و تعقيد نداشته باشد. و حتي آن آياتي هم كه جزو متشابهات قرآن كريم به شمار مي‌آيند، مانند آيات نسخ
عدم اختلاف در معناي ظاهري آيات (423)
شده و امثال آن، در مفهومش غايت وضوح و روشني را دارد، و تشابهش به خاطر اين است كه مراد از آن را نمي‌دانيم، نه اين‌كه معناي ظاهرش نامعلوم باشد.

اختلاف از معناي كلمات پيدا نشده، بلكه همه آن‌ها از اختلاف در مصداق كلمات پيدا شده، و هر مذهب و مسلكي كلمات و جملات قرآن را به مصداقي حمل كرده‌اند كه آن ديگري قبول ندارد، اين از مدلول تصوري و تصديقي كلمه چيزي فهميده، و آن ديگـري چيـزي ديگر!
دليل اختلاف در مصاديق كلمات اين است كه انس و عادت باعث مي‌شود كه
(424) مشخصات قرآن
ذهن آدمي در هنگام شنيدن يك كلمه و يا يك جمله به معناي مادي آن سبقت جويد، و قبـل از هر معنـاي ديگر آن معناي مادي و يا لواحق آن به ذهن درآيد.
چون ما در دنياي مادي زندگي مي‌كنيم، وقتي لفظ حيات، علم، قدرت، رضا، غضب، كلام، خلق و امر و امثال آن را مي‌شنويم فورا معناي مادي آن‌ها به ذهن ما مي‌آيند، همان معنائي كه از اين كلمات در خود سراغ داريم.
چون مي‌شنويم كه خدا عالم را خلق كرده، و يا فلان كار را كرده و يا به فلان چيز عالِم است، همه اين‌ها را مانند خلق و علم و اراده خودمان مقيد به زمان مي‌كنيم، چون معهود در ذهن ما اين است، كه مثلاً وقتي بگوئيم: «خواسته يا مي‌خواهد» زمان گذشته و حال و آينده در نظرمان مي‌آيد، لذا درباره «خواسته و مي‌خواهد» خدا نيز همين فرق را مي‌گذاريم. يا وقتي خدا مي‌فرمايد «وَ لَدَيْنا مَزيدٌ - نزد ما بيشتر است،» (35 / ق) فورا به
اختلاف در مصاديق كلمات (425)
ذهن ما مي‌رسد كه كلمه «نزد» همان معنائي را درباره خدا مي‌دهد كه درباره ما مي‌دهـد، و آن عبـارت است از حضور در مكاني كه ما هستيم.
بشر چون براي تفهيم و تفاهم بين خود لفظ را وضع كرده است و براي زندگي اجتمـاعي و كـارهاي اجتمـاعي هـم كه همـه مـادي بود معـاني مادي به كار برده است.
بشر وقتي لفظي را وضع كرده به قصد اين بوده تا فائده‌اي از اين كار ببرد، و تا اين فائده را داده و مي‌دهد از آن لفظ استفاده مي‌كند هر چند شكل و قيافه آن تغيير كرده باشد. مانند كلمه «چراغ» كه زماني به «پيه سوز» و «چراغ فتيله‌اي» مي‌گفتند، حالا به لامپ برق مي‌گويند. يا اسلحه كه قديم كارد و چماق بود، حالا توپ و تفنگ است، ولي باز لفظ چراغ و اسلحـه در مـورد آن‌ها به كار مي‌رود.
در نتيجه مادام كه غرض نورگيري و دفاع و امثال آن باقي است نام چراغ و

نيز باقي است، پس ملاك در صادق بودن و نبودن يك اسم، موجود بودن غرض و موجود نبودن آن است، و نبايد به لفظ اسم جمود به خرج داد، و آن را نام يك صورت دانست، و تـا قيامـت چراغ را فقط فتيله سوز اراده كرد! همين جمود باعث شده تا مقلدين از اصحاب حديث مانند فرقه حشويه و مجسميه، به ظواهر آيات جمود كرده، و آيات را به همان ظواهر تفسير كنند، كه در واقع جمـود بر انس و عـادت است در تشخيص مصـاديق!!

در ظاهر آيات قرآن كريم، نمونه‌هائي هست كه «جمود در ظاهر آيات» را تخطئه مي‌كند، و روشن مي‌سازد كه اعتماد كردن به انس و عادت در فهم معاني، مقصود اصلي
اصول واقعي تفسير (427)
آيــه را مختل مي‌سازد. مانند آيات زير:
- «لَيْــسَ كَمِثْلِـه شَـيْءٌ... هيــچ چيزي مانند و مثل خــدا نيست او مثل نداردا!»
(11 / شوري)
- «لاتُدْرِكُهُ‌الأَبْصرُ... ديدگان‌او را نمي‌توانندببينند و درك كنند ولي او ديدگان را درك مي‌كند...!» (103/انعام)
- «سُبْحــانَ اللّهِ عَمّــا يَصِفُــونَ... از آن‌چه درباره خدا مي‌گويند منزه است!» (159 / صافات)
چــون اگر درك خــدا چــون درك مــا بــود، او مثــل مــا بــود، در حالــي كه آيــه اولــي مي‌گـويــد او مثــل نــدارد!
(428) مشخصات قرآن
همين جهت باعث شده كه ديگر مردم در درك معاني آيات به فهم عادي و مصداق‌هاي مأنوس در ذهن اكتفاء نكنند، هم‌چنان كه دور بودن از خطا و به دست آوردن مجهولات، انسان را وادار كرده تا دست به دامان بحث‌هاي علمي شود، و تجويز كرد كه بحث‌را در فهم حقايق‌قرآن و تشخيص مقاصد عاليه آن دخالت دهد.
از يك سو ناگزير بوده دنبال علم تفسير برود، و حقايق قرآن را با ذهني ساده، نه با عينك معلومات شخصي، موشكافي كند، و از سوي ديگر در فهم معاني آيات، به فهم عادي و مصداق مأنوس در ذهن خود قناعت ننموده، و در مثل كلمه «چراغ» را حمل بر «پيه سوز» نكند! بر سر اين دو راهي، كمتر كسي مي‌تواند راه ميانه را برود!
البته نبايد علم را آن‌قدر در درك حقايق قرآن دخالت دهد، كه سرانجام از علم «ايقوف» و «زبر» و «بينه» سر در بيــاورد، و نه آن قدر به فكر ساده خود جمود بدهد
اصول واقعي تفسير (429)
كه تا روز قيامــت «چراغ» را به «پيــه ســوز» و «سلاح» را به «گرز و كمنــد» حمل كند؟!
بلكه در عين‌اين‌كه به‌ذيل ابحاث علمي متمسك مي‌شود، نتايج حاصله را بر قرآن تحميل نكند.

دو نوع طرز تفسير

1 - قرآن اين راه را نمي‌پسندد كه ما در مسئله‌اي كه قرآن متعرض آن است، بحث علمي يا فلسفي را آغاز كنيم و دنبال كنيم تا حق مطلب براي ما روشن شـود، و آن وقت بگـوئيم: «آيـه قرآن هم همين را مي‌گويد!»
2 - راه مورد پسند قرآن اين است كه براي فهم مسئله و تشخيص مقصود آيه، از نظاير آن آيه كمك گرفته و منظور آيه مورد نظر را به دست آوريم. و آن‌گاه اگر بگوئيم: «علم» هم همين را مي‌گويد! عيبي ندارد، و اين

روشي است كه مي‌توان آن را «تفسير» خواند. قرآن آن را مي‌پسندد!

حال ببينيم رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله كه خدا قرآن را نخست به او تعليم كرده، و او را معلم سايرين قرار داده؛ و امامان اهل بيت، كه رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله ايشان را در حديث «ثقلين» منصوب براي چنين مقامي كرده، و خدا هم در آيه «تطهير» تصديقش فرموده، و در آيه «لا يَمَسُّهُ اِلاَّ الْمُطَهَّرُونَ!» (79 / واقعه) فقط علم به قرآن را به آنان مختص كرده... چه طريقي را در تفسير سلوك نموده‌اند؟

اين پيغمبـر و اين امامان اهل بيت عليه‌السلام ، طريقه‌شـان در تعليم و تفسير قرآن كريم،

بـه طـوري كـه از احـاديـث تفسيـري آنـان برمـي‌آيـد، همين طريقـه‌اي اسـت كـه ما در بالا بيـان كرديـم.

هيچ اهل بحثي در آن همه روايات كه در اين زمينه وجود دارد، حتي به يك حديث برنمي‌خورد، كه رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله و يا ائمه اهل بيت عليه‌السلام در تفسير آيه‌اي از حجت و برهاني علمي و نظري و يا فرضيه و تئوري علمي كمك گرفته باشند.

دلـيـل ايـن امـر روشـن است! چـون رسـول الـلّه صلي‌الله‌عليه‌وآله فـرمـوده:

- «وقتي فتنه‌ها چون پـاره‌هاي شبي ديجور، راه خدا و راه نجات را بر شما مشتبه كردند، در آن هنگـام بر شما باد به قـرآن...!»

قرآن دليلي است كه به سوي بهترين سبيل راه مي‌نمايد. آن كتاب تفصيل و جداسازي حق از باطل است. كتاب بيان است، كه هر لحظه به تو سعادتي مي‌دهد، كتاب

فصل است، نه شوخي، كتابي است كه ظاهري دارد و باطني، ظاهرش همه حكمت است، و باطنش همه علم، ظاهـرش ظريف و لطيـف است، و باطنش بسيـار ژرف و عميـق...!

قرآن داراي دلالت‌ها و علامت‌هاست، دلالت‌هايش هم دلالاتي دارد، عجايب قرآن را نمي‌توان شمرد، غرايب آن هرگز كهنه نمي‌شود، در آن چراغ‌هاي هدايت، و مناره‌هاي حكمت است. قرآن دليل بر هر پسنديده است نزد كسي كه انصاف داشته باشد، بر هر كسي لازم است كه ديدگان خود را در آن بچراند، و نظر خود را به اين صفـات برساند تا دچار هلاكت نشود! چه تفكر مايه حيات قلب شخص بصير است.

چنين كسي مانند چراغ به دستي است كه در تاريكي‌هاي شب نور دارد، او

به سهولت و به خوبي مي‌تواند از خطرهائي كه تاريكي مي‌آفريند، رهائي يابد، علاوه بر اين‌كــه در مسير خود توقفــي ندارد...!
طرز تفسير رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله و اهل بيت عليه‌السلام (433)
علـي عليه‌السلام در نهج البلاغه مي‌فرمايد:
- «قرآن چنين است كه پاره‌اي از آن پاره‌اي ديگر را بيان مي‌كند، و بعضي از آن شاهد بعضي ديگر است....»
اين يگانــه راه مستقيــم و روش بي نقصــي است كه معلميــن قـرآن و هاديــان آن عليهم‌السلام پيمـوده‌انـد!

علامه مي‌فرمايد:
- «... ما نيز بــه ياري خداي سبحــان روش تفسيــري خود را به همين طرز
(434) مشخصات قرآن
(روش ائمه عليهم‌السلام)قرار مي‌دهيم، و از آيات قرآن در ضمن بياناتي بحث مي‌كنيم، و به هيــچ بحثي نظري، فلسفي، يا به فرضيـه‌اي علمي، يا مكاشفه‌اي عرفاني، تكيه نمي‌كنيم!
و نيز در اين تفسير (الميزان) در جهات ادبي قرآن بيش از آن مقداري كه در فهم معني از اسلوب عربي محتاج بدان هستيم، و تا آن نكته را بيان نكنيم از اسلوب عربي كلام آن معنا را نمي‌فهميم، و يا مقدمه‌اي بديهي، و يا مقدمه‌اي علمي، كه فهم اشخاص در آن اختلاف ندارد، ذكر نمي‌كنيم!
بنابراين، از آن‌چه تا كنون بيان كرديم بدست آمد كه ما در تفسير الميزان، به منظور اين‌كه بـه طـريقـه اهـل بيـت عليهم‌السلام تفسيـر كرده باشيم، تنها در جهات زير بحث مي‌كنيم:

1 ـ معـارف مربوط به
«اسماء خداي سبحان و صفات او، از حيات، علم، قدرت، سمع، بصر، يكتائي و امثال آن؛ و اما ذات مقدس خداي عزوجل را قرآن كريم غني از بيان مي‌داند!»
2 - معارف مربوطه به
«افعــال خداي‌تعالــي، ماننــد: خلــق، امــر، اراده، مشيــت، هدايــت، اضلال، قضاء، قدر، جبر، تفويض، رضا، غضب و امثال آن از كارهاي متفرق.»
3 - معارفي كه مربوط است به
«واسطه‌هائي كه بين خداي سبحان و انسان هستند، مانند: حجاب‌ها، لوح، عرش، كرسي، بيـت‌المعمور، آسمان، زميــن، ملائك، شيطان‌ها، جن و غير ذلك.»
(436) مشخصات قرآن
4 - معارفي كه مربوط است به
«خود انسان در زنـدگي قبل از دنيا.»
5 - معارفي‌كه مربـوط است به :
«انســان در دنيا، مانند: تاريخ پيدايش نوع او، خودشناسي، شناسائي اصول اجتماعي، مسئله نبــوت، رسالــت، وحي، الهام، كتاب، دين، شريعت، (كه از اين باب است مقامات انبيــاء، كــه از داستان‌هــاي آنــان استفاده مي‌شود، همــان داستان‌هائي كه قــرآن كريــم از آن حضــرات حكــايــت كــرده اسـت.)»
6 - معـارف مربوطه به :
«انسـان در عـوالم بعـد از دنيـا، يعني عـالم برزخ و معاد.»
7 - معـارف مـربوط به :
معارف قرآن در الميزان (437)
«اخلاق نيك و بد انسان، كه مقامات اولياء در صراط بندگي يعني اسلام و ايمان و احسان و اخبـات و اخلاص و غير ذلك، مربوط به اين معارف است.»
(در تفسيرالميزان، آياتي‌كه مربوط به‌احكام ديني است، مورد بحث قرار نگرفته است، زيرا بحث در پيرامون آن‌ها مربوط مي‌شود به كتاب فقه، نه تفسير.)
نتيجه اين طريق از تفسير، اين شده كه در تمامي الميزان و در تفسير همه آيات قرآني يك بار هـم ديـده نمـي‌شود كـه آيه‌اي بر معنائي خلاف ظـاهـر

حمـل شده باشد.
در الميزان، «تأويل» كه ديگران بسيار دارند، ديده نمي‌شود، الاّ تأويل به آن معنائي كه قـرآن كـريم در چند مورد اثباتش مي‌كنـد، كه آن تأويل اصـلاً از قبيـل معاني نيست!
در الميزان، در هر چند آيه بعد از تمام شدن بحثها و بيانات تفسيري، بحث‌هائي متفرق از روايات قرار داده شده، و در آن به آن مقدار كه امكان داشته، از روايات منقول

از رســول خــدا صلي‌الله‌عليه‌وآله و ائمه اهــل بيت عليهم‌السلام اجمعين، هم از طـريق عـامه و هـم از طـريـق خاصه، ايـراد گـرديـده است.
در الميزان، رواياتي كه از مفسرين صحابه و تابعين چيزي نقل مي‌كند، نقل نشده است، براي اين‌كه صرف نظر از اين‌كه رواياتي است در هم و برهم، كلام صحابه و تابعين حجيتي براي مسلمانان ندارد، مگر رواياتي‌كه به‌عنوان «موقوفه» نقل شده است.
اگر در روايات نقل شده از ائمه اهل بيت عليهم‌السلام دقت بفرمائيد، ملاحظه خواهيد فرمود كه اين طريقه نويني كه بيانات اين كتاب (الميزان) بر آن اساس نهاده شده، طريقه‌اي جديد نيست، بلكه قديمي‌ترين طريقه‌اي است كه در فن تفسير سلوك شده، و طريقه معلمين تفسير است، سلام اللّه عليهم!
در خلال كتاب الميزان، بحث‌هاي مختلف فلسفي، علمي، تاريخي، اجتماعي و اخلاقي

وجود دارد كه در آن‌ها به مقدار وسع بحث گرديده، و در همه اين بحث‌ها به ذكر آن مقدماتي كه سنخيت با بحث داشته، اكتفا شده است.(1)

«وَ لِلّهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْـرِبُ فَاَيْنَمـا تُوَلُّوا فَثَــمَّ وَجْــهُ اللّــهِ....» (115 / بقره)
اگر آن طور كه بايد و شايد اخبار ائمه اهل بيت را در مورد «عام و خاص» و
1- الـميـــــــزان ج : 1، ص : 6.
(440) مشخصات قرآن
«مطلق و مقيد» آيه‌هاي قرآن مورد مطالعه قرار دهيم، به موارد بسياري برمي‌خوريم كه از هر كدام از آن‌ها يك نوع ديگر در تفسير و احكام شرعي استفاده شده است، مثلاً جائي هست كه از عام آن استحباب يا كراهت، و از خاص آن وجوب يا حرمت استفاده شده است، و هم‌چنين از مطلق حكمي، و از مقيد حكمي ديگر، صادر كرده‌اند.
اين خود يكي از كليدهاي اصلي تفسير اخباري است، كه از آن حضرات نقل شده است. مدار تعداد بي‌شماري از احاديث آن بزرگواران بر همين معناست، و با در نظر داشتن آن، خواننده مي‌تواند در معارف قرآني دو تا قاعده استخراج كند:

قاعده اول

كليد اصلي تفسير اخباري، دو قاعده... (441)
- هر جمله از جملات قرآني، به تنهائي حقيقتي را مي‌رسانند، و با هر يك از قيودي كه دارد، از حقيقتي ديگر خبر مي‌دهد، حقيقتي ثابت و لايتغير، و يا حكمي ثابت از احكام.
مثـال: آيـه شـريفـه زيـر كه چهـار معنـا از آن استفـاده مي‌شـود:
- «قُـلِ اللّهُ ثُـمَّ ذَرْهُـمْ في خَوْضِهِـمْ يَلْعَبُـونَ!» (91 / انعام)
ـ معنـاي اول از عبـارت «قُـلِ اللّـهُ،»
ـ معناي دوم از عبارت «قُلِاللّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ،»
- معنـاي سـوم از عبـارت «قُـلِ اللّهُ ثُـمَّ ذَرْهُـمْ فـي خَوْضِهِـمْ،»
- معناي چهارم از عبارت «قُلِاللّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ في خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ!»
مي‌توان نظير اين جريان را تا آن‌جا كه ممكـن است هـمه جا رعايت كرد.
(442) مشخصات قرآن

قاعده دوم

- اگر ديديم دو قصه و يا دو معنا در يك جمله‌اش شركت دارند، و آن جمله در هر دو قصــه آمده است، و يا چيــز ديگري در هر دو ذكر شده، مي‌فهميم كه مرجع اين دو قصه به يك چيز است.
- و اين قاعــده دو سرّ از اسرار قرآنــي است كه در تحــت آن اسراري ديگـر است، و خـدا راهنمـاست! (1)
1- الميزان ج : 2، ص : 77.
كليد اصلي تفسير اخباري، دو قاعده... (443)

سليقه ائمه اهل بيت عليهم‌السلام اين است كه همواره يك آيه از قرآن را بر هر موردي كه قابل انطباق باشد، تطبيق مي‌كنند، هر چند كه اصلاً ربطي به مورد يا شأن نزول آيه نداشته باشد!
عقـل هم همين سليقه و روش را صحيح مي‌داند. براي اين‌كه قرآن به منظور هدايت همه انسان‌ها، در همـه ادوار نازل شده اسـت، و نازل شده تا آنان را به سوي آن‌چه بايد بدان معتقـد باشنـد، و آن‌چه بايد بدان متخلـق گردند، و آن‌چـه كه بايد عمل كنند؛ هدايت كند، چون معـارف نظري قرآن مختـص به يك عصـر و زمان خـاص، و يـا يـك حـال مخصـوص نيسـت.
آن‌چه‌را قرآن فضيلت خوانده، در همه ادوار بشريت فضيلت است، و آن‌چه را رذيلت

خوانده، هميشه ناپسند است. آن‌چه را كه از احكام عملي تشريع نموده، نه مخصوص به عصر نزول است و نه به اشخاص آن عصر، بلكه تشريعي است عمومي و جهاني و ابدي!
بنابراين اگر مي‌بينيم كه در شأن نزول آيات، رواياتي آمده كه مثلاً مي‌گويند: فلان آيه بعد از فلان جريان نازل شد، و يا فلان آيات درباره فلان شخص يا فلان واقعه نازل گرديده، باري نبايد حكم آيه را مخصوص آن واقعه، و يا آن شخص بدانيم، چون اگر اينطور فكر كنيم، بايد بعد از انقضاي آن واقعه و يا مرگ آن شخص، حكم آيه قرآن نيز ساقط شود، و حال آن‌كه حكم آيه مطلق است، و وقتي براي حكـم نامبـرده تعليـل مي‌آورد، علت آن را مـطلق ذكـر مي‌كنـد.
مثلاً اگـر در حق افـرادي از مؤمنيـن مدحـي مي‌كند به خاطـر تقـوي يا فضيلتي مي‌كند كه تا آخر دهر هر كسـي داراي آن فضيلت باشد، مشمول حكم آيه است.

- «وَ اِنَّـهُ لَكِتابٌ عَزيـزٌ، لا يَأتيـهِ الْباطِـلُ مِـنْ بَيْـنِ يَدَيْـهِ وَ لا مِـنْ خَلْفِه!»
- «قرآن كتابي است عزيز، كه نه در عصر نزول آن باطل در آن رخنه مي‌كند، و نه در اعصار بعد!» (44/فصلت) (1)
1- الميزان ج : 2، ص : 77.

فصل یازدهم:تأویل قرآن، و محکمات و متشابهات

«هُوَالَّــذي اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتــابَ مِنْهُ اياتٌ مُحْكَمــاتٌ هُنَّ اُمُ‌الْكِتابِ وَ اُخَرُ مُتَشابِهاتٌ... .» (7/آل‌عمران)
مفسريــن در بيان «محكمــات و متشابهــات» قرآن اختــلاف شديــدي كرده‌انــد
(447)
و دچــار انحرافــات دامنه‌داري شده‌اند.
ايــن اختلاف و انحــراف سابقه طولانــي دارد، و از زمان مفسرين صحابه و تــابعيــن آغـاز شـــده، و تـا ايـــن دوره و زمـان بـه سيـر خــود ادامـــه داده اســت!
سبب روشن و عمده‌اي كه اين انحراف را پديد و اين مشاجرات و منازعات را به وجود آورده، همانا خلط و اشتباهي است كه از آنان بين بحث و گفتگو در «محكمات و متشابهات» با بحث و گفتگو در «تأويل» شده، يعني آن دو بحث را جدا نكرده، و با هم در آميخته‌اند. در اثر اين خلط و اشتباه، اختلاف عجيبي در طرز طرح مسئلـه و چگـونگي بحث از آن، و نتيجـه‌اي كه از آن گرفته مي‌شود، پديدار گشته است.
اينك كليه اين مباحث تاريخي را در چند مورد زير خلاصه و بيان مي‌كنيم:
(448) مشخصات قرآن

آيات قرآني به دو بخش «محكم» و «متشابه» تقسيم مي‌شوند. اين تقسيم به لحاظ مدلولي است كه هر يك از آيات، خود جداگانه دارند. يعني اگر به لحاظ مدلول شخصي تشابهي داشت «متشابه»، و اگر نداشت «محكم» هستند.
متشابهات با رجوع به محكمات تشابه‌شان رفع شده و مراد از آن‌ها معلوم مي‌گردد.
1 - محكم :
- مقصود از «محكم» همان اتقان و ثبات مخصوصي است كه در اين قبيل از آيات وجود

دارد، كه به‌واسطه آن در دلالت كردن به مدلول خود تشابهي ندارند.
البته اين نحو از اتقان، مخصوص به يك دسته از آيات قرآني است، و تمامي آيات آن چنين احكامي را دارا نيستند.
در آيه شريفه، محكمات را به «اُمُّ الْكِتاب» توصيف كرده است، پس اين دسته از آيات نسبت به آيات ديگر سمت «مادر» و مرجعيت را دارند.
تمامي آيات محكم در ميان خود اختلافي ندارند، يعني با هم در افاده معاني متفق مي‌باشند. نمونه يك آيه محكم:
ـ «لَيْسَ كَمِثْلِه شَيْءٌ!» (11 / شوري)
ـ «هيچ چيزي مثل او نيست!» يا «خداوند شبيه چيزي نيست!»
2 - متشابه :

- مقصود از «تشابه» عبارت از توافقي است كه بين اشياء مختلف در بعض اوصاف و كيفيات حاصل مي‌گردد.
«متشابه» آن آياتي است كه در نظر ابتدائي مصداق و مدلول واقعي آن براي شنونده روشن نيست، يعني با مصاديق ديگر اشتباه مي‌شود، و اين تشابه به حال خود هست تا وقتي كه آن را به محكمات رجوع داده، و معاني واقعي هر يك را روشن كنيم، كه پس از معلوم شدن، خود اين آيه متشابه برگشته و آيه‌اي محكم مي‌شود. مانند آيه:
ـ «اَلرَّحْمنُ عَلَي الْعَرْشِ اسْتَوي!»
ـ «خداوند بر كرسي قرار گرفته!» (5/طه)
كه در نظر ابتدائي براي شنونده ترديد حاصل مي‌شود، و برايش معناي حقيقي آن

ماهيت آيات محكم و متشابه (451)
روشن نيست، لكن وقتي به آيه محكمي مانند آيه «لَيْسَ كَمِثْلِه شَيْءٌ! - خداوند شبيه چيزي نيست،» (11 / شوري) رجوع شد، معلوم مي‌شود كه استقرار خداوند بر عرش، نحوه استقرار جسماني كه تكيه بر مكان باشد، نيست، بلكه منظور تسلط و احاطه بـر ملـك است. يـا مـانـند آيـه متشـابـه:
- «اِلي رَبِّـهـا نـاظِـرَةٌ - به پروردگارش نظر مي‌كند!» (23 / قيامت)
كه با شنيدن اين آيه انسانترديد مي‌كند، و منظور از نگاه كردن به خدا را نمي‌فهمد كه چگونه خواهد شد؟ ولي وقتي به آيه :
- «لا تُـدْرِكُـهُ الأَبْـصـرُ وَ هُـوَ يُـدْرِكُ الأَبْـصـرَ!» (103 / انعام)
مـراجعـه مي‌كنـد، معلـوم مي‌شـود كه مقصـود از آن نگـاه كردن جسماني نيست.
(452) مشخصات قرآن
قسمتي از آيات و روايات در اين زمينه نقل مي‌شود :
- «اوست كه قرآن را بر تو فرستاد، كه برخي از آن كتاب، آيات محكمات است، كه آن‌ها «اُمُّ الْكِتاب» و اصل و مرجع ديگر آيات هستند، و برخي ديگر آياتي است متشابه، تا آن كه گروهي كه دلهايشان ميل به باطل است، از پي متشابه رفته، تا به تأويل كردن آن در دين راه شبهه و فتنه‌گري پديد آورند؛ در صورتي كه تأويل آن را جز خدا كسي نمي‌داند، و «راسِخون در علم» گويند: ما به همه آن كتاب گرويديم، كه تمام محكمات و متشابه آن از جانب پـروردگار ما آمده است، و به اين دانش، و بر اين معنا (كه آيات قرآن همه از جانب خداسـت،) تنها خردمندان آگاهنـد، (كه آن‌ها به طور دائم و با تضرع به درگاه خدا مي‌گويند:)
- بار پروردگارا!
ماهيت آيات محكم و متشابه (453)
دل‌هـاي مـا را بـه باطـل مايـل مكـن، بعـد از آن‌كـه هدايـت كـردي مـا را! و مـا را از جانـب خويش رحمـت فرست! كه تو بسيـار بخشنـده‌اي...!» (7 تا 9 / آل عمران)
امـام صـادق عليه‌السلام فـرمـود:
- «قرآن محكمي دارد و متشابهي، پس به محكم آن ايمان‌بياور، و عمل كن! ولي به متشابه‌اش ايمان‌بياور و لكن عمل منما!
ايـن گفته خداست كـه فرمـوده:
- كسانـي كه دلهايشان از حق برگشته تنها آيات متشابه را دنبال مي‌كنند، تا باعث گمراهي مـردم شوند، و از طرفي هم به خيـال خود به تأويـل قرآن نايل شوند، با اين‌كه جز خدا كسي تأويـل آن را نمي‌داند! ولي راسخـون در علم مي‌گويند: مـا ايمان آورده‌ايـم، تمامـي از نـزد

پروردگـــار ماســـت!
(454) مشخصات قرآن
راسخـون در علــم همـانــا آل محمـــد صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌بــاشنــد!»
(نقــل از تفسيــر عياشــي)
ماهيت آيات محكم و متشابه (455)

وجود «متشابه» در قرآن حتمي و ضروري مي‌باشد.
اين ضرورت وجود ناشي از وجود «تأويل» است، همان تأويلي كه موجب شده بعض آيات قرآني مفسر و بيان كننده بعض ديگر باشند!
خداوند متعال در قرآن شريف تذكر داده كه اين كتاب داراي تأويلي است كه معارف و قوانين و احكام و ساير موضوعات قرآني به آن ارتباط دارند، ولي ضمنـا يادآور شده كه تـوانائي درك آن را فقط نفوس مطهره دارند!
كمال تطهير الهي كه خداوند انسان را براي رسيدن به آن دعوت فرموده، فقط در عده معدودي پيدا مي‌شود، ولي مؤمنين ديگر هر يك به حسب مقام و درجه خود از آن

بهـره‌مندي دارند، البته به همان اندازه كه در قلوبشان وارد مي‌شود!
قرآن شريف راه رسيدن به اين سعادت عظمي را تنها از راه معرفت النفس ممكن مي‌دانــد، لذا براي تربيت انسان‌ها و ايجاد علم و عمل در آن‌ها، آن‌ها را با حقايق جهان - مبدأ و معاد و عالم وجود - آشنا مي‌سازد، تا معرفت حقيقي به نفس و وجود خود پيدا كنند. از لحاظ عملي نيز قوانين اجتماعي براي آن‌ها معين مي‌فرمايد تا با قلبي فارغ به جهان علم و عرفان نزديك شوند!
هدايت‌هاي ديني بر اساس علم و دانش و نفي تقليد كورانه بنا شده است.
خداي‌تعالي ابتدا حقايق معارف را به طور واضح شرح داده و سپس ارتباط خاص معارف با قوانين را روشن فرموده است. لذا يك دسته از آيات قرآن به انسان مي‌فهماند كه او موجودي است كه خداوند سبحان با دست خود او را آفريده، در آفريدن و بقاي او ملائكه و

مخلوقــات ديگرش را از آسمان و زميــن و نبات و حيــوان و مكــان و زمــان و غير آن واسطه قرار داده، و به او اعلام كرده كه خواه و ناخواه به سوي معاد و وعده‌گاهي كه در پيش دارد، سير خواهد كرد، و در آن‌جا به پاداش يا عذاب ناشي از اعمال و كردارش خواهــد رسيـــد!
از طرف ديگر عامه مردم فهمشان از حدود محسوسات تجاوز نكرده و به علم مافــوق طبيعت نمي‌رســد، و فهماندن مفاهيم عالي هم به انسان‌ها جز از راه معلومــات ذهني كه در خـلال حيات و زندگــي دنيوي تحصيــل كرده، ممكــن نيست...
خـلاصه اين‌كه:
ـ اختلاف فهم‌ها و عمومي بودن موضوع هدايت از يك طرف، و وجود تأويل

در قرآن، از طرف ديگر، تماماً نشان مي‌دهد كه - بيانات قرآني جنبه مثالي دارند براي رسانيدن حقايق به
(458) مشخصات قرآن
فهم‌هاي عمومي، از راه معلومات ذهني آنان!
آيات قرآني به لحاظ مشتمل بودن بر معارف اصلي و يا ملاكها و مصالح احكام، مورد «تشابه» واقع مي‌گردند، ولي از نظر اشتمال بر خود احكام و قوانين به هيچ وجه محـل تشابه نيست!
لذا بايد معاني حقه را در قالب‌هاي مختلف بريزند و با امثله گوناگون ايراد كنند، به‌طوري‌كه بعضي بعض ديگر را تفسيركند، تا در اين‌صورت به‌واسطه تدافع و اختلافي كه در بين آن‌هاست، مطالب روشن شود:
1 - تمام آن‌ها مثالهائي هستند كه در ماوراء خود حقايق مسلمي دارند، و مقصــود اصلي فهماندن آن حقايق است.
2 - فقط مقدار لازم از خصوصيات را بايد طرح كرد، زيرا بعضي از مثلها بعض
دليل وجود آيات متشابه در قرآن (459)
خصوصيات موجود در يكي ديگر را نفي مي‌كند، و آن يكي ديگر برخي از خصوصيات اين يكي را.
پس تشابهي كه در يك آيه واقع است با احكام و استوار بودن آيه ديگري مرتفع خواهد شد!
(460) مشخصات قرآن

مفهوم تأويل قرآن

1 - بــراي تمــام قــرآن، اعـم از آيـات محكـم و متشابـه، تأويـل وجـــود دارد!
2 - اين تأويل از قبيل مفاهيم لفظي نيست، بلكه امور خارجي است، كه نسبت آن به معارف بيان شده، نسبت «ممثل» است به «مثال».
3 - تمامي معارف قرآن مثل‌هائي است كه براي تأويلي كه از آن‌ها نزد خداوندمتعال موجــود است، زده شده اســت. البته خود بيانــات لفظي قرآني هـم نسبت بـه معـارف و مقـاصدشان جنبـه مثلي دارند.
4 - ممكن است مطهرين و پاكان به تأويل قرآن برسند و دانائي پيدا كنند. مطهـريـن از جملـه راسـخـيـن در علمـنـد.
مفهوم تأويل قرآن (461)

براي روشن شدن مطلب داستان موسي عليه‌السلام را نقل مي‌كنيم كه براي يادگيري تـأويـل حـوادث از خـضر عليه‌السلام رفـــت:
دراين‌داستان،خداوندسبحان‌از زبان‌خضر عليه‌السلام ، هنگامي‌كه با ايرادهاي‌موسي عليه‌السلام مواجه مي‌شود، نقل مي‌فرمايد، كه گفت:
- «به زودي تأويل آن‌چه را كه بر تحملش صبر نداشتي براي تو خبر مي‌دهم!»(78 / كهف)
هم‌چنين پس از خاتمـه بيان و تشريــح عناوين قضايا باز نقل مي‌كند، كه به او گفت:
- «اين تأويــل آن چيزهائــي بود كه بر تحملـش طاقت نداشتــي!» (82 / كهف)
(462) مشخصات قرآن
چنان‌كه ملاحظه مي‌شود در اين‌دو جا كه لفظ «تأويل» استعمال شده، مقصود از آن بيان‌صور و عناوين اصلي‌است‌كه در سه مورد مربوط به سؤال بر حضرت موسي عليه‌السلام مخفي بوده، و از آن غفلت داشته است، كه به واسطه غفلت و توجه نداشتن به آن‌ها عناوين ديگري را جايگزين آن‌ها كرده بود، و به آن سبب آن‌چه را در موارد سه گانه از حضرت خضر مشاهده نمود، مورد ايرادش واقع شد.

1 - قضيه‌اي است كه در آيه شريفه فرموده: هردو رفتند، چون در كشتي نشستند، خضر آن كشتي را شكست و معيوب كرد.

2 - وقتي از دريا گذشتند، در ساحل به پسري برخورد كردند، و خضر عليه‌السلام بي گفتگـو آن پسـر را بـه قتـل رسانيد.
3 - وارد قريـه‌اي شدند و از اهـل آن طعام خواستند، ندادند، و چون خواستنـد از آن‌جا خارج شونـد، چشمشـان به ديـواري كه قريب به انهدام بود، افتـاد، خضر آن ديـوار را تعميـر كرد.
ايرادهائي كه موسي عليه‌السلام بر ظـاهر عملكـرد حضـرت خضر گـرفت بـدين قرار بود:
1 - موسي‌گفت: آياكشتي‌راشكستي‌تا اهلش‌رادر دريا غرق‌كني؟ كاربدي كردي!
2 - موسـي گفت: آيا نفـس محترمي را كه كسـي را نكشته بود، بي‌گناه كشتي؟ همانا كه كـار بسيار قبيحـي را مرتكب شدي!
3 - موسي گفت: آيا روا بود كه تو اين زحمت را بيخود كشيدي؟ اگر اين كار را

جاي ديگر مي‌كردي در برابر به مزدي نايل مي‌شدي!

تأويـل‌هاي سـه گانـه‌اي كه حضـرت خضر عليه‌السلام براي موسـي عليه‌السلام بيـان كـرد، و صور و عناويـن حقيقي آن‌هـا را روشـن و آشكـار نمـود، به شرح زير بود:
1 - نخسـت فرمود: اما آن كشتـي را كه شكستم، صاحبانـش فقيراني بودند كه با آن كسب و ارتـزاق مي‌نمودند، و چون پادشاه كشتي‌هاي بي‌عيب را غصب مي‌كـرد، خواستـم آن را معيـوب كنـم تـا آن را غصـب نكنـد، و براي آنـان بماند.
2 - بار دوم فرمود: اما آن پسر، پدر و مادرش مؤمن بودند، ترسيديم اگر اين

پسـر باقي بماند آن‌ها را فريـب داده و از دين برگرداند، بدين جهت او را به قتل رساندم، كه ايمان آن دو محفوظ مانـد، و خواستيم عوض دهد پروردگارشـان فرزند بهتر و صالح‌تـر از جهت طهـارت باطنـي و ارحام دوستي!
3 - سرانجام براي سومين ايراد چنين پاسخ داد: اما آن ديوار را كه تعمير كردم بدين جهت بود كه ديوار متعلق به دو طفل يتيمي در آن شهر بود و در زير آن گنجي از آنان نهفته بود، و پدرشان آدم صالحي بود، پروردگار تو خواست تا آنان به حد رشد رسيده و به لطف و رحمت الهي گنجشان را استخراج نمايند!
حضـرت خضر پس از بيـان سه تأويل فـوق، به طور يك بيـان سربسته و كلي از جميـع اعتراضـات مـوسـي عليه‌السلام پـاسـخ داد و فـرمود:
- «مـن ايـن كارهـا را از پيش خـود نكردم، بلكه تمامي به امر خداوندي بـود!»

(82 / كهف)
به طـوري كه از ايـن آيـات برمي‌آيـد، منظـور اصلـي از «تأويل» رجوعي است كـه «شـيء» نسبـت به صـورت و عنـوان خود پيـدا مي‌كند.
سه مورد زير، نتيجه مباحث مربوط در اين زمينه مي‌باشد:
1 - معنـاي اين‌كه آيـه‌اي داراي «تأويـل» باشـد، و به آن رجـوع كند، غير آن است كه «متشابـه» باشد، و به آيه محكم ديگري رجوع كند.
2 - تأويل داشتن مختص آيات متشابه نيست، بلكه تمامي آيات قرآني، اعم از محكم و متشابه، داراي تأويلند.

3 - «تأويل» از نوع مفاهيمـي كه مدلـول لفـظ هستنـد نيسـت، بلكـه از امـور خـارجـي و عينـي اسـت.
تأويل حوادث از زبان خضر عليه‌السلام (467)

آيه قرآني مي‌فرمايد:
- «... كساني كه در دلهايشان ميل به باطل است، آيات متشابه را دنبال مي‌كنند تا فتنه برانگيزند، و تأويل آن را به دست آورند، با اين‌كه جز خدا كسي تأويل آن را نمي‌داند، و راسخون در علم مي‌گويند ايمان آورده‌ايم به آن كه تمامي از نزد پـروردگار ماســت، و تنهـا خردمنــدان آگــاه به اين قسمتند...!» (7 / آل‌عمران)
در اين‌كه آيا غير از خدا كسان ديگر نيز تأويل قرآن را مي‌دانند يا نه، بين مفسرين مورد اختلاف شديدي قرار گرفته است. و در واقع حرف «واو» كه بين دو عبارت در آيه زير واقع شده - «وَ ما يَعْلَمُ تَأْويلَهُ اِلاَّ اللّهُ <و> الرّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ....» منشأ
(468) مشخصات قرآن
تمـامي اين اختـلاف‌هاست، كه گـروهي آن را واو عطـف مـي‌دانند و گـروهي نمي‌دانند!
بعضي از قدماي مفسرين و طايفه شافعي و معظم مفسرين شيعه <واو> را عطف دانسته‌اند، لذا معناي آيه را چنين فهميده‌اند كه راسخون در علم هم به تأويل آيـات مـتـشـابـه آشـنـائـي دارنـد!
لكن بيشتر قدما، و هم‌چنين طايفه حنفي از اهل سنت، <واو> را عطف ندانسته، و معتقدند علم تأويل مختص خداست.
اگر دقت كنيم، ملاحظه مي‌شود كه در مسئله مورد بحث اشتباهي شده، و خلطي روي داده است، و اين اشتباه سبب حرفهاي بي‌اساسي شده كه زده‌اند. آن اشتباه اين است كه طرفين بحث «تأويل» آيه را به «معنا و مفهوم لفظي» خلط كرده، و هر دو را يكي دانسته‌اند. در حالي كه تأويل قرآن، آن حقايق خارجي است
آيا علم به تأويل مختص خداست؟ (469)
كـه تكيـه‌گاه آيـات قـرآن مي‌بـاشد!

واقعيت اين است كه، قرآن شريف علم به تأويل را براي غير حق تعالي تجويز مي‌كند، اما نه به وسيله اين آيه و <واو> وسط آن، زيرا در اين آيه در مقام تقسيم كتاب به «محكم و متشابه»، و مخصوصاً بيان حال مردم نسبت به اخذ و پيروي آن است، يعني روشن مي‌كند كه مردم در برابر «محكم و متشابه» قرآن دو تيره هستند، عده‌اي به واسطه انحراف و زيغ قلبي مايل به پيروي متشابه هستند، ولي دسته ديگر كه راسخون در علمند، به واسطه ثبات در علم از محكمات پيروي كرده، و بـه متشابهات تنها ايمان قلبي دارند!
(470) مشخصات قرآن
بنابراين قصــد ابتدائي از ذكر «راسخون در علم» در آيه مورد بحث، براي بيان حــال آن‌هــا نسبت به قــرآن است، و زائد بــر آن از قصد نخستيــن آيه خــارج است!
پــس خـود اين آيه در صـدد شـركت دادن آن‌هــا در علــم تأويل نيست، و آيه مزبور علم به تأويل را منحصر به ذات اقدس الهي مي‌داند. ولي آيات ديگري هست كه به طور دليل منفصل، امكان علم تأويل را به راسخون در علم مي‌دهد، چون علم غيب كه در آيه - «بگو، جز خداوند كس ديگري از ساكنان آسمانها و زمين دانائي به غيب ندارد...،» (65 / نمل) مختص خداي‌تعالي شمرده شده، ولي در آيه زير آن را به اذن الهـي بـراي پيـامبر كـه مورد رضايت و خشنودي حضرتش مي‌باشد، ثابت كرده است:
ـ «خداوند عالم و داناي به غيب است بر عالم غيبش كسي را مطلع نخواهد كرد، مگر: آن كس را كه از رسولان برگزيده است!» (26 و 27 / جن) (1)

«... فَاَمَّا الَّذينَ في قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ ما تَشابَهَ مِنْهُ ابْتِغاءَ الْفِتْنَةِ وَ ابْتِغاءَ تَأويلِهِ!»
«كساني كه در دلهايشان تمايل به باطل است، آيات متشابه را دنبال مي‌كنند تا فتنه برانگيزند، و تأويل آن را به دست آورند، با اين‌كه جز خدا كسي تأويل آن را نمي‌داند...!» (7 / آل عمران)
1- الميزان ج : 5، ص : 34.
(472) مشخصات قرآن
ايــن آيات به طور كنايه متعــرض حال منافقين و منحرفيــن قلبــي شــده، و ضمنــا مسلمانان را به ثبات و استواري در آن‌چه از معارف دين فهميده‌اند، دعوت كرده اســت، و آنان را به «تسليــم و ايمــان» به چيزهائــي كه برايشــان روشن نشده و مشتبــه اســـت، فـراخوانــده اســـت.
در پايان خاطر نشان ساخته كه اساس تمام مفاسدي كه در مجتمع مسلمانان پيش آمده، و نظام سعادت آن‌ها را مختل ساخته، همانا پيروي متشابهات و خواستن تـأويـل آن‌ها بـوده اسـت!
يعني پيروي متشابهات و طلب تأويل آن‌ها تنها چيزي است كه هدايت ديني را به گمراهي و ضلالت مبدل ساخته، و اجتماع مسلمانان را به افتراق، و اتحادشان را به دشمنـي تبديل كرده است! (1)
مفاسد طلب تأويل متشابهات و پيروي آن‌ها (473)
1- الـميــزان ج : 5، ص : 34.
(474)

فصل دوازدهم:نفي تحريف و اختلاف در قرآن

«اَفَلا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَ لَوْ كانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّهِلَوَجَدُوا فيهِ اخْتِلافا كَثيرا!» (82 / نساء)
قرآن مجيد دعوت مي‌كند كه مردم در آن تدبر، و در آيه به آيه آن تأمل، و در احكام
(475)
نازل شده يا حكمت بيان شده يا قصه و موعظه يا مطالب ديگر آن تحقيق كنند، و خلاصه بـه تمام آيـات مربوط به آن اعم از مكي و مدني و محكم و متشابه، مراجعه كنند، و آيات را به يكديگـر ضميمه نمايند، تا برايشان واضح شود كه اختلافي بين آيات نيست!
وقتـي در قرآن تدبـر شـود، روشن خواهد شـد كه آيات جديـد قرآن، آيات قديمي را تصديق مي‌كند؛ و بدون آن‌كه هيچ‌گونـه اختلافي بين آيـات فرض شـود، آيات شاهد يكديگرند!
در قرآن به هيچ وجه اختلاف راه ندارد! نه به صورت تناقض - كه يك عده از آيات عده ديگر را نفي كنند و با يكديگر منافات و مدافعه داشته باشند - و نه به صورت تفاوت - كه مثلاً دو آيه از نظر تشابه بيان يا متانت معاني و مقاصد با هم اختلاف داشته باشند - كه بعضي از آيات از لحاظ پي‌ريزي و ريشه و اساس محكم‌تر و شديدتر
(476) مشخصات قرآن
از پاره‌اي ديگر باشند:
- «كتابي است كه آيات آن به هم شباهت، و حقايق مكرري دارد، كه از شدت تأثير آن پوست بدن‌ها مي‌لرزد!» (23 / زمر)
همين عدم اختلاف در قـرآن، مردم را به اين مطلب رهبري مي‌كند كه قرآن كتابي است كه از طرف خداي‌تعالي نـازل شده، و از طرف غيـر خدا نـيست، چـرا كه اگر از جانب غير خدا بود از اختلاف زياد سالم نمي‌ماند!

هيچ شخص متدبر در قرآن نمي‌تواند بي‌درنگ از مشاهده اين حقيقت صرف‌نظر
شمول همه جانبه قرآن (477)
نمـايد كه قرآن كتابي است كه در تمام شئون مربوط به انسان مداخله كرده است، مانند:
1 - در معارف مبدأ، معاد، خلق و ايجاد،
2 - در فضايل اخلاقـي عمومـي انسانـي،
3 - در قوانين اجتماعي و فردي، كه حاكم بر نوع انسان است، و هيچ مطلب كوچـك و بزرگ از نظرش مخفـي نمانده اسـت،
4 - قصص و مطالب عبرت‌انگيز، و مواعظ و نصايح!
قرآن مجيد همه اين‌ها را با بياني معجزآسا آورده و همه مردم دنيا را دعوت كرده است كه مثل آن را بياورند. اين معارف و حقايق، در ضمن آياتي نازل شده كه در مدت قريب 23 سال، در حالات مختلف، در شب و روز، در حضر و در سفر، در جنگ و صلح، در سختي و خوشي، در تنگي و گشايش، نازل شده‌اند، ولي با اين وصف، نه در بلاغت
(478) مشخصات قرآن
خارق‌العاده و معجز آسا، و نه در معارف عاليه و حكمت‌هاي بلند پايه، و نه در قوانين اجتماعي و فردي اين كتاب، در هيچ كدام اين‌ها، هيچ گونه اختلافي وجود ندارد، و بلكه آخرين آيه منعطف به همان حقيقتي است كه اولين آيه تقرير كرده است، و شاخ و برگ‌هـا و تفصيلات قــرآن، برگشت به همــان دارد كه در رگ و پــي و ريشــه آن ثابــت و برقــرار است!
تفصيلات قانونگزاري و حكمت‌هاي قرآن، وقتي كه تجزيه و تحليل شود، همه به نكته مركزي توحيد خالص برمي‌گردد، و توحيد خالص قرآن را هم وقتي به‌صورت تركيب درآوريم، عينا همان مي‌شود كه از تفصيلات استفاده مي‌كنيم. اين خصوصيت و شأن خاص قرآن است!
كسي كه در قرآن تدبر كند، و آن طور كه بايد و شايد تدبر كند، و با شعور زنده
شمول همه جانبه قرآن (479)
و قضاوت فطري خود حكم خواهد كرد كه كسي كه اين سخنان را گفته از كساني نيست كه مرور ايام و تحول و تكاملي كه در موجودات مؤثر است، در او مؤثر باشد، بلكه گوينده آن خداي واحد قهار است!

از آيه فوق چند مطلب واضح است:
1 - قــرآن كتابــي اســت كــه فهــم‌هــاي عــادي مي‌تواننــد آن را بـفهـمنـد، و بـه مطـالــب آن بـرسنـد،
2 - آيات قرآن مفسر يكديگرند،
(480) مشخصات قرآن
3 x - قـرآن كتابــي اســت كه قابــل نســخ و ابطــال، يا تكميــل و تهذيب نيست، و هيچ حاكمي به هيچ وجه نمي‌توانــد بر آن حكومــت كند!
اگر قرآن قابليت تكميل يا ابطال را داشته باشد ناچار و به حكم ضرورت بايد قابل يك نوع تحول و تغيير باشد، ولي قرآن كه داراي اختلاف نيست، پس تحول و تغيير در آن راه ندارد، و چون قابل تحول و تغيير نيست، نتيجه آن است كه قابل نسخ و ابطـال و امثـال آن نيز نمي‌باشد! (1)

1- الـميــزان ج : 9، ص : 28.
عدم تحريف در قرآن به نقل روايات (481)
اخبــار بسياري از رســول خــدا صلي‌الله‌عليه‌وآله از طريق شيعــه و سنـي نقل شده كه فرمود:
«در هنگام بروز فتنه‌ها، و براي حل مشكلات، به قرآن مراجعه كنيد!» اين حديث دليل بر تحـريف نشدن قـرآن است.
دليل ديگر آن حديث شريف ثقلين است، كه از شيعه و سني به حد تواتر نقل شده است، كه رسول خـدا صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود:
ـ «به درستي، من در ميان شما دو چيز گرانقدر باقي مي‌گذارم:
1 - كتــاب خـــــدا 2 - عتـرتــم، اهـــل بيتـــم!
مـادام كه به آن دو تمسـك‌جـوئيد، هرگز گمراه نخواهيد شد!»
اين حديث دليل محكمي است بر اين‌كه قرآن كريم دستخوش تحريف نشده و
(482) مشخصات قرآن
نمي‌شود، چه اگر بنا بود قرآن كريم دستخوش تحريف شود، معني نداشت كه پيامبر گرامي خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله مردم را به كتابي ارجاع دهد كه دست خورده و تحريف شده است، و با اين شدت تأكيــد بفرمايد: تا ابد هر وقــت به آن دو تمســك جوئيد گمــراه نمي‌شويــد!
هم‌چنيــن اخبار بسيــاري از طريق رســول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله و ائمه اهل بيت عليه‌السلام رسيده كه دستــور داده‌انــد اخبــار و احاديث‌شــان را عرضــه به قــرآن كننــد، چه اگر كتــاب الهي تحريف شــده بود، معنائــي براي اين‌گونــه اخبـار نبود.
دليل ديگر بر عدم‌تحريف قرآن، رواياتي‌است‌كه در آن‌ها خود امام‌هاي اهل‌بيت عليه‌السلام آيــات كريمه قــرآن را در هر باب موافــق و عيــن آن‌چه در اين قــرآن موجــود عصـر مـاســت، قـرائت كـرده‌انـــد.
از اميرالمؤمنين و ساير ائمه معصومين عليه‌السلام وارد شده كه قرآن موجود همان
عدم تحريف در قرآن به نقل روايات (483)
قرآني است كه از ناحيه خدا نازل شده است، و چيزي كه هست ترتيب سوره‌ها و آيات آن غير آن وضعي است كه در قرآن نوشته شده به خط حضرت اميرالمؤمنين علي‌بن ابيطـالب عليه‌السلام بـوده است. قـرآني كه آن جناب نوشته بود ترتيب ديگري داشت.
چيزي كه هست، نويسندگان قرآن در زمان ابي‌بكر، علي عليه‌السلام را

شركت ندادند، و هم‌چنين در زمان عثمان، و از همين باب است اين‌كه به شيعيان خود فرموده‌اند:
ـ «اِقْرَؤُا كَما قَرَءَ النّاسِ!»
ـ «قــرآن را بــه همـــان طــور بخـــوانيــد كه مـــردم مي‌خواننـــد!»
مقتضاي اين روايات اين است كه اگر در آن روايات ديگر آمده كه قرآن علي عليه‌السلام مخالف قرآن موجود در دست مردم است، معنايش اين باشد كه گفتيم از نظر ترتيب بعضي سوره‌ها يا آيات تفاوت دارد، آن هم سوره يا آياتي كه به هم خوردن ترتيبش

كمترين اثري در اختلال معناي آن ندارد، و آن اوصافي را كه گفتيم خداوند قرآن را بدان اوصاف توصيف فرموده، از بين نمي‌برد.
هر چند مضامين اين اخبار مختلف است، ولي مجموعا دلالت دارند بر اين‌كه قرآني كه امروز در دست مردم است، همان قرآني است كه از ناحيه خداي‌تعالي بر خاتم‌الانبياء عليهم‌السلام نازل شده است، بدون اين‌كه چيزي از او اوصاف كريمه و آثار و بركاتش از بين رفته باشد! (1)

1- الميـزان ج : 23، ص : 158.
طرفداران تحريف قرآن، و رد نظرات آن‌ها (485)
عده‌اي از محدثين شيعه و حشويه و محدثين اهل سنت را عقيده بر اين است كه قرآن كريم تحريف شده است. اما اين به معناي آن است كه چيزي از آن افتاده، و پاره‌اي از الفاظ آن تغيير يافته، و ترتيب آيات آن به هم خورده است، ولي تحريف به معناي زياد شدن يا قاطي شدن چيزي در آن مورد نظر آنان نبوده و هيچ يك از علماي اسلام، اعم از شيعه و سني، معتقد نيستند كه چيزي به قرآن اضافه شده يا قاطي شده باشد!

گروهي از روايات دلالت دارند بر سقوط بعضي از سوره‌ها، يا بعضي آيات، يا برخي جملات، و يا قسمتي از جملات و كلمات و يا حروف قرآن، كه در همان صدر
(486) مشخصات قرآن
اسلام در موقع جمع‌آوري در زمان ابي‌بكر، و هم‌چنين در موقع جمع‌آوري بار دوم در زمـان عثمـان، اتفاق افتـاده است. هم‌چنيـن دلالـت دارنـد بر تغيير و جا به جا شـدن آيات و جملات.
برخي از اهل حديث شيعه اين گونه روايات را ذكر كرده‌اند. از اهل سنت نيز در صحاح خود مانند صحيح بخاري و مسلم، سنن ابي داود، نسائي، احمد، و ساير جـوامع حديث و كتب تفسير مانند - آلوسي - آن را ذكر كرده‌اند.

آن‌چه گفته شد غير از موارد اختلافي است كه بين مصحف عبداللّه بن مسعود با
اختلاف بين مصحف‌ها (487)
مصحف معروف در روايات ذكر شده است. و نيز غير از موارد اختلاف مصحف ابي‌بن كعب با مصحف عثماني است، و هم‌چنين ميان خود مصحف‌هاي عثماني است كه عثمان دستور داده بود بنويسند و به اقطار بلاد اسلامي آن روز بفرستند.
در زمان عثمان پنج يا هفت مصحف نوشته شده، و به شام، مكه، بصره، كوفه، يمن و بحرين فرستاده شده، و يكي نيز در مدينه نگهداري شده است.
مطابق روايات، هم‌چنين اختلافي از نظر ترتيب ميان مصحف‌هاي زمان عثمان با مصحف‌هاي دوره ابي بكر وجود دارد. (مثلاً سوره انفال در زمان ابي بكر جزو سوره‌هاي مثاني و سوره برائت جزو سوره‌هاي مئين قرار داشت، ولي در زمان عثمان هر دو را جزو سوره‌هاي طوال قرار دادند.)
مطابق روايات، هم‌چنين اختلافي در ترتيب سوره‌ها وجود دارد. روايات حاكي
(488) مشخصات قرآن
است كه ترتيب سوره‌ها در مصحف عبداللّه بن مسعود و مصحف ابي بن كعب غير از ترتيب در مصحف عثماني است!
مطابق روايات، اختلاف ديگري در ميان قرائت‌ها وجود دارد، چه قرائت‌هاي غير معروفي است كه از صحابه و تابعين روايت شده، كه با قرائت معروف اختلاف دارد.

نظرات علامه طباطبائي در رد نظريه تحريف قرآن

1 ـ فساد ناشي از تمسك به اخبار براي اثبات تحريف قرآن

نظرات علامه طباطبائي در رد نظريه تحريف قرآن (489)
تمسك به اخبار براي اثبات تحريف قرآن مستلزم حجيت نبودن خود آن اخبار است. (زيرا با تحريف شدن قرآن دليلي بر نبوت پيغمبر باقي نمي‌ماند تا چه رسد به امامان و حجيت اخبار ايشان!)
پس كسي‌كه به‌اخبار نامبرده استدلال‌مي‌كند، تنها مي‌تواند به عنوان يكي از مصادر تاريخ به آن تمسك‌جويد، و در تاريخ هم هيچ مصدري متواتر يا مصدري همراه با قراين قطعي كه مفيد علم و يقين شود، وجود ندارد، و عقل در هيچ يك از آن مصادر مجبور به قبول نيست، چون هر چه هست، همه اخبار آحاد است، كه يا ضعيف در سند است و يا قاصر در دلالت، و يا به فرض صحت سند و روشني دلالت كه در نايابي چون كبريت احمر است، تازه بيش‌ازظن چيزي افاده نمي‌كند!
(490) مشخصات قرآن
زيرا به فرض اين‌كه سندش صحيح و دلالتش روشن باشد، لكن ايمن از جعل و دسيسه نيست، چه اخباري كه به دست يهود در ميان اخبار مسلمين دسيسه شده، آن‌قدر ماهرانه دسيسه شده كه از اخبار واقعي خود ما قابل تميز نيست، و چنين خبري قابل اعتماد نيست. اگر به سند آن‌ها مراجعه شود، ديده مي‌شود يا مرسلند يا اصلاً سند ندارند، و امثال آن!

2 ـ فساد ناشي‌از مخالفت اخبار با قرآن

اين‌گونه اخبار آيه‌ها و سوره‌هائي را نشان مي‌دهند كه از قرآن افتاده به هيچ وجه شبيه به نظـم قـرآني نيست، و گـذشته از اين‌كه به خاطر مخالفتش با قرآن مردود است!
نظرات علامه طباطبائي در رد نظريه تحريف قرآن (491)
مثلاًدربسياري‌ازموارد، تفسيرآيه‌را با خودآيه اشتباه‌كرده‌اند، يعني وقتي‌امام عليه‌السلام آيه را خوانده براي تفسير عبارتي را اضافه كرده،ولي نگفته كه آيه چنين نازل شده است! مانند: «يأَيُّهَا الـرَّسُولُ بَلِّـغْ مـا أُنْـزِلَ اِلَيْـكَ (في علي)» و حال آن‌كه روايت نمي‌خواهد بگويد كه (في علي) جزو قرآن بوده، بلكه مي‌خواهد بفرمايد، آيـه در حــق آن جنـاب نـازل شـده است.

دسيسه و جعل چنان در روايات شايع بوده كه اگر كسي به روايات مربوط به خلقت و ايجاد و قصص انبياء سلف و امت‌هاي گذشته و هم‌چنين به اخبار وارده در تفاسير
(492) مشخصات قرآن
آيـات و حوادث صـدر اسلام، مـراجعه نمايد، هيچ ترديدي در آن برايش باقي نمي‌ماند!
آري، دشمنان خوب فهميده بودند كه اگر بتوانند به قرآن دستبردي بزنند، و حجيت اين قلعه حصين را كه جميع معارف ديني، و سند زنده و جاويد نبوت، و مواد دعوت در آن متحصن است، مختل سازند، امر نبوت حضرت خاتم الانبياء، بدون كمترين دردسري باطل مي‌شود، و شيرازه دين اسلام از هم مي‌گسلد، و ديگر بر بناي اسلام سنگي روي سنگ قـرارنمي‌گيرد.
عجــب اين‌كه، اين گونه علماي ساده انديش ديني كه در مقام استدلال بر تحريف قرآن برمي آيند به رواياتــي كه منسوب به صحابه يا ائمه اهل بيت احتجاج مي‌كنند، هيچ فكر نمي‌كنند كه چه مي‌كنند!
اگر حجيــت قرآن باطل شــود، نبوت و معــارف ديني همه باطل مي‌شود، و
نظرات علامه طباطبائي در رد نظريه تحريف قرآن (493)
مي‌مانــد قول يك صحابــه كه بايــد نبــوت پيامبــر و قــرآنش را با آن قبــول كنيم!!؟

روايات‌تحريف، آيات‌و سوره‌هائي‌را سواي قرآن اسم‌مي‌بردكه‌از نظراسلوب و نظم هيچ شباهتي به نظم قرآن ندارند.
اگر خواننده خود مراجعه كند، بهتر مي‌فهمد. مثلاً سوره خلع، سوره حفد، سوره ولايت، و غير آن، كه پاره‌اي از روايات آن را آورده‌اند. اقاويل و پريشان گوئي‌هائي است كه سازنده‌اش از نظم قرآني تقليد كرده، و نتيجه‌اش اين شده كه اسلوب عربي مألوف و معمولي را هم از دست داده است، و چيزي گفته كه هر طبع و ذوقي از شنيدن

آن دچار تهوع مي‌شود!

طرفداران تحريف قرآن، روايتي را مورد استدلال خود قرار داده‌اند كه از عامه و خاصه نقل شده است، كه علي عليه‌السلام بعد از رحلت رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله از مردم كناره‌گيري كرد و بيرون نيامد مگر براي‌نماز، تا آن‌كه قرآن‌را جمع‌آوري‌كرد، و آن‌گاه آن را از خانه بيرون آورد و به مردم ارائه داد، و اعلام كرد كه اين آن قرآني است كه خداوندتعالي‌بر پيغمبرش نازل فرموده‌است، و من آن‌را جمع‌آوري كردم. مردم او را رد كردند، و قرآن او را نپذيرفتند. و به قرآني‌كه «زيد بن ثابت» جمع كرده بود اكتفا كردند.

فساد ناشي از قبول نظريه رد قرآن علي

مرحــوم علامه طباطبائي در الميــزان اين نظريـه را چنين رد مي‌كند:
- صرف جمع آوري اميرالمؤمنين علي عليه‌السلام قرآن كريم را، و عرضه داشتن بر اصحاب و نپذيرفتن آنان، دليل نمي‌شود بر اين‌كه قرآني كه آن جناب جمع آوري كرده بود، مخالف با قرآن ديگران بوده است، و از حقايق اصولي دين و يا فرعي آن چيزي اضافه داشته‌است، و بيش‌از اين‌احتمال نمي‌رودكه قرآن آن‌جناب ازنظر ترتيب سوره‌ها و يا آيه‌هاي يك سوره، كه به تدريج نازل شده است، با قرآن سايرين مخالفت داشته است، آن هم مخالفتي كه به هيچ يك از حقايق ديني برخورد نداشته است!
ـ چه اگر غير از اين بود، و واقعا قرآن آن حضرت حكمي يا احكامي از دين خدا را
(496) مشخصات قرآن
مشتمل بوده كه در قرآن‌هاي ديگر افتاده بوده است، اميرالمؤمنين به آن سادگي از آن دست برمي‌داشت؟ نه بلكه به طور قطع با آن محاجه مي‌كرد! در تمام احتجاجات اميرالمؤمنين كه نقل شده، حتي يك مورد هم نقل نشده كه آن جناب درباره امر ولايت و خلافت خود يا در امر ديگري آيه و يا سوره‌اي خوانده باشد كه در قرآن‌هاي خود آنان نبوده باشد، و آن جناب ايشان را به خيانت در قرآن متهم كرده باشد!؟

كساني به غير آن قرآني كه زيدبن ثابت به امر ابوبكر و در نوبت دوم به امر عثمان نوشت، قرآن ديگري داشتند، مانند علي عليه‌السلام ، ابي بن كعب، عبداللّه بن مسعود؛ چيزي را
قرآن و تأييد صـاحبان مصحف (497)
از آن‌چه كه در قرآن دائر در ميان مردم بود، انكار نكردند، و نگفتند كه فلان چيز غير قرآن و يا داخل قرآن شده است!
تنها چيزي كه از نامبردگان در مخالفت با آن قرآن رسيده، اين است كه از ابن‌مسعود نقل شده كه او در قرآن خود، معوذتين (دو سوره قل اعوذ) را ننوشته بود، و مي‌گفت اين‌ها دو حرز بودند كه جبرئيل براي رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله آورد تا حسن و حسين را با آن حرز كند، و از گزند حوادث بيمه سازد، ولي بقيه اصحاب هم اين سخن را از ابن‌مسعود رد كردند. از امامان اهل‌بيت عليهم‌السلام به طور متواتر تصريح شده كه اين دو سوره از قرآن است!

(498) مشخصات قرآن
بحث ديگري وجود دارد كه آن را روايات «اِنْساء - از ياد بردن» گويند. اين روايات از طريق عامه درباره نسخ و انساء در قرآن وارد شده است، كه روايات تحـريف بـه معنـاي نقصـان و تغيير قـرآن را حمل بر آن نموده‌اند.
يكي از آن‌ها روايتي است كه از ابن عباس نقل كرده‌اند، كه گفت:
- از آن‌جائي كه بعضي از آن‌چه در شب بر رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله وحي مي‌شد، او در روز فراموش مي‌كرد، آيه - ما نَنْسَخْ مِنْ ايَةٍ اَوْ نُنْسِها نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْها اَوْ مِثْلِها ـ (106 / بقره) نـازل گـرديـــــد.
از سعد بن ابي اوقاص روايت كرده‌اند كه وقتي آيه «ما نَنْسَخْ مِنْ ايَةٍ اَوْ نُنْسِها...» را «ما نَنْسَخْ مِنْ ايَةٍ اَوْ نُنْسِأها...،» قرائت كرد. شخصي اعتراض كرد كه سعيدبن مسيب
تحريف يا فراموشي (499)
آن را «اَوْ نُنْسِها» مي‌خواند، تو چرا چنين خواندي؟ سعد گفت: قرآن كه بر مسيب و خاندان او نازل نشده، مگر نشنيده‌اي كه خداي‌تعالي فرمايد: «سَنُقْـرِئُـكَ فَـلا تَنْسي ـ به‌زودي برايت مي‌خوانيم تا فراموش نكني!» (6 / اعلي) و نيز مي‌فرمايد: «وَاذْكُرْ رَبَّكَ اِذا نَسيتَ - به ياد آر پروردگارت را هر گاه كه فراموش كردي!» (24 / كهف)
علامه طباطبائي مي‌فرمايد:
- مقصــود سعد از اشتهاد به اين دو آيــه اين بوده كه خداونــد نسيـان را از پيغمبــر برداشته و ديگر در حق او «نُنْسِأها» معني ندارد، بدين جهت من آن را «نُنْسِأها» خواندم، كه از مــاده «نسي» بـه‌معنــاي تـرك و تأخير است.
خلاصه معناي «ما نَنْسَخْ مِنْ ايَةٍ،» اين است كه آيه را از كار بيندازيم، نه اين‌كه تلاوتش را نسخ كنيم، و اين چنين نسخ در آيات قرآني هست، مانند:
آيه صدقه دادن
(500) مشخصات قرآن
براي نجوا و بيخ گوشي صحبت كردن، كه عملش نسخ شده، و ديگر صدقه دادن واجب نيست، ولي تلاوتش باقي مانده است!
ولي معني «اَوْ نُنْسِأها» اين است كه آيه را به كلي ترك كنيم، يعني از ميان آنان برانداز‌يم، هم عمل به آن و هم تلاوت آن را متروك سازيم!
از برخي روايات استفاده مي‌شود كه نسخ را در حكم مي‌دانند يعني حكمش از بين رفته و خودش باقي مانده است، ولي رواياتي كه تلاوت آيه را از بين رفته مـي‌دانند، مخـالف صـريح قرآنند! (1)

1- الـمـيـــــــــــزان ج : 23، ص : 16.

فصل سیزدهم:ناسخ و منسوخ در قرآن

«ما نَنْسَخْ مِنْ ايَةٍ اَوْ نُنْسِها نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْها اَوْ مِثْلِها...!» (106 و 107 / بقره) «ما هيچ آيتي را نسخ نمي‌كنيم، و از يادها نمي‌بريم، مگر آن‌كه بهتر از آن، و يا مثل آن را، مي‌آوريم! مگر ندانسته‌اي كه خدا بر هر چيزي قادر است؟! مگر ندانسته‌اي كه ملك آسمانها و زمين از خداست، و شما به غير از خدا هيچ سرپرست و ياوري نداريد؟!»
(502)
اين دو آيه مربوط به مسئله «نسخ» است. معلوم است كه «نسخ» به آن معنائي كه در اصطلاح فقها معروف است، از اين آيه گرفته شده است، يعني «كشف از تمام شدن عمـر حكمي از احكام».
از نظــر آيه نامبرده، نسخ باعث نمي‌شود كه خود «آيت» نسخ شده و به كلي از عالم هستي نابود گردد، بلكه «حكم» در آن عمرش كوتاه است، چون به وضعي وابسته است كه با نسخ، آن صفت از بين مـي‌رود.
و آن صفت، «صفت آيت» و «علامت بودن» است. پس خود اين صفت به همراه مطلب آخر آيه به ما مي‌فهماند كه مراد به «نسخ» از بين بردن اثر آيت، از جهت آيت
نسخ يا تمام شدن عمر حكمي از احكام (503)
بودنش است، يعني از بين بردن علامت بودنش، با حفظ اصلش. پس با نسخ «اثر آن آيت» از بين مي‌رود، و اما «خود آن آيت» باقي است، حال اثر آن يا تكليف شرعي است، و يا هر چيز ديگر!
آيه فوق كلمه «نسخ» و «نسيان» را كنار هم قرار داده است، و چنين معني مي‌دهد كه ما عين يك آيــت را به كلي از بين نمي‌بريــم، و يا آن‌كه يـادش را از دل‌هاي شما نمي‌بريــم مگر اين‌كه آيتــي بهتر از آن يا مثــل آن را مي‌آوريم!

آيت چيست؟

و امـا اين كه آيت بـودن يك آيت بـه چيست؟ بايد گفته شود:
(504) مشخصات قرآن
- «آيت‌هـا» مـختلـفنـد،
- «حيثيـات» مـختلفنـد،
- «جهات» نيز مختلفند.
- بعضــي از قرآن آيتي است براي خــداي سبحان، به اعتبــار اين‌كه بشر از آوردن مثل آن عاجـز است!
- بعضي ديگر كه احكام و تكاليف الهي را بيان مي‌كند، آيات اويند، بدان جهت كه در انسان‌ها ايجاد تقوي مي‌كنند، و آنان را به خدا نزديك مي‌سازند!
- موجودات خارجي نيز آيات او هستند، بدان جهت كه با هستي خود، وجود صانع خود را با خصوصيات وجودي‌شان از خصوصيات صفات و اسماء حسناي صانعشان حكايت مي‌كنند!
آيت چيست؟ (505)
ـ انبياء خدا و اولياء او نيز آيات او هستند، بدان جهت كه هم با زبان و هم با عمـل خـود، بشـر را بـه سـوي خـدا دعوت مي‌كنند!
بنابراين، كلمه «آيت» مفهومي‌داردكه داراي «شدت و ضعف» است.
ـ بعضــي آيات از بعض ديگــر در آيت بــودن بزرگ‌تــر هستنــد:
«لَقَدْرَاي مِنْاياتِرَبِّهِالْكُبْري!» (18/نجم)
از لحاظ «جهات» نيز اختلاف آيات وجود دارد:
- بعضــي آيـات در آيــت بودن تنهــا يك جهت دارند، يعني از يك جهت نـمـايشـگـر و يــاد آورنــده صــانــع خـويـشنـد.
- بعضـي ديگـر از آيـات داراي جهات بسيارند!
(506) مشخصات قرآن

نسخ جهـات آيت

با توجه به توضيحات بالا، «نسخ آيت» نيز دو جور است :
1 ـ نسخ يك‌آيت به‌همان يك «جهت» كه دارد، مثل اين‌كه‌به كلي آن را نابود كند،
2 ـ نسخ آيتي كه از چند جهت آيت است، فقط از يك جهت خاص نسخ مي‌شود، و جهت ديگرش را به آيت بودن باقي بگذارد، مانند آيات قرآني، كه هم از نظر بلاغت آيت و معجزه است، و هم از نظر حكم، آن‌گاه «جهت حكمي» آن را نسخ كند، و جهت ديگرش هم‌چنان آيت باشد!
آيات منسوخ نوعا لحني دارند كه به طور اشاره مي‌فهمانند كه به زودي نسخ خـواهند شـد، و حكـم در آن بـراي ابـد دوام نـدارد، مانند آيه :
نسخ جهات آيت (507)
- «فَاعْفُــوا وَ اصْفَحُــوا حَتّي يَأْتِــيَ اللّهُ بِاَمْرِهِ! - فعلاً عفو كنيد،ناديده بگيريد، تا خداوند امـر خود را بفرستد!» (109/بقره)
كه به روشنــي مي‌فهمانــد كه حكــم عفــو، گذشــت دائمــي نيست، و به زودي حكم‌ديگر خواهد آمد، كه بعدها به صورت حكم جهاد آمد. (1)

«ما نَنْسَخْ مِنْ ايَـةٍ اَوْ نُنْسِهـا نَأْتِ بِخَيْـرٍ مِنْهـا اَوْ مِثْلِهـا...!» (106/بقره)
1- الميزان ج : 2، ص : 57.
(508) مشخصات قرآن
«اميرالمؤمنيـن عليه‌السلام بعد از معرفي عـده‌اي از آيات منسـوخ، و آياتـي كه آن‌هـا را نسخ كرده، فرموده است:
آيه «وَ ما خَلَقْتُ‌الْجِنَّ وَالاِْنْسَ اِلاّلِيَعْبُدُونِ - من جن و انس‌را نيافريدم‌مگر براي‌اين‌كه «عبادتم» كنند!» (56/ذاريات) با آمدن آيه‌زير نسخ شده است:
- وَ لا يَـزالُونَ مُخْتَلِفينَ، اِلاّ مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ، وَ لِذلِكَ خَلَقَهُمْ - و لايزال در اختلافند، مگر آن‌هائي كه پروردگارت به آن‌ها «رحم» كرده باشد، و به همين منظور هم خلق‌شان كرده است!» (118 و 119 / هود) (نقـل از تفسيـر نعمـاني)
ملاحظـه مي‌شود كه در آيه اولي، «هدف خلقت» را «عبادت» معرفي كرده است. در آيه دومـي مي‌فرمايـد: «هدف از خلقـت آن‌هـا»، «رحم كـردن» به آن‌هـاسـت!
توضيح علي عليه‌السلام از آيات ناسخ و منسوخ (509)
آيه اولـي غرض از خلقت را «پرستش خـدا» معرفي مي‌كـرد، در حالي كه مي‌بينيم بسياري از مردم از عبادت او سر باز مي‌زنند، و از سوي ديگر خداي‌تعالي هيچ‌گاه در هدف‌هاي خود مغلوب نمي‌شود، پس چرا در اين آيه غرض از خلقت همگـي را عبـادت دانستـه اسـت؟
آيه دوم توضيح مي‌دهد كه:
- خداوند، بندگان را بر اساس امكان اختلاف آفريده است، و در نتيجه لايزال در مسئله هدايت‌يافتن و گمراه‌شدن مختلف خواهند بود. اين اختلاف دامنگير همه آنان مي‌شود، مگر آن عده‌اي كه عنايت خاص خدائي دستگيرشان شود، و «رحمت هدايتش» شامـل حالشـان گـردد. و بـراي همـين «رحمـت هدايـت» خلقشـان كـرده اسـت!
پس آيه دوم براي خلقت، غايت و غرض و هدفي اثبات مي‌كند، و آن عبارت است
(510) مشخصات قرآن
از «رحمـت مقـارن بـا عبـادت و اهتداء».
معلوم است كه اين هدف، تنها در بعضي از بندگان حاصل است، نه در همه، با اين‌كه آيه‌اول عبادت‌را هدف‌از خلقت همه مي‌دانست، در نتيجه جمع بين دو آيه اين مي‌شود كه:
- غايت و هدف خلقت همه مردم بدين جهت عبادت است كه خلقت بعضي

از بندگان به خاطر خلقت بعضي ديگر است، باز آن بعض ديگر هم خلقتش براي بعض ديگر است... تـا آن‌کـه به «اهل عبـادت» منتهــي شود، يعني کسانــي که براي عبادت خلـق شده‌اند!
پس ايـن صحيـح است کـه گفته شود:
- «عبادت غرض از خلقت همه است!» (1)
1- الميزان ج : 2، ص : 67.
توضيح علي عليه‌السلام از آيات ناسخ و منسوخ (511)

«ما نَنْسَخْ مِنْ ايَةٍ اَوْ نُنْسِها نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْها اَوْ مِثْلِها...!» (106/ بقره)
ادامه روايات اسلامي درباره آيات ناسخ و منسوخ در قرآن، به موضوع بسيار با اهميت ديگر مي‌پردازد، كه در آن چگونگي ورود انسان‌ها به بهشت و دوزخ مشخص گرديده است:
1 - «اميرالمؤمنين عليه‌السلام فرمود: آيه - وَ اِنْ مِنْكُمْ اِلاّ وارِدُها كانَ عَلي رَبِّكَ حَتْما مَقْضِيّا ـ احدي از شما نيست، مگر آن‌كه به دوزخ وارد مي‌شود، و اين قضاي حتمي
(512) مشخصات قرآن
پروردگار توست!» (71 / مريم)
نسخ شده به وسيله آيه :
- الَّذينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّاالْحُسْني اُولئِكَ عَنْها مُبْعَدُونَ، لا يَسْمَعُونَ حَسيسَها وَ هُمْ‌في مَااشْتَهَتْ اَنْفُسُهُمْ خالِدُونَ، لايَحْزُنُهُمُ‌الْفَزَعُ‌الْاَكْبَرُ!»(101تا103/انبياء)
- «كساني كه از ما بر ايشان احسان تقدير شده، آنان از دوزخ به دورند، و حتي صداي آن را هم نمي‌شنوند، و ايشان در آن‌چه دوست بدارند جاودانه‌اند، و فزع‌اكبر هم اندوهناكشان نمي‌كند!» (نقل از تفسير نعماني)
البته توهم نشود كه آيه اولي به طور عموم همه را محكوم مي‌داند به اين كه داخل دوزخ شوند، و آيه دومي اين عموم را تخصيص مي‌زند، و حكم آن را مخصوص كساني مي‌كند كه قلم تقدير بر ايشان احسان ننوشته است!
ناسخ و منسوخ، و قضا و بداء (513)
چنين نيست! زيرا آيه اولي حكم خود را قضاي حتمي خداي‌تعالي مي‌داند، و قضاي حتمي قابل رفع نيست، و نمي‌شود ابطالش كرد. اين موضوع با دليل ناسخ فقط قابل بيان و توجيه مي‌باشد.
(رجوع شود به تفسير آيه فوق در الميزان "سوره انبياء آيه 101" كه در اين‌جا از تفصيل آن مي‌گذريم)
2 ـ «امام باقر عليه‌السلام فرمود:
- يك قسم از نسخ «بَداء» است، كه آيه
ـ «يَمْحُو اللّهُ ما يَشاءُ وَ يُثْبِتُ وَ عِنْدَهُ اُمُّ الْكِتبِ،» (39 / رعد) مشتمل بر آن است.
و نيز داستان نجات قوم يونس از اين قرار است.» (نقل از تفسير عياشي)
(514) مشخصات قرآن
وجه مطلب فوق واضح است، چون نسخ هم در تشريع و احكام است، و

هم در تكوين، و نسخ در تكوين، همان «بَداء» است، كه امام فرمود - نجات قوم يونس يـكـي از مـصـاديـق آن اســت!
3 ـ در بعضي اخبار از ائمه اهل بيت عليهم‌السلام رسيده كه مرگ امام قبلي، و قيام امام بعـدي در جـاي او را، نسخ خـوانده‌اند. (1)
1- الميزان ج : 2، ص : 69.

درباره مرکز تحقیقات رایانه‌اي قائمیه اصفهان

بسم الله الرحمن الرحیم
جاهِدُوا بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ في سَبيلِ اللَّهِ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه 41)
با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است
اگر بدانید حضرت رضا (علیه السّلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند
بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص 159
بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهلبیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال 1340 هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.
مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال 1385 هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.
اهداف :دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السّلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیتهای گسترده مرکز :
الف)چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی
ب)تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن سهمراه
ج)تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما ، انیمیشن ، بازیهاي رایانه اي و ... اماکن مذهبی، گردشگری و...
د)ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار هاي تلفن همراه و چندین سایت مذهبی دیگر
ه)تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای
و)راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط 2350524)
ز)طراحی سیستم هاي حسابداري ، رسانه ساز ، موبایل ساز ، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک ، SMS و...
ح)همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند مسجد جمکران و ...
ط)برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه
ی)برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضوری و مجازی) در طول سال
دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگي مذهبي قائميه اصفهان
تاریخ تأسیس: 1385 شماره ثبت : 2373 شناسه ملی : 10860152026
وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com
فروشگاه اینترنتی: www.eslamshop.com
تلفن 25-2357023- (0311) فکس 2357022 (0311) دفتر تهران 88318722 (021) بازرگانی و فروش 09132000109 امور کاربران 2333045(0311)
نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی ، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده و لی جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت

امکان در این امر مهم ما را یاری نمایندانشاالله.
شماره حساب 621060953 ، شماره کارت :6273-5331-3045-1973و شماره حساب شبا : IR90-0180-0000-0000-0621-0609-53به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان – خیابان مسجد سید
ارزش کار فکری و عقیدتی
الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام -: هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنتِ غیبت ما، او را از ما جدا کرده است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می‌فرماید: «ای بنده بزرگوار شریک کننده برادرش! من در کَرَم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است، هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت‌ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».
التفسیر المنسوب إلی الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست‌تر می‌داری: مردی اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می‌رَهانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از پیروان ما را دارد، امّا تو دریچه‌ای [از علم] را بر او می‌گشایی که آن بینوا، خود را بِدان، نگاه می‌دارد و با حجّت‌های خدای متعال، خصم خویش را ساکت می‌سازد و او را می‌شکند؟».
[سپس] فرمود: «حتماً رهاندن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی‌گمان، خدای متعال می‌فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».
مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند آزاد کردن بنده دارد».

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹